

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ &
ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΒΙΟΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΚΥΚΛΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ & ΒΙΩΣΙΜΗ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ»**

**Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ
ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ:
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ**

Αικατερίνη Περγιουδάκη

Πειραιάς, Μάρτιος, 2026

UNIVERSITY OF PIRAEUS SCHOOL OF ECONOMICS, BUSINESS AND
INTERNATIONAL STUDIES DEPARTMENT OF ECONOMICS

**MSc. in Bioeconomy, Circular Economy & Sustainable
Development**

**THE IMPACTS OF ALTERNATIVE FORMS OF
TOURISM ON LOCAL COMMUNITIES:
ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC DIMENSIONS**

Aikaterini Pergoudaki

Piraeus, Greece, March 2026

ΒΕΒΑΙΩΣΗ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«Δηλώνω υπεύθυνα ότι το έργο που εκπονήθηκε έχει γραφτεί από εμένα αποκλειστικά στο σύνολο του. Δεν έχει υποβληθεί ούτε εγκριθεί στο πλαίσιο κάποιου άλλου μεταπτυχιακού προγράμματος ή προπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό, ούτε είναι εργασία ή τμήμα εργασίας ακαδημαϊκού ή επαγγελματικού χαρακτήρα.

Οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας αναφέρονται στο σύνολο τους, κάνοντας πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγος για την ανάκληση του διπλώματός μου.»

Υπογραφή Μεταπτυχιακού Φοιτητή

Ονοματεπώνυμο

ΠΕΡΓΙΟΥΔΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Η επίδραση των Εναλλακτικών μορφών Τουρισμού στις Τοπικές κοινωνίες: Περιβαλλοντικές και Οικονομικές Διαστάσεις

Σημαντικοί όροι: Εναλλακτικός τουρισμός, Τοπικές κοινωνίες, Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, πολιτιστικός τουρισμός, φεστιβάλ, ορεινός τουρισμός

Περίληψη

Ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας, επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών. Ωστόσο, η εκτεταμένη ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού έχει συνδεθεί με σημαντικές περιβαλλοντικές και κοινωνικοοικονομικές πιέσεις, γεγονός που οδήγησε στην αναζήτηση πιο βιώσιμων μορφών τουριστικής ανάπτυξης. Στο πλαίσιο αυτό, ο εναλλακτικός τουρισμός προβάλλεται ως μια προσέγγιση που δίνει έμφαση στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και στην ενεργό συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της επίδρασης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στις τοπικές κοινωνίες, με ιδιαίτερη έμφαση στις περιβαλλοντικές και οικονομικές διαστάσεις της τουριστικής ανάπτυξης. Στο θεωρητικό μέρος της εργασίας παρουσιάζονται βασικές μορφές εναλλακτικού τουρισμού, όπως ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός και ο ορεινός τουρισμός. Στη συνέχεια εξετάζονται οι βασικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις που σχετίζονται με τις δραστηριότητες αυτές, καθώς και οι οικονομικές τους επιδράσεις στις τοπικές κοινωνίες, όπως η δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης, η ενίσχυση της τοπικής επιχειρηματικότητας και η διαφοροποίηση της οικονομικής δραστηριότητας.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης δείχνουν ότι οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στη βιώσιμη ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών, υπό την προϋπόθεση ότι αναπτύσσονται με κατάλληλο σχεδιασμό και διαχείριση. Η ενεργός συμμετοχή των ντόπιων και η προστασία των φυσικών και πολιτιστικών πόρων αποτελούν βασικούς παράγοντες για τη μακροχρόνια βιωσιμότητα της τουριστικής ανάπτυξης.

The impacts of Alternative Tourism Forms on local communities: Environmental and Economic Dimensions

Key Words: Alternative tourism, Local communities, Sustainable tourism development, Ecotourism, Agritourism, Cultural tourism, Festivals, Mountain tourism

Abstract

Tourism is one of the most important sectors of the global economy, significantly influencing the development of local communities. However, the extensive growth of mass tourism has been associated with considerable environmental and socio-economic pressures, leading to the search for more sustainable forms of tourism development. In this context, alternative tourism has emerged as an approach that emphasizes environmental protection, the promotion of cultural heritage and the active involvement of local communities.

The aim of this study is to examine the impact of alternative forms of tourism on local communities, with particular emphasis on the environmental and economic dimensions of tourism development. The theoretical part of the study presents key forms of alternative tourism, including ecotourism, agritourism, cultural tourism and mountain tourism. The analysis then focuses on the environmental impacts associated with these activities, as well as their economic effects on local communities, such as income and employment generation, support for local entrepreneurship and diversification of economic activity.

The findings of the study indicate that alternative forms of tourism can contribute significantly to the sustainable development of local communities, provided that they are developed through appropriate planning and management. The active participation of locals and the protection of natural and cultural resources are key factors for the long-term sustainability of tourism development.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	v
Abstract	vi
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ	10
1.1 Εισαγωγή	10
1.2 Σκοπός και Στόχοι της Εργασίας	12
1.3 Μεθοδολογία	12
1.4 Δομή της Εργασίας	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	14
2.1 Εισαγωγή	14
2.2 Ιστορική αναδρομή Εναλλακτικού Τουρισμού	14
2.3 Ορισμός και βασικές έννοιες Εναλλακτικού Τουρισμού	16
2.3.1 Ορισμοί και θεωρητικές προσεγγίσεις	16
2.3.2 Βασικές αρχές του εναλλακτικού τουρισμού	17
2.3.3 Εναλλακτικός και βιώσιμος τουρισμός	18
2.3.4 Μετάβαση στις μορφές εναλλακτικού τουρισμού	19
2.4 Ανακεφαλαίωση	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΟΡΦΕΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	21
3.1 Εισαγωγή	21
3.2 Οικοτουρισμός	21
3.2.1 Ιστορική εξέλιξη του οικοτουρισμού	21
3.2.2 Ορισμοί του οικοτουρισμού και θεωρητικές προσεγγίσεις	22
3.2.3 Βασικά χαρακτηριστικά και αρχές του οικοτουρισμού	23
3.2.4 Προκλήσεις και κριτική του οικοτουρισμού	24
3.2.5 Μελέτη περίπτωσης: Οικοτουρισμός στη Λίμνη Κερκίνη	24
3.2.6 Μελέτη περίπτωσης: Οικοτουρισμός στην περιοχή των Πρεσπών	25
3.3 Αγροτουρισμός	25
3.3.1 Ιστορική εξέλιξη του Αγροτουρισμού	26
3.3.2 Ορισμοί του αγροτουρισμού και θεωρητικές προσεγγίσεις	27
3.3.3 Βασικά χαρακτηριστικά και μορφές του αγροτουρισμού	28
3.3.4 Συμβολή του αγροτουρισμού στη βιώσιμη ανάπτυξη, κριτική και προκλήσεις	29

3.3.4 Μελέτη περίπτωσης: Αγροτουρισμός στην ορεινή Αρκαδία	30
3.3.5 Μελέτη περίπτωσης: Αγροτουρισμός στην Κρήτη	31
3.4 Πολιτιστικός τουρισμός και μουσικά φεστιβάλ	31
3.4.1 Ιστορική εξέλιξη του πολιτιστικού τουρισμού και των φεστιβάλ	32
3.4.2 Ορισμός του πολιτιστικού τουρισμού και των φεστιβάλ	33
3.4.3 Η συμβολή των πολιτιστικών διοργανώσεων και των μουσικών φεστιβάλ στην τοπική ανάπτυξη	34
3.4.4 Μελέτη περίπτωσης: Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου	35
3.4.5 Μελέτη περίπτωσης: Sani Festival	36
3.5 Ορεινός τουρισμός	37
3.5.1 Ιστορική εξέλιξη του ορεινού τουρισμού	37
3.5.2 Ορισμός και μορφές ορεινού τουρισμού	38
3.5.3 Ορεινός τουρισμός και τοπική ανάπτυξη σε ορεινές περιοχές	39
3.5.4 Μελέτη περίπτωσης: Ορεινός τουρισμός στα Ζαγοροχώρια	41
3.5.5 Μελέτη περίπτωσης: Ορεινός τουρισμός στο Μέτσοβο	41
3.6 Συγκριτική αποτίμηση των μορφών εναλλακτικού τουρισμού	42
3.7 Ανακεφαλαίωση	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	44
4.1 Εισαγωγή	44
4.2 Περιβαλλοντικές διαστάσεις οικοτουρισμού	44
4.2.1 Σχέση με κριτήρια βιωσιμότητας προορισμού	45
4.2.2 Σχέση οικοτουρισμού και φυσικού περιβάλλοντος	45
4.2.3 Οικοτουρισμός και διατήρηση της βιοποικιλότητας	46
4.2.4 Επιδράσεις του οικοτουρισμού σε προστατευόμενες περιοχές	47
4.2.5 Ήπιες οικοτουριστικές δραστηριότητες και περιβαλλοντική διαχείριση	48
4.2.6 Κριτική στον οικοτουρισμό: περιβαλλοντικοί περιορισμοί και οικολογικά όρια	49
4.3 Περιβαλλοντικές διαστάσεις αγροτουρισμού	49
4.3.1 Περιβαλλοντικό αποτύπωμα αγροτουριστικών μονάδων	50
4.3.2 Επιδράσεις του αγροτουρισμού στη χρήση γης και στο αγροτικό τοπίο	51
4.3.3 Πρακτικές περιβαλλοντικής διαχείρισης στον αγροτουρισμό	51
4.3.4 Αρνητικές περιβαλλοντικές επιδράσεις του αγροτουρισμού	52
4.4 Περιβαλλοντικές διαστάσεις πολιτιστικού τουρισμού	52
4.4.1 Χωρική και χρονική συγκέντρωση επισκεπτών	53

4.4.2 Χρήση υλικών, προϊόντα μίας χρήσης και παραγωγή αποβλήτων στα φεστιβάλ	54
4.4.3 Κατανάλωση νερού στα φεστιβάλ	55
4.4.4 Κατανάλωση ενέργειας και κλιματικό αποτύπωμα	56
4.4.5 Σωρευτικές περιβαλλοντικές επιδράσεις των φεστιβάλ	57
4.4.6 Θετικές περιβαλλοντικές επιδράσεις και δυναμική μετασχηματισμού	58
4.5 Επιδράσεις του ορεινού τουρισμού στο φυσικό περιβάλλον	59
4.5.1 Αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις του ορεινού τουρισμού	60
4.5.2 Περιβαλλοντικές επιπτώσεις πεζοπορικού και ορειβατικού τουρισμού	60
4.5.3 Κλιματική αλλαγή και ορεινός τουρισμός	61
4.5.4 Θετικές περιβαλλοντικές επιδράσεις του ορεινού τουρισμού	62
4.5.5 Πλαίσιο βιώσιμης περιβαλλοντικής διαχείρισης στον ορεινό τουρισμό	62
4.6 Συγκριτική αποτίμηση περιβαλλοντικών επιδράσεων ανά μορφή εναλλακτικού τουρισμού	63
4.7 Ανακεφαλαίωση	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	67
5.1 Εισαγωγή	67
5.2 Οικονομικά οφέλη	67
5.2.1 Δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης	68
5.2.2 Πολλαπλασιαστικές επιδράσεις και τοπικές αλυσίδες αξίας	69
5.2.3 Ενίσχυση μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας και τοπικής παραγωγής	70
5.2.4 Διαφοροποίηση της τοπικής οικονομίας και οικονομική ανθεκτικότητα	72
5.2.5 Δημόσια έσοδα και τοπικές επενδύσεις	72
5.2.6 Αναβάθμιση δεξιοτήτων και ανθρώπινου κεφαλαίου	73
5.3 Προκλήσεις και όρια οικονομικής συμβολής	74
5.3.1 Εποχικότητα και ασταθής απασχόληση	74
5.3.2 Διαρροές εισοδήματος και εξάρτηση από εξωτερικούς παράγοντες	75
5.3.3 Υπερεξάρτηση και μονοκαλλιέργεια τουριστικής δραστηριότητας	76
5.3.4 Ανισοκατανομή οικονομικών ωφελειών και τοπικές ανισότητες	77
5.3.5 Πληθωριστικές πιέσεις και επιπτώσεις στο κόστος ζωής	78
5.4 Πλαίσιο αξιολόγησης οικονομικών επιπτώσεων	79
5.4.1 Τοπική ενσωμάτωση και ένταση διασυνδέσεων	79
5.4.2 Ποιότητα και σταθερότητα οικονομικών ωφελειών	80
5.4.3 Κλίμακα ανάπτυξης και οικονομική ανθεκτικότητα	81

5.4.4 Όροι μεγιστοποίησης της τοπικής οικονομικής ωφέλειας	81
5.5 Ανακεφαλαίωση	82
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	84
6.1 Εισαγωγή	84
6.2 Συνολική αποτίμηση των επιπτώσεων του εναλλακτικού τουρισμού	84
6.3 Ο ρόλος των τοπικών κοινωνιών	85
6.4 Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα	86
6.5 Τελικό συμπέρασμα	86
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	87
Ξενόγλωσση	87
Ελληνική	94
Ιστοσελίδες	95
Κατάλογος Πινάκων	
Πίνακας 3.1 Μορφές αγροτουρισμού σύμφωνα με τη βιβλιογραφία	27

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ

1.1 Εισαγωγή

Ο τουρισμός αποτελεί σήμερα έναν από τους σημαντικότερους οικονομικούς τομείς παγκοσμίως, με ισχυρή παρουσία τόσο σε ανεπτυγμένες όσο και σε αναπτυσσόμενες οικονομίες. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του World Travel & Tourism Council (WTTC), η συμβολή του τουρισμού στο παγκόσμιο ΑΕΠ έφτασε το 10,3% το 2025, αντιπροσωπεύοντας συνολική οικονομική επίδραση ύψους 10 τρισεκατομμυρίων δολαρίων. Παράλληλα, ο κλάδος απασχολεί περισσότερο από 371 εκατομμύρια εργαζόμενους παγκοσμίως, γεγονός που υπογραμμίζει τον καθοριστικό ρόλο του στην παγκόσμια αγορά εργασίας. Στην Ευρώπη, η συμβολή του τουρισμού έφτασε τα 2,5 τρισ. ευρώ, που αντιστοιχούν στο 10% του ΑΕΠ της περιοχής. Πέρα όμως από την οικονομική του διάσταση, ο τουρισμός επηρεάζει βαθιά τις κοινωνικές, πολιτιστικές και περιβαλλοντικές δομές των περιοχών που τον υποδέχονται. Δημιουργεί ευκαιρίες για εισόδημα και κοινωνική κινητικότητα, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να προκαλέσει πιέσεις στους φυσικούς πόρους, στο τοπίο και στις πολιτιστικές αξίες του τόπου. Η έντονη τουριστική δραστηριότητα μπορεί να μεταβάλει την καθημερινότητα των κατοίκων, να διαμορφώσει νέες χρήσεις του αστικού χώρου και να περιορίσει παραδοσιακές πρακτικές, καθώς οι λειτουργίες της κοινότητας προσαρμόζονται στις ανάγκες των επισκεπτών. Η τουριστικοποίηση, συχνά συνοδεύεται από κοινωνικές πιέσεις και εντάσεις, με τους κατοίκους να βιώνουν μια σταδιακή μετατροπή του χώρου τους σε αντικείμενο κατανάλωσης. Οι επιπτώσεις γίνονται εμφανείς και στο περιβάλλον. Η συσσώρευση μεγάλου αριθμού επισκεπτών και η συνεχής χρήση φυσικών πόρων εντείνουν την πίεση στα οικοσυστήματα και οδηγούν σε υποβάθμιση του τοπίου. Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι τέτοια φαινόμενα συνδέονται με την εμπορευματοποίηση του φυσικού και πολιτιστικού κεφαλαίου, γεγονός που ενισχύει την ανησυχία των ντόπιων και αναδεικνύει την ανάγκη για πιο ισορροπημένες και υπεύθυνες μορφές τουριστικής ανάπτυξης (Milano et al., 2024).

Η εξέλιξη του τουρισμού ως κοινωνικού και οικονομικού φαινομένου υπήρξε σταδιακή και συνδέθηκε με τις ευρύτερες ιστορικές και τεχνολογικές μεταβολές. Από τις πρώτες μορφές περιηγητικού τουρισμού του 19ου αιώνα, όπου τα ταξίδια απευθύνονταν σε περιορισμένες κοινωνικές ομάδες υψηλού εισοδήματος, έως τη σημερινή εποχή του εκδημοκρατισμού των μετακινήσεων, ο τουρισμός απέκτησε μαζικά χαρακτηριστικά και παγκόσμια εμβέλεια. Η τεχνολογική πρόοδος, η ανάπτυξη των μεταφορών, η αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος και η ενίσχυση της αστικοποίησης συνέβαλαν στη ραγδαία εξάπλωση του λεγόμενου μαζικού τουρισμού μετά τη δεκαετία του 1960 (Butler, 1990). Το μοντέλο αυτό βασίστηκε στη μαζική μετακίνηση πληθυσμών, στην κατασκευή μεγάλων τουριστικών υποδομών και στη δημιουργία τυποποιημένων πακέτων διακοπών, με κύριο στόχο τη μέγιστη οικονομική απόδοση.

Παρότι ο μαζικός τουρισμός συνέβαλε ουσιαστικά στην οικονομική ανάπτυξη πολλών χωρών, ανέδειξε σταδιακά σημαντικές αδυναμίες. Η υπέρμετρη συγκέντρωση τουριστών, η άναρχη δόμηση, η εκτεταμένη κατανάλωση φυσικών πόρων, η ρύπανση και η εμπορευματοποίηση του πολιτισμού προκάλεσαν φαινόμενα περιβαλλοντικής και κοινωνικής υποβάθμισης (Triarchi & Karamanis, 2016). Σε πολλές περιπτώσεις, οι τοπικές κοινωνίες δεν αποκόμιζαν το οικονομικό όφελος που αντιστοιχούσε στην τουριστική δραστηριότητα, καθώς μεγάλο μέρος των εσόδων

κατευθυνόταν σε εξωτερικούς επιχειρηματικούς φορείς. Αυτή η ανισορροπία μεταξύ οικονομικού κέρδους και κοινωνικού οφέλους οδήγησε στην ανάγκη για έναν νέο τύπο τουρισμού, πιο υπεύθυνο και συμβατό με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και τις αρχές του 1980 άρχισε να εμφανίζεται ο όρος «εναλλακτικός τουρισμός». Ο όρος αυτός εκφράζει μια διαφορετική προσέγγιση στην ανάπτυξη του τουρισμού, η οποία εστιάζει στη μικρής κλίμακας δραστηριότητα, στη συμμετοχή των κατοίκων και στη διατήρηση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων (Triarchi & Karamanis, 2016). Οι μορφές αυτές ήρθαν ως απάντηση στις αρνητικές συνέπειες του μαζικού τουρισμού και αντικατοπτρίζουν τη στροφή προς ένα πιο υπεύθυνο και βιώσιμο μοντέλο ανάπτυξης. Ο Dernoί (1981) περιγράφει τον εναλλακτικό τουρισμό ως μορφή φιλοξενίας που βασίζεται στην άμεση και προσωπική επαφή μεταξύ επισκέπτη και κατοίκου, δίνοντας έμφαση στην αυθεντικότητα και στη διαπροσωπική επικοινωνία. Η προσέγγιση αυτή προϋποθέτει περιορισμένη κλίμακα, σεβασμό στις τοπικές αξίες και ενεργή συμμετοχή της κοινότητας.

Στη σύγχρονη προσέγγιση, ο εναλλακτικός τουρισμός χαρακτηρίζεται από την επιδίωξη πιο αυθεντικών και ποιοτικών εμπειριών, τον σεβασμό της τοπικής κουλτούρας και τη στενή σχέση με το φυσικό περιβάλλον. Όπως αναφέρουν οι Χυρολιάς et al. (2024), δεν υπάρχει ένας ενιαίος ορισμός, ωστόσο κοινά στοιχεία αποτελούν η μικρή κλίμακα, η περιβαλλοντική ευαισθησία και η προσπάθεια ενίσχυσης της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας, μέσα από δραστηριότητες που προωθούν τον πολιτισμό, τη φύση και τις ιδιαίτερες ταυτότητες κάθε περιοχής. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με τη βιώσιμη ανάπτυξη, καθώς δίνει έμφαση στη μακροχρόνια προστασία του περιβάλλοντος και στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, στοιχεία που αποτελούν βασικούς άξονες ενός ισορροπημένου μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο αυτής της διεύρυνσης, έχουν αναπτυχθεί ποικίλες μορφές εναλλακτικού τουρισμού που ανταποκρίνονται στη σύγχρονη ζήτηση για βιωματικές, αυθεντικές και περιβαλλοντικά υπεύθυνες εμπειρίες. Ο οικοτουρισμός αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθώς επικεντρώνεται στη γνωριμία με το φυσικό περιβάλλον και στην προστασία των οικοσυστημάτων, ενώ ο αγροτουρισμός συνδέει τον επισκέπτη με την τοπική παραγωγή και γεωργία, τη γαστρονομία και τον παραδοσιακό τρόπο ζωής. Αντίστοιχα, ο πολιτιστικός τουρισμός αναδεικνύει την ιστορία, την τέχνη και την πολιτιστική ταυτότητα κάθε περιοχής, με τα μουσικά φεστιβάλ να αποκτούν ιδιαίτερη δυναμική τα τελευταία χρόνια ως σύγχρονες μορφές πολιτιστικής εξωστρέφειας. Παράλληλα, ο ορεινός τουρισμός ενισχύει την ανάπτυξη μικρότερων προορισμών μέσα από ήπιες δραστηριότητες στη φύση. Οι μορφές αυτές συνθέτουν ένα διαφοροποιημένο και πιο βιώσιμο τουριστικό μοντέλο, το οποίο ανταποκρίνεται στις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών και στην απαίτηση για ισόρροπη ανάπτυξη.

Ο εναλλακτικός τουρισμός, ωστόσο, δεν είναι απαλλαγμένος από προκλήσεις. Ο Butler (1990) τονίζει ότι ακόμη και οι πιο ήπιες μορφές τουρισμού μπορεί να οδηγήσουν σε αρνητικές συνέπειες, εφόσον δεν υπάρχει σωστός σχεδιασμός ή αν παραβιάζονται τα όρια φέρουσας ικανότητας του τόπου. Η επιτυχία των εναλλακτικών μορφών τουρισμού προϋποθέτει συνεκτικό χωρικό και περιβαλλοντικό σχεδιασμό, καθώς και την ενεργή συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας σε όλα τα στάδια λήψης αποφάσεων.

1.2 Σκοπός και Στόχοι της Εργασίας

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της επίδρασης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στις τοπικές κοινωνίες, με έμφαση στις περιβαλλοντικές και οικονομικές διαστάσεις τους. Η μελέτη επιδιώκει να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο οι μορφές αυτές τουριστικής δραστηριότητας μπορούν να συμβάλουν σε ένα πιο ισορροπημένο και βιώσιμο μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης, το οποίο σέβεται τους φυσικούς πόρους και ενισχύει την τοπική οικονομία.

Στο πλαίσιο αυτό, η εργασία επιδιώκει να αναλύσει το θεωρητικό υπόβαθρο του εναλλακτικού τουρισμού, να παρουσιάσει τις βασικές έννοιες και αρχές που τον διέπουν και να αναδείξει τη διαφοροποίησή του από το μαζικό μοντέλο. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη σύνδεση του εναλλακτικού τουρισμού με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς και στον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει στη διατήρηση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων.

Παράλληλα, εξετάζονται επιμέρους μορφές εναλλακτικού τουρισμού, όπως ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός με έμφαση στις μουσικές εκδηλώσεις και ο ορεινός τουρισμός, προκειμένου να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζονται στην πράξη οι αρχές της βιωσιμότητας. Μέσα από την ανάλυση αυτών των μορφών διερευνώνται οι δυνατότητες που προσφέρουν για τη δημιουργία εισοδήματος, την ενίσχυση της τοπικής επιχειρηματικότητας και την ανάπτυξη δραστηριοτήτων που σέβονται το περιβάλλον και την τοπική κοινωνία. Τελικός στόχος της εργασίας είναι να συμβάλει στην κατανόηση του ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει ο εναλλακτικός τουρισμός ως εργαλείο βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης, αναδεικνύοντας τόσο τις δυνατότητες όσο και τις προκλήσεις που συνοδεύουν την εφαρμογή του.

1.3 Μεθοδολογία

Η παρούσα εργασία βασίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα, με στόχο τη συστηματική συγκέντρωση, ανάλυση και σύνθεση της υφιστάμενης επιστημονικής γνώσης σχετικά με τον εναλλακτικό τουρισμό και τις επιδράσεις του στις τοπικές κοινωνίες. Η επιλογή της βιβλιογραφικής προσέγγισης κρίνεται κατάλληλη, καθώς επιτρέπει την αξιοποίηση ενός ευρέος φάσματος επιστημονικών πηγών και τη συγκριτική αξιολόγηση διαφορετικών θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων. Η ανάλυση βασίζεται σε δευτερογενή δεδομένα που προέρχονται από επιστημονικά άρθρα, ακαδημαϊκά συγγράμματα, εκθέσεις διεθνών οργανισμών και θεσμικών φορέων, καθώς και από εθνικές στατιστικές πηγές. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται σε δημοσιεύσεις που εξετάζουν τη σχέση του τουρισμού με τη βιώσιμη ανάπτυξη και τη διαχείριση των φυσικών πόρων.

Η αναζήτηση της βιβλιογραφίας πραγματοποιήθηκε μέσω διεθνών ακαδημαϊκών βάσεων δεδομένων, όπως το Google Scholar και το Scopus, καθώς και μέσω ψηφιακών βιβλιοθηκών πανεπιστημίων και επιστημονικών εκδοτικών οίκων. Παράλληλα αξιοποιήθηκαν δεδομένα και εκθέσεις οργανισμών που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού, όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNWTO), καθώς και ελληνικοί θεσμικοί φορείς όπως ο σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ).

Η ανάλυση των πηγών πραγματοποιήθηκε μέσω θεματικής ομαδοποίησης της βιβλιογραφίας, ώστε να αναδειχθούν οι βασικές έννοιες, οι κύριες μορφές εναλλακτικού τουρισμού και οι

σημαντικότερες περιβαλλοντικές και οικονομικές επιπτώσεις τους. Παράλληλα, η εργασία αξιοποιεί ενδεικτικές μελέτες περίπτωσης, προκειμένου να αποτυπώσει τον τρόπο με τον οποίο οι αρχές του εναλλακτικού τουρισμού εφαρμόζονται στην πράξη και να αναδείξει παραδείγματα που σχετίζονται με τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη. Μέσα από αυτή τη μεθοδολογική προσέγγιση επιδιώκεται η σύνθεση των διαθέσιμων επιστημονικών γνώσεων και η εξαγωγή τεκμηριωμένων συμπερασμάτων σχετικά με τη συμβολή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στη βιωσιμότητα των τοπικών κοινωνιών.

1.4 Δομή της Εργασίας

Η παρούσα εργασία οργανώνεται σε έξι κεφάλαια, τα οποία ακολουθούν μια λογική και διαδοχική ανάπτυξη του θέματος, από τη θεωρητική θεμελίωση του εναλλακτικού τουρισμού έως την ανάλυση των επιπτώσεών του στις τοπικές κοινωνίες και τη διατύπωση συμπερασμάτων.

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί την εισαγωγή της εργασίας και παρουσιάζει το γενικό πλαίσιο του θέματος. Περιλαμβάνει την παρουσίαση της σημασίας του τουρισμού στη σύγχρονη οικονομία, την ανάδειξη της ανάγκης για πιο βιώσιμα μοντέλα τουριστικής ανάπτυξης, καθώς και τον καθορισμό του σκοπού, των στόχων και της μεθοδολογικής προσέγγισης της μελέτης.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσει το θεωρητικό πλαίσιο του εναλλακτικού τουρισμού. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η ιστορική εξέλιξη της έννοιας, παρουσιάζονται οι βασικοί ορισμοί και οι θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν διαμορφωθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, ενώ αναλύονται οι θεμελιώδεις αρχές που διαφοροποιούν τον εναλλακτικό τουρισμό από το μοντέλο του μαζικού τουρισμού.

Το τρίτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στις βασικές μορφές εναλλακτικού τουρισμού. Ειδικότερα, αναλύονται ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός, με ιδιαίτερη αναφορά στα φεστιβάλ, καθώς και ο ορεινός τουρισμός, με στόχο να παρουσιαστούν τα βασικά χαρακτηριστικά τους και ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται με τις αρχές της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.

Το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του εναλλακτικού τουρισμού. Η ανάλυση επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο οι μορφές αυτές τουριστικής δραστηριότητας επηρεάζουν τα φυσικά οικοσυστήματα, τη διατήρηση των φυσικών πόρων και την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση τόσο των επισκεπτών όσο και των τοπικών κοινωνιών.

Το πέμπτο κεφάλαιο αναλύει τις οικονομικές επιπτώσεις του εναλλακτικού τουρισμού στις τοπικές κοινωνίες. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται ζητήματα που σχετίζονται με τη δημιουργία εισοδήματος, την απασχόληση, την ενίσχυση της τοπικής επιχειρηματικότητας και τη διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων στους τουριστικούς προορισμούς.

Τέλος, το έκτο κεφάλαιο παρουσιάζει τη συζήτηση και τα συμπεράσματα της εργασίας. Στο κεφάλαιο αυτό συνοψίζονται τα βασικά ευρήματα της βιβλιογραφικής ανάλυσης, αξιολογείται η συμβολή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στις κοινωνίες και διατυπώνονται προτάσεις για μελλοντική έρευνα και περαιτέρω ανάπτυξη του πεδίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζει το θεωρητικό πλαίσιο του εναλλακτικού τουρισμού, αναλύοντας τις βασικές έννοιες και τις θεμελιώδεις αρχές που ορίζουν τη σύγχρονη προσέγγισή του. Εξετάζεται η ιστορική του εξέλιξη και οι συνθήκες που οδήγησαν στη διαμόρφωσή του ως διακριτή κατηγορία τουριστικής δραστηριότητας. Στη συνέχεια αποσαφηνίζονται οι ορισμοί και τα χαρακτηριστικά που τον διαφοροποιούν από το μοντέλο του μαζικού τουρισμού, ενώ παρουσιάζονται οι κύριες μορφές εναλλακτικού τουρισμού που θα αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης, όπως ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός και ο ορεινός τουρισμός. Παράλληλα εξετάζεται η σύνδεση του εναλλακτικού τουρισμού με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και η συμβολή του στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας, στην προστασία του περιβάλλοντος και στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.

2.2 Ιστορική αναδρομή Εναλλακτικού Τουρισμού

Η ιστορική εξέλιξη του εναλλακτικού τουρισμού δεν μπορεί να κατανοηθεί ανεξάρτητα από τη γενικότερη πορεία του τουρισμού μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την κυριαρχία του μαζικού τουρισμού. Μετά τη δεκαετία του 1950, ο τουρισμός αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της παγκόσμιας οικονομίας, με συνεχή αύξηση των διεθνών μετακινήσεων και στενή σύνδεση με την οικονομική ανάπτυξη και τη δημιουργία θέσεων εργασίας (Richardson, 2021). Η δυναμική αυτή συνοδεύτηκε όμως από έντονες συζητήσεις γύρω από τις κοινωνικές, πολιτιστικές και περιβαλλοντικές συνέπειες της τουριστικής δραστηριότητας, καθώς σε πολλές περιοχές η ταχεία εξάπλωση του μαζικού τουρισμού οδήγησε σε πιέσεις στους φυσικούς πόρους, σε αλλοίωση τοπίων και σε μετασχηματισμό των τοπικών κοινωνιών.

Έτσι, ήδη από τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 διατυπώνονται οι πρώτες συστηματικές κριτικές απέναντι στο κυρίαρχο μοντέλο του οργανωμένου μαζικού τουρισμού. Στη διεθνή βιβλιογραφία ο μαζικός τουρισμός συνδέεται με φαινόμενα οικονομικής διαρροής, εξάρτησης από εξωτερικούς φορείς, αλλά και με σημαντικές κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις για τους προορισμούς (Richardson, 2021). Σε αυτό το πλαίσιο, η συζήτηση για τη φέρουσα ικανότητα των προορισμών, δηλαδή για τα όρια πέρα από τα οποία η τουριστική ανάπτυξη αρχίζει να επιβαρύνει μη αναστρέψιμα το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, αποκτά ιδιαίτερη σημασία και τροφοδοτεί την αναζήτηση εναλλακτικών μορφών.

Η αντίδραση στο μοντέλο του μαζικού τουρισμού δεν προήλθε μόνο από την ακαδημαϊκή κοινότητα, αλλά και από κοινωνικούς και εκκλησιαστικούς φορείς, οι οποίοι ανέδειξαν τις ανισότητες που δημιουργούσε ο τουρισμός στις χώρες υποδοχής. Όπως περιγράφει ο Gonsalves (1987), ήδη από το 1969, στη συνάντηση του Tutzing που διοργανώθηκε από το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών, τέθηκαν σε οργανωμένη βάση οι κοινωνικές και ηθικές διαστάσεις του τουρισμού και εκφράστηκε η ανάγκη για μορφές ταξιδιού που θα προάγουν την κατανόηση και τον σεβασμό ανάμεσα σε επισκέπτες και κατοίκους. Λίγα χρόνια αργότερα, στη συνάντηση της Penang το 1975, η προσοχή στράφηκε ειδικά στον ασιατικό χώρο. Εκεί καταγράφηκαν συστηματικά τόσο οι θετικές όσο και οι αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού στις τοπικές κοινωνίες και διαμορφώθηκε ένας πρώιμος κώδικας δεοντολογίας για τους τουρίστες, με στόχο

την ενθάρρυνση πιο υπεύθυνων και ευαισθητοποιημένων συμπεριφορών από την πλευρά των επισκεπτών (Gonsalves, 1987).

Καθοριστική στιγμή για τη διαμόρφωση του εναλλακτικού τουρισμού ως διακριτής έννοιας θεωρείται η Διεθνής Διάσκεψη της Μανίλα το 1980. Σύμφωνα με τον Gonsalves (1987), στη διακήρυξη της Μανίλα διατυπώνεται ξεκάθαρα η ανάγκη «να επιστρέψει ο τουρισμός στους ανθρώπους», με την έννοια ότι τα οφέλη πρέπει να κατανέμονται πιο δίκαια στις τοπικές κοινωνίες και οι επισκέπτες να έρχονται σε επαφή με τις πραγματικές συνθήκες ζωής των κατοίκων, αντί για μια εξιδανικευμένη εικόνα που κατασκευάζει η τουριστική βιομηχανία. Η διάσκεψη ασκεί έντονη κριτική στο επικρατούν μοντέλο, επισημαίνοντας ότι συχνά ενισχύει ανισότιμες σχέσεις, πολιτιστικά στερεότυπα και εξαρτήσεις από πολυεθνικούς φορείς, και αναδεικνύει την ανάγκη για εναλλακτικούς τρόπους οργάνωσης του τουρισμού (Gonsalves, 1987).

Στο ίδιο πνεύμα, ο Gonsalves (1987) περιγράφει τη σταδιακή συγκρότηση διεθνών δικτύων και πρωτοβουλιών που στόχευαν στη διαμόρφωση ενός πιο δίκαιου και κοινωνικά ευαίσθητου τουριστικού μοντέλου. Η ίδρυση του Ecumenical Coalition on Third World Tourism στις αρχές της δεκαετίας του 1980 αποτέλεσε κομβικό σημείο σε αυτή την πορεία, καθώς συνέβαλε στη δικτύωση οργανώσεων από χώρες αποστολής και υποδοχής, στην ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών και στην προώθηση πρακτικών που έδιναν μεγαλύτερη φωνή στις τοπικές κοινότητες. Η δυναμική αυτή κορυφώθηκε με το Workshop on Alternative Tourism στο Chiang Mai το 1984, το οποίο, όπως σημειώνει ο Gonsalves (1987), θεωρείται ορόσημο για την περαιτέρω εξέλιξη του εναλλακτικού τουρισμού.

Στο Chiang Mai, οι συμμετέχοντες επιδίωξαν να περάσουν από τη γενική κριτική του μαζικού τουρισμού στη διατύπωση συγκεκριμένων αρχών και πρακτικών για «έναν νέο τύπο τουρισμού». Ο εναλλακτικός τουρισμός ορίζεται εκεί ως μια διαδικασία που προάγει πιο δίκαιες μορφές ταξιδιού μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων και επιδιώκει την αμοιβαία κατανόηση, την αλληλεγγύη και την ισότητα ανάμεσα σε επισκέπτες και κατοίκους (Gonsalves, 1987). Η έμφαση μετατοπίζεται στην ενεργητική αναζήτηση τρόπων με τους οποίους ο τουρισμός μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη των ανθρώπων, στον σεβασμό των δικαιωμάτων τους και στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Παράλληλα με τις εξελίξεις αυτές, στη διεθνή βιβλιογραφία αρχίζει να διαμορφώνεται πιο συστηματικά το εννοιολογικό πλαίσιο του εναλλακτικού τουρισμού. Οι Triarchi και Karamanis (2016) επισημαίνουν ότι μεταξύ της δεκαετίας του 1970 και των αρχών της δεκαετίας του 1980 εμφανίζονται σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες «νέες» μορφές τουρισμού, ως απάντηση στο «ανεπιθύμητο» πρότυπο του μαζικού ή συμβατικού τουρισμού. Αυτές οι νέες μορφές χαρακτηρίζονται από μικρή κλίμακα, χαμηλότερο επίπεδο επενδύσεων, έμφαση στους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους και υψηλότερο βαθμό συμμετοχής των κατοίκων στον σχεδιασμό και την παροχή υπηρεσιών (Triarchi & Karamanis, 2016). Στόχος τους είναι να διατηρήσουν την αυθεντικότητα των τόπων υποδοχής, να περιορίσουν τις πιέσεις στο περιβάλλον και να ενισχύσουν την ποιότητα της εμπειρίας τόσο για τον επισκέπτη όσο και για τον κάτοικο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο εναλλακτικός τουρισμός δεν εμφανίζεται ως μια ενιαία, ομοιογενής κατηγορία, αλλά ως ένα «παράδειγμα» κάτω από το οποίο συγκεντρώνονται διαφορετικές ειδικές μορφές, όπως ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός και ο πολιτιστικός τουρισμός (Triarchi & Karamanis, 2016). Κοινός παρονομαστής είναι ότι όλες αυτές οι μορφές

επιχειρούν να τοποθετήσουν τους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους στο επίκεντρο του σχεδιασμού και να ενισχύσουν τη σχέση του επισκέπτη με την τοπική κοινωνία. Η έμφαση μετατοπίζεται από τη μαζική κατανάλωση τυποποιημένων προϊόντων προς την αναζήτηση πιο ποιοτικών, βιωματικών και συχνά συμμετοχικών εμπειριών.

Η συζήτηση γύρω από τον εναλλακτικό τουρισμό συνδέεται σταδιακά και με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης. Ο Richardson (2021) υπογραμμίζει ότι η ανάγκη για τουριστικά μοντέλα που στηρίζουν ταυτόχρονα την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή και την προστασία των οικοσυστημάτων αποτέλεσε βασικό κίνητρο για την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών, όπως ο οικοτουρισμός, ο τουρισμός που βασίζεται στην κοινότητα, ο τουρισμός υπέρ των φτωχών, ο πράσινος και ο τουρισμός πολιτιστικής κληρονομιάς. Αν και οι μορφές αυτές δεν ταυτίζονται πλήρως μεταξύ τους, μοιράζονται την επιδίωξη να αναδιαμορφώσουν την τουριστική δραστηριότητα έτσι ώστε να ενισχύουν τα τοπικά εισοδήματα, να κατανέμουν δικαιότερα τα οφέλη και να συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος.

Συνοψίζοντας, η ιστορική εξέλιξη του εναλλακτικού τουρισμού αποτυπώνει μια σταδιακή μετάβαση από την αποδοχή του μαζικού τουρισμού προς μια πιο κριτική προσέγγιση, όπου το ενδιαφέρον στρέφεται στις κοινωνικές, πολιτιστικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις της τουριστικής ανάπτυξης. Μέσα από διεθνείς διασκέψεις, εκκλησιαστικές και κοινωνικές πρωτοβουλίες, αλλά και μέσα από την ακαδημαϊκή συζήτηση, διαμορφώθηκε σταδιακά ένα πλαίσιο αρχών που αναδεικνύει την ανάγκη για μικρότερη κλίμακα και μεγαλύτερη συμμετοχή των κατοίκων (Richardson, 2021).

2.3 Ορισμός και βασικές έννοιες Εναλλακτικού Τουρισμού

Ο εναλλακτικός τουρισμός είναι μια έννοια που έχει διαμορφωθεί μέσα από διαφορετικές προσεγγίσεις και κοινωνικά συμφραζόμενα, γι' αυτό και δεν υπάρχει ένας ενιαίος ορισμός στη διεθνή βιβλιογραφία. Παρ' όλα αυτά, οι περισσότερες μελέτες συμφωνούν ότι ο εναλλακτικός τουρισμός διαφοροποιείται από τον μαζικό τουρισμό ως προς τις αξίες και τις αρχές που τον καθοδηγούν. Όπως επισημαίνουν οι Triarchi και Karamanis (2016), δεν αποτελεί μια συγκεκριμένη μορφή τουρισμού, αλλά ένα σύνολο αρχών που δίνουν έμφαση στη βιώσιμη χρήση των πόρων, στη συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών και στη δημιουργία πιο ποιοτικών και αυθεντικών εμπειριών. Με αυτόν τον τρόπο, προτείνει έναν διαφορετικό τρόπο ταξιδιού που απομακρύνεται από την τυποποίηση και τις μεγάλες κλίμακες του μαζικού τουρισμού και στηρίζεται περισσότερο στη σχέση του επισκέπτη με τον τόπο και τους ανθρώπους του.

2.3.1 Ορισμοί και θεωρητικές προσεγγίσεις

Μία από τις πρώτες συστηματικές προσπάθειες ορισμού του εναλλακτικού τουρισμού προέρχεται από τον Dernoï (1981), ο οποίος τον προσδιορίζει ως μορφή φιλοξενίας που βασίζεται στην άμεση και προσωπική επαφή μεταξύ επισκέπτη και κατοίκου. Στην προσέγγισή του, ο εναλλακτικός τουρισμός δεν περιορίζεται σε δραστηριότητες μικρής κλίμακας, αλλά περιλαμβάνει την ενίσχυση μιας σχέσης αμοιβαίου σεβασμού, την ανταλλαγή εμπειριών και την ουσιαστική γνωριμία με τον τόπο. Ο επισκέπτης δεν αντιμετωπίζεται ως παθητικός καταναλωτής, αλλά ως συμμετέχων σε μια κοινωνική διαδικασία που ενισχύει τη διαπολιτισμική κατανόηση. Η θεώρηση αυτή αποτελεί σημαντική διαφοροποίηση από τον μαζικό τουρισμό, όπου κυριαρχεί η εμπορευματοποιημένη σχέση μεταξύ παρόχου και επισκέπτη.

Σύγχρονες προσεγγίσεις, όπως εκείνη των Giampiccoli et al. (2021), επεκτείνουν τον ορισμό του εναλλακτικού τουρισμού, εντάσσοντάς τον στο πλαίσιο της κοινωνικής ανάπτυξης και της ενδυνάμωσης των τοπικών κοινωνιών. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, ο εναλλακτικός τουρισμός προωθεί μορφές δραστηριότητας που εξασφαλίζουν μεγαλύτερη συμμετοχή των κατοίκων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, επιδιώκοντας τη μείωση της εξάρτησης από εξωτερικούς φορείς και την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας. Ο τουρισμός παύει να αποτελεί μια δραστηριότητα που σχεδιάζεται «από τα πάνω» και μετατρέπεται σε πεδίο όπου οι τοπικές κοινωνίες έχουν ουσιαστικό ρόλο και λόγο. Οι Χυρολιάς και Astara (2023) επισημαίνουν ότι ο εναλλακτικός τουρισμός λειτουργεί ως στρατηγική επιλογή για προορισμούς που επιζητούν βιώσιμη ανάπτυξη, καθώς εστιάζει στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και στη χρήση τοπικών πόρων. Η προσέγγισή τους αναδεικνύει ότι η μορφή αυτή δεν ορίζεται μόνο από την κλίμακα ή τον τύπο των δραστηριοτήτων, αλλά από την ποιότητα της αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπου, τόπου και πολιτισμού.

2.3.2 Βασικές αρχές του εναλλακτικού τουρισμού

Παρότι οι ορισμοί διαφέρουν, οι βασικές αρχές του εναλλακτικού τουρισμού συγκλίνουν σε συγκεκριμένες αξίες που αφορούν τη βιωσιμότητα, την αυθεντικότητα, τη συμμετοχή των κατοίκων, την προστασία του περιβάλλοντος και την κοινωνική ισορροπία.

1. Προτεραιότητα στη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη

Ο εναλλακτικός τουρισμός συνδέεται άρρηκτα με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, όπως αυτές διατυπώνονται από το Global Sustainable Tourism Council (GSTC). Η βιωσιμότητα περιλαμβάνει την ισορροπημένη αντιμετώπιση τεσσάρων βασικών διαστάσεων: την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, την κοινωνική ευημερία και τη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη. Οι κατευθυντήριες αυτές αρχές διαμορφώνουν το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται ο εναλλακτικός τουρισμός και διαφοροποιούν τις πρακτικές του από εκείνες που χαρακτηρίζουν τον μαζικό τουρισμό. Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος ενισχύεται μέσα από δραστηριότητες χαμηλής όχλησης και περιορισμένης κατανάλωσης πόρων. Η κοινωνική διάσταση της βιωσιμότητας προωθεί την ισότητα, την κοινωνική συνοχή και το σεβασμό απέναντι στις τοπικές κοινωνίες. Η πολιτιστική διάσταση δίνει έμφαση στη διατήρηση της τοπικής ταυτότητας, της ιστορίας και της πολιτιστικής δημιουργίας. Τέλος, η οικονομική διάσταση αφορά την προώθηση μιας ανάπτυξης που δεν εξαρτάται αποκλειστικά από εξωτερικούς φορείς, αλλά ενισχύει την τοπική παραγωγή και δημιουργεί ποιοτικές θέσεις εργασίας.

2. Μικρή κλίμακα και περιορισμένη τουριστική επιβάρυνση

Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά του εναλλακτικού τουρισμού είναι η μικρή κλίμακα των δραστηριοτήτων. Οι Triarchi και Karamanis (2016) τονίζουν ότι η μικρή κλίμακα όχι μόνο συμβάλλει στη μείωση των περιβαλλοντικών πιέσεων, αλλά δημιουργεί και έναν πιο ποιοτικό τύπο τουριστικής εμπειρίας. Σε αντίθεση με τον μαζικό τουρισμό, όπου μεγάλοι όγκοι επισκεπτών συγκεντρώνονται σε περιορισμένους χώρους, ο εναλλακτικός τουρισμός προωθεί την αποκέντρωση, την ήπια ανάπτυξη και την ισόρροπη κατανομή των επισκεπτών στο χώρο. Η μικρή κλίμακα επιτρέπει επίσης την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας, καθώς μικρές επιχειρήσεις, παραγωγοί και κοινότητες έχουν μεγαλύτερη δυνατότητα συμμετοχής. Η

σύνδεση αυτή ενισχύει την τοπική αυτάρκεια και μειώνει την «οικονομική διαρροή» που παρατηρείται συχνά στο μοντέλο του μαζικού τουρισμού.

3. Αυθεντικότητα και ουσιαστική τουριστική εμπειρία

Η έννοια της αυθεντικότητας βρίσκεται στον πυρήνα του εναλλακτικού τουρισμού. Σύμφωνα με τον Demoi (1981), η αυθεντικότητα προκύπτει μέσα από την άμεση επαφή, τη φιλοξενία και την προσωπική επαφή με τους κατοίκους. Η εμπειρία δεν βασίζεται σε προσομοιώσεις ή εμπορευματοποιημένες μορφές πολιτισμού, αλλά στη συμμετοχή στην πραγματική καθημερινότητα του τόπου. Αυτό προσδίδει μεγαλύτερη αξία στην εμπειρία τόσο για τον επισκέπτη όσο και για τον κάτοικο, δημιουργώντας σχέσεις εμπιστοσύνης, κατανόησης και αμοιβαιότητας.

4. Συμμετοχή και ενδυνάμωση των τοπικών κοινωνιών

Οι Giampiccoli et al. (2021) υπογραμμίζουν ότι η συμμετοχή της κοινότητας αποτελεί θεμελιώδη αρχή του εναλλακτικού τουρισμού. Η τοπική κοινωνία δεν πρέπει να είναι απλώς αποδέκτης των επιπτώσεων του τουρισμού, αλλά ενεργό μέλος στο σχεδιασμό του. Αυτή η προσέγγιση συμβάλλει στη δημιουργία ενός πιο δίκαιου και δημοκρατικού μοντέλου ανάπτυξης, στο οποίο οι κάτοικοι έχουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν τις προτεραιότητες και τις κατευθύνσεις της τουριστικής δραστηριότητας. Η συμμετοχή ενισχύει την κοινωνική συνοχή, προστατεύει τις τοπικές παραδόσεις και διασφαλίζει ότι ο τουρισμός λειτουργεί με τρόπο συμβατό με τις αξίες και τις ανάγκες της κοινότητας.

5. Προστασία του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος

Ο εναλλακτικός τουρισμός αναγνωρίζει ότι το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον αποτελούν θεμελιώδεις πόρους, των οποίων η διατήρηση είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση της μακροχρόνιας βιωσιμότητας. Οι Xyrolias και Astara (2023) σημειώνουν ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και η ανάδειξη της τοπικής ταυτότητας αποτελούν όχι μόνο στόχο, αλλά και μέσο ενίσχυσης της τουριστικής εμπειρίας. Η προσέγγιση αυτή ενισχύει την αίσθηση του τόπου και υπογραμμίζει τη μοναδικότητα του προορισμού.

2.3.3 Εναλλακτικός και βιώσιμος τουρισμός

Η σχέση ανάμεσα στον εναλλακτικό και τον βιώσιμο τουρισμό γίνεται ακόμη πιο σαφής όταν εξεταστεί υπό το πρίσμα θεωρητικών μοντέλων που περιγράφουν την εξέλιξη των τουριστικών προορισμών. Ένα από τα σημαντικότερα είναι το Tourism Area Cycle of Evolution (TALC) του Butler (1980), το οποίο περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο ένας προορισμός εξελίσσεται από την αρχική του «ανακάλυψη» έως την ωρίμανση και πιθανή παρακμή του. Το μοντέλο αυτό στηρίζεται στην ιδέα ότι οι τουριστικοί προορισμοί είναι δυναμικά συστήματα που μεταβάλλονται καθώς αυξάνεται η τουριστική δραστηριότητα, μετατοπίζονται οι τύποι των επισκεπτών και επιβαρύνονται οι φυσικοί και κοινωνικοί πόροι.

Σύμφωνα με τον Butler, ο κύκλος ζωής ενός προορισμού περνά από επτά διαδοχικά στάδια: εξερεύνηση, εμπλοκή, ανάπτυξη, εδραίωση, κορεσμός, στασιμότητα και παρακμή ή αναζωογόνηση.

- Στο στάδιο της εξερεύνησης, ο προορισμός προσελκύει λίγους, περιπετειώδεις ταξιδιώτες, χωρίς οργανωμένες υποδομές.
- Στο στάδιο της εμπλοκής, οι κάτοικοι αρχίζουν να παρέχουν βασικές υπηρεσίες, διατηρώντας υψηλό βαθμό αλληλεπίδρασης με τους επισκέπτες.
- Στην ανάπτυξη, παρατηρείται θεαματική αύξηση επισκεπτών και εμφάνιση εξωτερικών επενδυτών, με βαθμιαία υποχώρηση του τοπικού ελέγχου.
- Στην εδραίωση, η τουριστική δραστηριότητα αποτελεί πλέον κρίσιμη οικονομική βάση και οι επισκέπτες υπερβαίνουν συχνά τον αριθμό των κατοίκων.
- Ο κορεσμός σηματοδοτεί ότι ο προορισμός έχει φτάσει στα όρια της φέρουσας ικανότητάς του, με αυξανόμενη περιβαλλοντική και κοινωνική πίεση.
- Η στασιμότητα συνοδεύεται από εξάντληση των πόρων, μείωση της αυθεντικότητας και εξάρτηση από επαναλαμβανόμενους επισκέπτες.
- Στο τελικό στάδιο, ο προορισμός είτε οδηγείται σε παρακμή, είτε επιχειρεί αναζωογόνηση μέσω επαναπροσδιορισμού των πόρων ή προσθήκης νέων δραστηριοτήτων.

Κεντρικό στοιχείο του μοντέλου είναι η έννοια των ορίων φέρουσας ικανότητας, τα οποία, όταν ξεπεραστούν, οδηγούν σε υποβάθμιση της ποιότητας του περιβάλλοντος, του τουριστικού προϊόντος και της ικανοποίησης τόσο των επισκεπτών όσο και των κατοίκων. Ο Butler (1980) επισημαίνει ότι, όταν η τουριστική ανάπτυξη υπερβεί τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά όρια ανοχής ενός προορισμού η πορεία προς τη στασιμότητα και τη μετέπειτα παρακμή γίνεται εξαιρετικά δύσκολο να αντιστραφεί.

Σε αυτό το σημείο, ο εναλλακτικός τουρισμός αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Οι αρχές του, όπως η μικρή κλίμακα, η προστασία των πόρων, η συμμετοχή της κοινότητας και η διατήρηση της αυθεντικότητας, λειτουργούν ως μηχανισμοί επιβράδυνσης της υπέρμετρης ανάπτυξης που οδηγεί στον κορεσμό. Πρακτικά, ο εναλλακτικός τουρισμός συνεισφέρει στη διατήρηση του προορισμού σε πιο ισορροπημένα στάδια του κύκλου, πριν εμφανιστούν οι πιο επιβαρυντικές συνέπειες. Με αυτόν τον τρόπο, οι αρχές του εναλλακτικού τουρισμού ευθυγραμμίζονται στενά με τους στόχους της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, η οποία στοχεύει στη μακροπρόθεσμη διαχείριση των πόρων και στην αποφυγή της υπέρβασης των ορίων φέρουσας ικανότητας.

Επομένως, η σχέση ανάμεσα στον εναλλακτικό και τον βιώσιμο τουρισμό είναι και λειτουργική. Ο βιώσιμος τουρισμός προσφέρει το πλαίσιο αρχών, ενώ ο εναλλακτικός τουρισμός αποτελεί έναν εφαρμοσμένο τρόπο υλοποίησης αυτών των αρχών, προστατεύοντας τους προορισμούς από την είσοδο στα προβληματικά στάδια του TALC και προάγοντας ένα μοντέλο ανάπτυξης που διατηρεί τη μακροχρόνια ελκυστικότητα των προορισμών.

2.3.4 Μετάβαση στις μορφές εναλλακτικού τουρισμού

Οι αρχές που παρουσιάστηκαν παραπάνω αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη επιμέρους μορφών εναλλακτικού τουρισμού, οι οποίες θα αναλυθούν εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο. Ο οικοτουρισμός αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής των αρχών αυτών, καθώς εστιάζει στην προστασία των οικοσυστημάτων και στην υπεύθυνη αλληλεπίδραση με τη φύση. Ο αγροτουρισμός οδηγεί τον επισκέπτη σε άμεση επαφή με την τοπική παραγωγή, τη γαστρονομία και τις αγροτικές πρακτικές, ενισχύοντας την τοπική οικονομία. Ο πολιτιστικός τουρισμός αναδεικνύει την ιστορία, την τέχνη και τις πολιτιστικές παραδόσεις κάθε περιοχής,

ενώ τα μουσικά φεστιβάλ που αναπτύσσονται τα τελευταία χρόνια λειτουργούν ως σύγχρονη μορφή πολιτιστικής εξωστρέφειας. Τέλος, ο ορεινός τουρισμός προάγει την επαφή με τη φύση και συμβάλλει στην ανάπτυξη μικρότερων και λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών μέσα από δραστηριότητες χαμηλής όχλησης.

2.4 Ανακεφαλαίωση

Η ανάλυση ανέδειξε τον εναλλακτικό τουρισμό ως ένα μοντέλο που αναπτύχθηκε σταδιακά, σε αντίθεση με τις κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτιστικές πιέσεις που συνόδευσαν την εξάπλωση του μαζικού τουρισμού μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ιστορική διερεύνηση έδειξε ότι η ανάγκη για πιο υπεύθυνες μορφές ταξιδιού διαμορφώθηκε μέσα από διεθνείς συζητήσεις, κοινωνικές πρωτοβουλίες και ακαδημαϊκές παρεμβάσεις, οδηγώντας στη δημιουργία μιας προσέγγισης που δίνει μεγαλύτερη έμφαση στον σεβασμό των πόρων και στην ποιότητα της εμπειρίας. Παράλληλα, εξετάστηκαν οι βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις και οι ορισμοί που συγκροτούν την έννοια του εναλλακτικού τουρισμού, αναδεικνύοντας τη σημασία της μικρής κλίμακας, της ουσιαστικής αλληλεπίδρασης με τις τοπικές κοινωνίες και της διατήρησης της αυθεντικότητας του τόπου. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη σύνδεση του εναλλακτικού τουρισμού με τις αρχές της βιωσιμότητας, καθώς αποτελεί ένα πλαίσιο που ενσωματώνει περιβαλλοντικές, κοινωνικές και πολιτιστικές προτεραιότητες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΟΡΦΕΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

3.1 Εισαγωγή

Με βάση το θεωρητικό πλαίσιο και τις αρχές που διαμορφώνουν τον εναλλακτικό τουρισμό, το επόμενο τμήμα εξετάζει τις κύριες μορφές του που αναπτύσσονται στη σύγχρονη βιβλιογραφία. Κάθε μία από αυτές αντανακλά διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να εφαρμοστεί ένα πιο υπεύθυνο και ισορροπημένο μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε περιοχής και τις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών. Η ανάλυση που ακολουθεί επικεντρώνεται στον οικοτουρισμό, τον αγροτουρισμό, τον πολιτιστικό και τον ορεινό τουρισμό, αναδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο οι μορφές αυτές ενσωματώνουν στην πράξη τις αξίες της βιωσιμότητας και της αυθεντικής εμπειρίας.

3.2 Οικοτουρισμός

Ο οικοτουρισμός αποτελεί μία από τις πιο αναγνωρίσιμες και μελετημένες μορφές εναλλακτικού τουρισμού και συνδέεται στενά με την προστασία της φύσης και τη βιώσιμη διαχείριση των τουριστικών προορισμών. Η ανάπτυξή του εξετάζεται παράλληλα με την πορεία του διεθνούς περιβαλλοντικού κινήματος και τη στροφή της τουριστικής έρευνας προς ζητήματα βιωσιμότητας και κοινωνικής ευθύνης. Ο McKercher (2010) υποστηρίζει ότι ο οικοτουρισμός δεν θα είχε λάβει τη σημερινή του μορφή χωρίς τη συστηματική εμπλοκή της ακαδημαϊκής κοινότητας, η οποία συνέβαλε στη διαμόρφωση των ορισμών, των αρχών και των κριτηρίων με τα οποία αναγνωρίζεται και αξιολογείται.

3.2.1 Ιστορική εξέλιξη του οικοτουρισμού

Οι ρίζες του οικοτουρισμού εντοπίζονται σε παλαιότερες μορφές ταξιδιών στη φύση και επισκέψεων σε προστατευόμενες περιοχές, ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν η δημιουργία εθνικών πάρκων συνδέθηκε με την αναψυχή, την εκπαίδευση και την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Ωστόσο, ο οικοτουρισμός ως διακριτή έννοια αρχίζει να ξεχωρίζει από τη δεκαετία του 1960 και μετά, όταν η ενίσχυση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης συμβαδίζει με την ταχεία ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού. Η αύξηση του ενδιαφέροντος για την προστασία της φύσης και η κριτική απέναντι στις επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού δημιούργησαν πρόσφορο έδαφος για τη διαμόρφωση νέων μορφών ταξιδιού που θα στηρίζονταν σε πιο υπεύθυνες πρακτικές. Κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, σταδιακά διαμορφώνεται ένα πλέγμα ιδεών γύρω από τον τουρισμό που βασίζεται στη φύση, την οικολογική ευαισθησία και την υποστήριξη της προστασίας περιοχών υψηλής περιβαλλοντικής αξίας. Σε αυτή την περίοδο εντοπίζονται τα πρώτα συστηματικά παραδείγματα οργανωμένων δραστηριοτήτων που σήμερα θα χαρακτηρίζονταν ως οικοτουρισμός, όπως οι οργανωμένες επισκέψεις σε εθνικά πάρκα, θαλάσσιες προστατευόμενες περιοχές και περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, με έμφαση στην παρατήρηση της άγριας ζωής και στην περιβαλλοντική εκπαίδευση (Dowling, 2013).

Η δεκαετία του 1990 αποτελεί περίοδο θεσμοθέτησης και ταχείας διάδοσης του οικοτουρισμού. Πολλά κράτη και διεθνείς οργανισμοί εντάσσουν πλέον τον οικοτουρισμό στις στρατηγικές τους για τη βιώσιμη ανάπτυξη, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται το ενδιαφέρον της αγοράς για τουριστικά προϊόντα που προβάλλουν «φιλικό προς το περιβάλλον» χαρακτήρα (Ballantyne et al., 2013). Ο McKercher (2010) υποστηρίζει ότι σε αυτό το στάδιο ο οικοτουρισμός περνά από μια φάση «νέας αυγής», στην οποία κυριαρχούν ο ενθουσιασμός και οι υψηλές προσδοκίες, σε μια φάση όπου τίθεται υπό κριτική ως προς το κατά πόσο οι πρακτικές που φέρουν την ετικέτα του «οικοτουρισμού» ανταποκρίνονται πραγματικά στις αρχές που διακηρύσσουν.

Η εξέλιξη του οικοτουρισμού μπορεί να περιγράψει μέσα από διαδοχικές φάσεις. Αρχικά, επικρατεί μια ιδεαλιστική προσέγγιση, όπου ο οικοτουρισμός παρουσιάζεται ως σχεδόν «ιδανική» μορφή τουρισμού που συνδυάζει προστασία του περιβάλλοντος, οικονομικά οφέλη και κοινωνική δικαιοσύνη. Στη συνέχεια, αναδύεται μια «κρίση νομιμοποίησης», καθώς η εμπειρική έρευνα δείχνει ότι πολλές δραστηριότητες που προωθούνται ως οικοτουριστικές δεν πληρούν ουσιαστικά κριτήρια βιωσιμότητας και συχνά αναπαράγουν προβλήματα αντίστοιχα με εκείνα του μαζικού τουρισμού. Η κριτική αυτή οδηγεί σε μια πιο ώριμη φάση, όπου ενισχύεται η ανάγκη για σαφέστερους ορισμούς, κριτήρια αξιολόγησης και εργαλεία πιστοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, ο οικοτουρισμός εξελίσσεται σταδιακά από ένα γενικό σύνθημα σε πεδίο στο οποίο εμπλέκονται επιστήμονες, φορείς διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών, τουριστικές επιχειρήσεις και τοπικές κοινότητες, με στόχο τη συγκρότηση πιο συγκεκριμένων προτύπων και πρακτικών (Ballantyne et al., 2013). Η ιστορική αυτή πορεία εξηγεί σε μεγάλο βαθμό και τη σημερινή πολυμορφία του οικοτουρισμού, όπου συνυπάρχουν τόσο παραδείγματα καλής πρακτικής όσο και περιπτώσεις επιφανειακής επίκλησης της «οικολογίας» ως εργαλείου προώθησης.

3.2.2 Ορισμοί του οικοτουρισμού και θεωρητικές προσεγγίσεις

Η έννοια του οικοτουρισμού έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης συζήτησης στη διεθνή βιβλιογραφία, καθώς διαφορετικοί θεσμικοί φορείς, ερευνητές και επαγγελματικές ομάδες έχουν επιχειρήσει να τη διαμορφώσουν σύμφωνα με τις δικές τους προτεραιότητες και στόχους. Ο Buckley (2013), εξετάζοντας συστηματικά τη σχετική βιβλιογραφία, επισημαίνει ότι, ενώ υπάρχει μια γενική συναίνεση ως προς τον βασικό πυρήνα της έννοιας, παρατηρούνται σημαντικές αποκλίσεις αναφορικά με το εύρος και την αυστηρότητα των κριτηρίων που πρέπει να πληρούνται ώστε μια δραστηριότητα να χαρακτηριστεί ως οικοτουριστική. Ουσιαστικά ο οικοτουρισμός προσεγγίζεται ως μορφή τουριστικής δραστηριότητας με σαφή φυσιοκεντρικό προσανατολισμό, η οποία αναπτύσσεται σε περιοχές υψηλής περιβαλλοντικής αξίας και στοχεύει στην ψυχαγωγία μέσω της κατανόησης των οικοσυστημάτων (Dowling, 2013).

Σε θεσμικό επίπεδο, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNWTO) ορίζει τον οικοτουρισμό ως μορφή τουρισμού βασισμένη στη φύση, όπου το βασικό κίνητρο του επισκέπτη είναι η παρατήρηση, η ανακάλυψη, η μάθηση και η εκτίμηση της βιολογικής και πολιτιστικής ποικιλομορφίας, μέσα από υπεύθυνη συμπεριφορά που διασφαλίζει την ακεραιότητα των οικοσυστημάτων (UNWTO, 2017). Ο ορισμός αυτός ενισχύει τη θεώρηση ότι η επαφή με τη φύση δεν αποτελεί απλώς το πλαίσιο της εμπειρίας, αλλά τον κεντρικό λόγο της μετακίνησης, συνδέοντας άρρηκτα την τουριστική δραστηριότητα με την περιβαλλοντική προστασία και την κοινωνική διάσταση της ανάπτυξης. Παράλληλα, στη βιβλιογραφία τονίζεται ότι ο οικοτουρισμός διαφοροποιείται από απλές μορφές «τουρισμού στη φύση» μέσω της

ενσωμάτωσης στοιχείων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και ερμηνείας. Σύμφωνα με τους Ballantyne et al. (2013), η εκπαιδευτική διάσταση επιτρέπει στον επισκέπτη να κατανοήσει τις οικολογικές διεργασίες, τη σημασία της βιοποικιλότητας και τις πιέσεις που δέχονται τα φυσικά συστήματα, ενισχύοντας έτσι την περιβαλλοντική υπευθυνότητα.

Ένα ακόμη κρίσιμο στοιχείο που αναδεικνύεται αφορά τη συμβολή του οικοτουρισμού στη διατήρηση των οικοσυστημάτων. Για πολλές επιστημονικές προσεγγίσεις, ο οικοτουρισμός δεν περιορίζεται σε δραστηριότητες χαμηλής όχλησης, αλλά οφείλει να υποστηρίζει ενεργά τη διαχείριση και την προστασία των περιοχών στις οποίες αναπτύσσεται, είτε μέσω της δημιουργίας οικονομικών πόρων, είτε μέσω της ενίσχυσης της κοινωνικής αποδοχής των μέτρων προστασίας (Buckley, 2013). Η τοπική κοινωνία αναγνωρίζεται ως βασικός αποδέκτης των ωφελειών, με την προσδοκία ότι ο οικοτουρισμός μπορεί να συμβάλει στην αύξηση του εισοδήματος, στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και στην ενδυνάμωση των τοπικών δομών διαχείρισης (Ballantyne et al., 2013).

Ο McKercher (2010) επισημαίνει ότι η ακαδημαϊκή έρευνα διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη σταδιακή μετατόπιση του ορισμού του οικοτουρισμού από γενικές αναφορές σε «οικολογικά ευαίσθητα ταξίδια» προς πιο σύνθετα και απαιτητικά εννοιολογικά σχήματα, τα οποία ενσωματώνουν κριτήρια περιβαλλοντικής προστασίας, κοινωνικής δικαιοσύνης και οικονομικής βιωσιμότητας. Ωστόσο, η ύπαρξη πολλών ορισμών και η ευρεία χρήση του όρου σε διαφορετικά πλαίσια έχει οδηγήσει και σε εννοιολογική ασάφεια, δημιουργώντας φαινόμενα «οικοτουριστικού εξωραϊσμού», όπου δραστηριότητες χαρακτηρίζονται ως οικοτουριστικές χωρίς να πληρούν ουσιαστικά τις αντίστοιχες αρχές.

3.2.3 Βασικά χαρακτηριστικά και αρχές του οικοτουρισμού

Η σύνθεση των ορισμών που προτείνονται στη βιβλιογραφία του οικοτουρισμού επιτρέπει την ανάδειξη ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών και αρχών που διαφοροποιούν τον οικοτουρισμό από άλλες μορφές τουρισμού στη φύση.

1. Είναι σαφώς προσανατολισμένος σε φυσικά περιβάλλοντα. Οι δραστηριότητες πραγματοποιούνται σε εθνικά πάρκα, προστατευόμενες περιοχές, παράκτια οικοσυστήματα, δάση, ορεινές ζώνες, γενικά σε περιοχές με σημαντική βιοποικιλότητα (Dowling, 2013). Η επιλογή του προορισμού συνδέεται με τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά του και με τη δυνατότητα παρατήρησης ή εμπειρίας του φυσικού περιβάλλοντος.
2. Χαρακτηρίζεται από την εκπαιδευτική και ερμηνευτική διάσταση. Η μάθηση αποτελεί κεντρικό στοιχείο της οικοτουριστικής εμπειρίας και όχι δευτερεύουσα δραστηριότητα. Μέσα από ξεναγήσεις, εκπαιδευτικό υλικό, βιωματικές δραστηριότητες και επαφή με ειδικούς, οι επισκέπτες ενθαρρύνονται να αναπτύξουν βαθύτερη κατανόηση των οικοσυστημάτων και της ανάγκης προστασίας τους (Ballantyne et al., 2013).
3. Επιδιώκει να συνεισφέρει στη διατήρηση των φυσικών πόρων. Αυτό μπορεί να γίνει μέσω άμεσης χρηματοδότησης δράσεων διαχείρισης, μέσω της δημιουργίας κινήτρων για την προστασία των οικοσυστημάτων ή μέσω της πολιτικής πίεσης που ασκείται όταν οι περιοχές αυτές αποκτούν διεθνή αναγνώριση ως προορισμοί οικοτουρισμού (Buckley, 2013). Έτσι, ο οικοτουρισμός αντιμετωπίζεται συχνά ως εργαλείο για τη σύνδεση της προστασίας της φύσης με την οικονομική δραστηριότητα.

4. Η σχέση με την τοπική κοινωνία αποτελεί κεντρικό στοιχείο των σύγχρονων προσεγγίσεων. Ο οικοτουρισμός μπορεί να αποτελέσει πλαίσιο για την ουσιαστική συμμετοχή των κατοίκων στον σχεδιασμό και τη διαχείριση, ενισχύοντας την τοπική οικονομία, τις δεξιότητες και την κοινωνική συνοχή (Ballantyne et al., 2013). Η συμμετοχή αυτή δεν περιορίζεται σε θέσεις εργασίας στον τουρισμό, αλλά περιλαμβάνει τη συνδιαμόρφωση των κανόνων χρήσης των πόρων και την ενεργή εμπλοκή σε ζητήματα διατήρησης.
5. Τέλος, ο οικοτουρισμός συνδέεται με την επιδίωξη ενός «τριπλού αποτελέσματος» (triple bottom line), όπου λαμβάνονται υπόψη ταυτόχρονα περιβαλλοντικά, κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια αξιολόγησης της επιτυχίας μιας δραστηριότητας. Η λογική που τη διέπει διατρέχει τις περισσότερες αναλύσεις του οικοτουρισμού: η επιτυχία δεν κρίνεται μόνο από τον αριθμό των επισκεπτών ή τα έσοδα, αλλά και από τον βαθμό προστασίας των οικοσυστημάτων και τη δίκαιη κατανομή των ωφελειών (Ballantyne et al., 2013).

3.2.4 Προκλήσεις και κριτική του οικοτουρισμού

Παρά το θετικό του πρόσημο, ο οικοτουρισμός δεν είναι απαλλαγμένος από προκλήσεις και αντιφάσεις. Η αυξανόμενη δημοτικότητα του όρου έχει οδηγήσει σε συχνή και συχνά αδιάκριτη χρήση του, με αποτέλεσμα δραστηριότητες πολύ διαφορετικής ποιότητας και επιπτώσεων να εντάσσονται στην ίδια κατηγορία (Buckley, 2013). Αυτό δημιουργεί προβλήματα νομιμοποίησης και εμπιστοσύνης, καθώς ο επισκέπτης δυσκολεύεται να διακρίνει ποια προϊόντα ανταποκρίνονται πραγματικά στις αρχές του οικοτουρισμού. Ο McKercher (2010) αναφέρεται σε μια «κρίση νομιμοποίησης», κατά την οποία οι ερευνητές καταδεικνύουν ότι πολλά προγράμματα που φέρουν τον τίτλο του οικοτουρισμού δεν επιτυγχάνουν ουσιαστικές θετικές επιπτώσεις στο περιβάλλον ή στην τοπική κοινωνία. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η αυξημένη επισκεψιμότητα σε ευαίσθητες περιοχές μπορεί να οδηγήσει σε υποβάθμιση των οικοσυστημάτων, αν δεν υπάρχει κατάλληλος σχεδιασμός και διαχείριση (Dowling, 2013). Επιπλέον, τα οικονομικά οφέλη μπορεί να μη διαμοιράζονται ισότιμα, με αποτέλεσμα οι τοπικές κοινότητες να λαμβάνουν μόνο περιορισμένο μέρος των εσόδων. Η κριτική αυτή δεν ακυρώνει τον οικοτουρισμό ως έννοια, αλλά αναδεικνύει την ανάγκη για πιο συνεπή εφαρμογή των αρχών του, για διαφάνεια ως προς τα κριτήρια αξιολόγησης και για μηχανισμούς ελέγχου και πιστοποίησης.

3.2.5 Μελέτη περίπτωσης: Οικοτουρισμός στη Λίμνη Κερκίνη

Η Λίμνη Κερκίνη αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα ανάπτυξης οικοτουρισμού στην Ελλάδα. Η λίμνη βρίσκεται στον νομό Σερρών και αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους υδροτόπους της χώρας, ο οποίος προστατεύεται μέσω της Σύμβασης Ramsar και του ευρωπαϊκού δικτύου Natura 2000. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από υψηλή βιοποικιλότητα και φιλοξενεί περισσότερα από 300 είδη πουλιών, γεγονός που την καθιστά σημαντικό προορισμό για δραστηριότητες παρατήρησης άγριας ζωής και οικοτουρισμού.

Η ανάπτυξη του οικοτουρισμού στην περιοχή βασίζεται κυρίως σε δραστηριότητες χαμηλής περιβαλλοντικής όχλησης, όπως η παρατήρηση πουλιών, οι περιηγήσεις με βάρκες στη λίμνη, η πεζοπορία και η περιβαλλοντική εκπαίδευση. Παράλληλα, η τουριστική δραστηριότητα οργανώνεται κυρίως μέσω μικρών επιχειρήσεων τοπικής ιδιοκτησίας, όπως οικογενειακοί

ξενώνες, τοπικά εστιατόρια και επιχειρήσεις υπαίθριων δραστηριοτήτων. Το στοιχείο αυτό συνδέεται με τις βασικές αρχές του οικοτουρισμού, καθώς ενισχύει τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας και συμβάλλει στην τοπική οικονομική ανάπτυξη.

Σύμφωνα με σχετικές μελέτες, η ανάπτυξη του οικοτουρισμού στην Κερκίνη έχει συμβάλει στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας, ενώ παράλληλα έχει αυξήσει την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση τόσο των κατοίκων όσο και των επισκεπτών (Kostoroulou et al., 2006). Ωστόσο, η διαχείριση της τουριστικής δραστηριότητας απαιτεί συνεχή σχεδιασμό και έλεγχο της επισκεψιμότητας, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η ανάπτυξη του τουρισμού παραμένει συμβατή με την προστασία του ευαίσθητου οικοσυστήματος της περιοχής (Parageorgiou, 2016).

3.2.6 Μελέτη περίπτωσης: Οικοτουρισμός στην περιοχή των Πρεσπών

Η περιοχή των Πρεσπών αποτελεί μία από τις σημαντικότερες προστατευόμενες περιοχές της Ελλάδας και χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάπτυξης οικοτουρισμού σε ευαίσθητα οικοσυστήματα. Οι λίμνες Μικρή και Μεγάλη Πρέσπα βρίσκονται στα σύνορα Ελλάδας, Αλβανίας και Βόρειας Μακεδονίας και αποτελούν περιοχή υψηλής οικολογικής αξίας, η οποία προστατεύεται μέσω του Εθνικού Πάρκου Πρεσπών και του δικτύου Natura 2000.

Η περιοχή φιλοξενεί σημαντικούς πληθυσμούς σπάνιων ειδών πανίδας, όπως ο αργυροπελεκάνος, ενώ χαρακτηρίζεται από πλούσια χλωρίδα και ιδιαίτερα τοπία. Τα φυσικά αυτά χαρακτηριστικά έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη δραστηριοτήτων οικοτουρισμού, όπως η παρατήρηση πουλιών, η πεζοπορία, η ποδηλασία στη φύση και οι περιβαλλοντικές ξεναγήσεις. Παράλληλα, η τουριστική ανάπτυξη βασίζεται κυρίως σε μικρής κλίμακας υποδομές φιλοξενίας και τοπικές επιχειρήσεις, γεγονός που ενισχύει τη σύνδεση του τουρισμού με την τοπική οικονομία.

Η ανάπτυξη του οικοτουρισμού στην περιοχή των Πρεσπών συνδέεται στενά με δράσεις προστασίας της βιοποικιλότητας και βιώσιμης διαχείρισης των φυσικών πόρων. Ο οικοτουρισμός θεωρείται σημαντικό εργαλείο για τη δημιουργία εισοδήματος για τις τοπικές κοινότητες, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στην ενίσχυση της κοινωνικής αποδοχής των μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος. Παρά τα θετικά αποτελέσματα, η ανάπτυξη του οικοτουρισμού απαιτεί προσεκτικό σχεδιασμό, καθώς η αυξημένη επισκεψιμότητα μπορεί να δημιουργήσει πιέσεις στο φυσικό περιβάλλον. Για τον λόγο αυτό, η διαχείριση της περιοχής βασίζεται σε αρχές βιώσιμης ανάπτυξης και προστασίας των οικοσυστημάτων (Catsadorakis et al., 2018).

3.3 Αγροτουρισμός

Ο αγροτουρισμός συγκαταλέγεται στις πλέον διαδεδομένες μορφές εναλλακτικής ταξιδιωτικής δραστηριότητας, καθώς συνδέει άμεσα την αγροτική παραγωγή με την εμπειρία του επισκέπτη. Αναπτύσσεται κυρίως στον αγροτικό χώρο και βασίζεται στην αξιοποίηση της καθημερινής ζωής της υπαίθρου, των παραγωγικών διαδικασιών και των τοπικών παραδόσεων ως στοιχεία εμπειρίας. Η έμφαση δίνεται στη βιωματική συμμετοχή, στην αυθεντική επαφή με τον τόπο και τους κατοίκους και στη δημιουργία δραστηριοτήτων μικρής κλίμακας που στηρίζουν την τοπική οικονομία. Παράλληλα, η σημασία του αγροτουρισμού συνδέεται και με τη διαφοροποίηση του αγροτικού εισοδήματος, τη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας και την ενίσχυση της βιώσιμης ανάπτυξης στις αγροτικές περιοχές. Το παρόν κεφάλαιο εστιάζει στη

συστηματική ανάλυση του αγροτουρισμού, εξετάζοντας την ιστορική του εξέλιξη, τους βασικούς ορισμούς που έχουν διατυπωθεί στη διεθνή βιβλιογραφία και τις κύριες διαστάσεις που διαμορφώνουν τη σύγχρονη προσέγγισή του.

3.3.1 Ιστορική εξέλιξη του Αγροτουρισμού

Η εμφάνιση και εξέλιξη του αγροτουρισμού συνδέεται άμεσα με τις ευρύτερες μεταβολές που παρατηρήθηκαν στις αγροτικές κοινωνίες κατά τον 20ό αιώνα και ιδιαίτερα με τις προσπάθειες διαφοροποίησης του αγροτικού εισοδήματος. Ήδη από τις αρχές του αιώνα, σε χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, αγροτικές εκμεταλλεύσεις άρχισαν να δέχονται επισκέπτες, κυρίως από αστικά κέντρα, προσφέροντας φιλοξενία και επαφή με την αγροτική ζωή. Οι πρώιμες αυτές μορφές δεν αποτελούσαν οργανωμένη δραστηριότητα, αλλά περισσότερο μια συμπληρωματική πρακτική φιλοξενίας, βασισμένη στις παραδοσιακές σχέσεις υπαίθρου–πόλης (Phillip et al., 2010).

Η σταδιακή θεσμοθέτηση του αγροτουρισμού επιταχύνθηκε μεταπολεμικά, όταν η μηχανοποίηση της γεωργίας και η αναδιάρθρωση της αγροτικής παραγωγής οδήγησαν σε μείωση της απασχόλησης και εισοδηματικές πιέσεις στις αγροτικές περιοχές. Στο πλαίσιο αυτό, η αναζήτηση εναλλακτικών πηγών εισοδήματος κατέστη κρίσιμη, με τον αγροτουρισμό να αναδεικνύεται ως πρακτική που μπορούσε να συνδυάσει την οικονομική ενίσχυση των αγροτικών νοικοκυριών με τη διατήρηση της αγροτικής δραστηριότητας (McGehee et al., 2007). Κατά τη δεκαετία του 1970 και του 1980, ο αγροτουρισμός άρχισε να αποκτά πιο σαφή χαρακτηριστικά και να εντάσσεται στη συζήτηση για την αγροτική ανάπτυξη και την αναζωογόνηση της υπαίθρου. Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, ιδίως στην Ιταλία, τη Γαλλία και την Αυστρία, υιοθετήθηκαν πολιτικές που ενίσχυαν τη φιλοξενία σε αγροτικές μονάδες, τη σύνδεση με τοπικά προϊόντα και τη διατήρηση της αγροτικής κληρονομιάς. Ο αγροτουρισμός άρχισε πλέον να αντιμετωπίζεται ως οργανωμένη δραστηριότητα με συγκεκριμένο ρόλο στην τοπική ανάπτυξη και όχι απλώς ως περιστασιακή πρακτική (Forbord et al., 2012).

Από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα, πληθαίνουν οι μελέτες που επιχειρούν να ορίσουν τα όρια, τις μορφές και τις λειτουργίες του αγροτουρισμού, αναδεικνύοντας τη διαφοροποίησή του από άλλες μορφές υπαίθριας ή αγροτικής αναψυχής. Η βιβλιογραφία αυτής της περιόδου τονίζει ότι ο αγροτουρισμός προϋποθέτει ενεργή αγροτική παραγωγή και άμεση σύνδεση των επισκεπτών με τις γεωργικές δραστηριότητες, στοιχείο που τον διαφοροποιεί από γενικότερες μορφές τουρισμού υπαίθρου (Barbieri, 2013). Στις αρχές του 21ου αιώνα, ο αγροτουρισμός εντάσσεται όλο και περισσότερο στη συζήτηση για τη βιώσιμη αγροτική ανάπτυξη. Η έμφαση μετατοπίζεται από την απλή συμπληρωματική εισοδηματική δραστηριότητα προς ένα πολυλειτουργικό μοντέλο, όπου η γεωργία, ο πολιτισμός, η τοπική γαστρονομία και η προστασία της αγροτικής κληρονομιάς συνυπάρχουν. Ο αγροτουρισμός παρουσιάζεται ως εργαλείο που μπορεί να συμβάλει στη συγκράτηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο, στη διατήρηση των παραδοσιακών πρακτικών και στην ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας (Streifeneder, 2016). Ταυτόχρονα, η διεθνής βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η εξέλιξη του αγροτουρισμού δεν είναι ομοιόμορφη και εξαρτάται από θεσμικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η αυξανόμενη ζήτηση οδήγησε σε απομάκρυνση από τον αγροτικό χαρακτήρα και σε μορφές που πλησιάζουν περισσότερο τη γενικευμένη αναψυχή στην ύπαιθρο. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε τον προβληματισμό γύρω από

τα όρια του αγροτουρισμού και την ανάγκη διατήρησης της σύνδεσής του με την πρωτογενή παραγωγή (Tew et al., 2012).

Συνολικά, η ιστορική εξέλιξη του αγροτουρισμού αποτυπώνει μια σταδιακή μετάβαση από άτυπες πρακτικές φιλοξενίας σε ένα πιο οργανωμένο και θεωρητικά θεμελιωμένο πεδίο δραστηριότητας. Από εργαλείο επιβίωσης για τις αγροτικές οικογένειες, εξελίχθηκε σε στρατηγική αγροτικής ανάπτυξης με κοινωνικές, πολιτιστικές και οικονομικές διαστάσεις (Barbieri et al., 2009).

3.3.2 Ορισμοί του αγροτουρισμού και θεωρητικές προσεγγίσεις

Μία από τις βασικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις ορίζει τον αγροτουρισμό ως δραστηριότητα που λαμβάνει χώρα σε ενεργές αγροτικές εκμεταλλεύσεις και προσφέρει στους επισκέπτες τη δυνατότητα επαφής με γεωργικές πρακτικές, αγροτικά προϊόντα και την καθημερινότητα της υπαίθρου. Σε αυτή την προσέγγιση, η ύπαρξη λειτουργικής αγροτικής δραστηριότητας θεωρείται θεμελιώδης προϋπόθεση, καθώς διαφοροποιεί τον αγροτουρισμό από άλλες μορφές αναψυχής στην υπαίθρο που δεν συνδέονται ουσιαστικά με την πρωτογενή παραγωγή (Barbieri et al., 2009). Άλλες μελέτες προσεγγίζουν τον αγροτουρισμό ως υποσύνολο του αγροτικού ή αγρο-υπαίθριου χώρου, δίνοντας έμφαση στο εύρος των δραστηριοτήτων που μπορεί να περιλαμβάνει. Σε αυτό το πλαίσιο, ο αγροτουρισμός δεν περιορίζεται μόνο στη φιλοξενία ή στις ξεναγήσεις σε αγροκτήματα, αλλά εκτείνεται σε δραστηριότητες εκπαίδευσης, γαστρονομίας, πολιτιστικών εκδηλώσεων και συμμετοχικών εμπειριών που σχετίζονται με τη γεωργία και την αγροτική κληρονομιά (Tew et al., 2012).

Οι Phillip et al. (2010) προτείνουν τη διάκριση μεταξύ «γνήσιου» και «ευρύτερου» αγροτουρισμού. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, ο γνήσιος αγροτουρισμός προϋποθέτει ενεργή αγροτική παραγωγή και ουσιαστική συμμετοχή του επισκέπτη σε αγροτικές δραστηριότητες, ενώ οι ευρύτερες μορφές μπορεί να περιλαμβάνουν δραστηριότητες που απλώς αξιοποιούν το αγροτικό περιβάλλον χωρίς άμεση σύνδεση με την παραγωγή. Παράλληλα, ο αγροτουρισμός έχει προσεγγιστεί ως στρατηγική αγροτικής ανάπτυξης και διαφοροποίησης του εισοδήματος. Σε αυτή τη θεώρηση, δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως τουριστική δραστηριότητα, αλλά ως μέρος ενός ευρύτερου μοντέλου πολυλειτουργικής γεωργίας, όπου η αγροτική εκμετάλλευση συνδυάζει παραγωγικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικές λειτουργίες (McGehee et al., 2007).

Ο αγροτουρισμός εξετάζεται και υπό το πρίσμα της πολιτιστικής διάστασης. Η σύνδεση με τις τοπικές παραδόσεις, τις αγροτικές τεχνικές και τη διατήρηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς θεωρείται βασικό στοιχείο διαφοροποίησης και προστιθέμενης αξίας. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, ο αγροτουρισμός δεν αφορά μόνο την οικονομική ενίσχυση των αγροτών, αλλά και τη διατήρηση της αγροτικής ταυτότητας και της ιστορικής συνέχειας των αγροτικών κοινοτήτων (Streifeneder, 2016). Συνολικά, οι ορισμοί και οι θεωρητικές προσεγγίσεις του αγροτουρισμού συγκλίνουν στην αναγνώριση της στενής σχέσης του με τη γεωργία και την αγροτική ζωή, αλλά διαφοροποιούνται ως προς το εύρος και το περιεχόμενο των δραστηριοτήτων που περιλαμβάνει.

3.3.3 Βασικά χαρακτηριστικά και μορφές του αγροτουρισμού

Ο αγροτουρισμός διαμορφώνεται ως δραστηριότητα που συγκροτείται γύρω από τον αγροτικό χώρο και τη λειτουργούσα αγροτική εκμετάλλευση, διαφοροποιούμενος σαφώς από γενικότερες μορφές αναψυχής στην ύπαιθρο. Βασικό του γνώρισμα αποτελεί η ύπαρξη ενεργής αγροτικής παραγωγής, η οποία δεν λειτουργεί απλώς ως σκηνικό της εμπειρίας, αλλά ως κεντρικό στοιχείο της ταυτότητάς της (Phillip et al., 2010). Ένα δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό αφορά τον βαθμό και το είδος της επαφής του επισκέπτη με την αγροτική δραστηριότητα. Η επαφή αυτή μπορεί να είναι παθητική, έμμεση ή άμεση, γεγονός που οδηγεί σε διαφορετικές μορφές εμπειρίας και συμμετοχής. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο επισκέπτης περιορίζεται στη διαμονή σε αγροτικό χώρο, ενώ σε άλλες συμμετέχει ενεργά σε καλλιεργητικές ή κτηνοτροφικές εργασίες, διαδικασίες μεταποίησης ή συλλογής προϊόντων (Phillip et al., 2010). Η αυθεντικότητα της εμπειρίας αποτελεί επίσης θεμελιώδες χαρακτηριστικό. Αυθεντική θεωρείται η εμπειρία που βασίζεται σε πραγματικές αγροτικές πρακτικές και καθημερινές δραστηριότητες και όχι σε σκηνοθετημένες ή αποκομμένες αναπαραστάσεις της αγροτικής ζωής. Η αυθεντικότητα αυτή συνδέεται με την άμεση αλληλεπίδραση με τον παραγωγό, τη γνώση της προέλευσης των προϊόντων και την κατανόηση του αγροτικού τρόπου ζωής (Arroyo et al., 2013).

Η ποικιλομορφία αποτελεί ακόμη ένα βασικό γνώρισμα του αγροτουρισμού. Οι δραστηριότητες που εντάσσονται σε αυτόν διαφοροποιούνται ανάλογα με το είδος της αγροτικής εκμετάλλευσης, τα τοπικά χαρακτηριστικά και τις επιλογές του παραγωγού. Μπορεί να περιλαμβάνουν φιλοξενία, εστίαση με βάση τοπικά προϊόντα, εκπαιδευτικές δράσεις, πώληση αγροτικών προϊόντων ή συμμετοχή σε αγροτικές εργασίες. Η ευελιξία αυτή επιτρέπει στον αγροτουρισμό να προσαρμόζεται σε διαφορετικά χωρικά και κοινωνικά συμφραζόμενα, αλλά ταυτόχρονα εντείνει τη συζήτηση γύρω από τα όρια του όρου και τον κίνδυνο απομάκρυνσης από την αγροτική του βάση (Arroyo et al., 2013). Οι Phillip et al. (2010) διακρίνουν διαφορετικούς τύπους αγροτουρισμού με βάση τρία βασικά κριτήρια: τη λειτουργία της αγροτικής εκμετάλλευσης, τον βαθμό επαφής του επισκέπτη με την αγροτική δραστηριότητα και τον βαθμό αυθεντικότητας της εμπειρίας. Ο Πίνακας 3.1 παρουσιάζει τις βασικές μορφές αγροτουρισμού, όπως αυτές προκύπτουν από τη διεθνή βιβλιογραφία, με κριτήρια τη λειτουργική κατάσταση της αγροτικής εκμετάλλευσης και τον βαθμό επαφής του επισκέπτη με την αγροτική δραστηριότητα.

Πίνακας 3.1 Μορφές αγροτουρισμού σύμφωνα με τη βιβλιογραφία

Μορφή αγροτουρισμού	Κατάσταση αγροτικής εκμετάλλευσης	Βαθμός επαφής με αγροτική δραστηριότητα	Χαρακτηριστικά
Αγροτουρισμός σε μη λειτουργούσα εκμετάλλευση	Μη ενεργή	Καμία ή συμβολική	Το αγροτικό στοιχείο λειτουργεί κυρίως ως πολιτιστική ή αισθητική αναφορά
Αγροτουρισμός με παθητική επαφή	Λειτουργούσα	Παθητική	Διαμονή σε αγροτικό χώρο χωρίς συμμετοχή στην παραγωγή

Αγροτουρισμός με έμμεση επαφή	Λειτουργούσα	Έμμεση	Κατανάλωση ή παρουσίαση αγροτικών προϊόντων και διαδικασιών
Αγροτουρισμός με άμεση αλλά σκηνοθετημένη επαφή	Λειτουργούσα	Άμεση (οργανωμένη)	Παρουσίαση αγροτικών εργασιών προσαρμοσμένων στους επισκέπτες
Αγροτουρισμός με άμεση και αυθεντική επαφή	Λειτουργούσα	Άμεση και συμμετοχική	Συμμετοχή σε πραγματικές αγροτικές εργασίες

Πηγή: προσαρμογή από Phillip et al.(2010)

Συνολικά, τα βασικά χαρακτηριστικά και οι μορφές του αγροτουρισμού καταδεικνύουν ότι πρόκειται για μια δυναμική δραστηριότητα, η οποία ισορροπεί ανάμεσα στη γεωργική παραγωγή και την παροχή εμπειριών. Η ύπαρξη εν λειτουργίας αγροτικής εκμετάλλευσης, ο βαθμός συμμετοχής του επισκέπτη και η αυθεντικότητα της εμπειρίας αποτελούν κρίσιμους άξονες που καθορίζουν τόσο τη μορφή όσο και τον χαρακτήρα του αγροτουρισμού.

3.3.4 Συμβολή του αγροτουρισμού στη βιώσιμη ανάπτυξη, κριτική και προκλήσεις

Ο αγροτουρισμός αναγνωρίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως δραστηριότητα με ουσιαστική δυναμική συμβολής στη βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, καθώς ενσωματώνεται στην εκάστοτε αγροτική εκμετάλλευση και αξιοποιεί υφιστάμενους παραγωγικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς πόρους. Σε αντίθεση με πιο εντατικές μορφές ανάπτυξης στην ύπαιθρο, ο αγροτουρισμός δεν αντικαθιστά τη γεωργική δραστηριότητα, αλλά λειτουργεί συμπληρωματικά προς αυτήν, ενισχύοντας την οικονομική ανθεκτικότητα των αγροτικών νοικοκυριών. Η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων μέσω της φιλοξενίας, της άμεσης διάθεσης προϊόντων ή των εκπαιδευτικών επισκέψεων μπορεί να σταθεροποιήσει το αγροτικό εισόδημα και να μειώσει την έκθεση των εκμεταλλεύσεων σε διακυμάνσεις της αγοράς ή της παραγωγής (Barbieri, 2013). Παράλληλα, τα οικονομικά οφέλη τείνουν να παραμένουν σε τοπικό επίπεδο, περιορίζοντας την οικονομική διαρροή και ενισχύοντας τη βιωσιμότητα της τοπικής οικονομίας.

Πέρα από την οικονομική διάσταση, ο αγροτουρισμός συμβάλλει και στην κοινωνική βιωσιμότητα των αγροτικών περιοχών, καθώς ενισχύει τη διατήρηση της αγροτικής δραστηριότητας και τη διαφοροποίηση των λειτουργιών της υπαίθρου. Η άμεση αλληλεπίδραση επισκεπτών και παραγωγών δημιουργεί συνθήκες ουσιαστικής γνωριμίας με τον αγροτικό τρόπο ζωής και συμβάλλει στην κοινωνική αναγνώριση της γεωργίας ως παραγωγικής και πολιτιστικής πρακτικής. Η διαδικασία αυτή μπορεί να λειτουργήσει ενισχυτικά για την κοινωνική συνοχή και να συμβάλει στη συγκράτηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο, ιδιαίτερα σε περιοχές που αντιμετωπίζουν δημογραφική γήρανση ή εγκατάλειψη (Tew et al., 2012). Παράλληλα, ο αγροτουρισμός συνδέεται στενά με την ανάδειξη και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς πολλές αγροτουριστικές εκμεταλλεύσεις διατηρούν ιστορικά κτίρια, παραδοσιακές υποδομές και άυλες πρακτικές, ενσωματώνοντάς τες στη

συνολική εμπειρία. Η διατήρηση αυτών των στοιχείων δεν εξυπηρετεί μόνο οικονομικούς σκοπούς, αλλά αντανακλά και την επιθυμία των παραγωγών να προστατεύσουν την αγροτική μνήμη και την τοπική ταυτότητα (LaPan et al., 2014)

Υπάρχουν όμως και προκλήσεις για τον αγροτουρισμό με ένα από τα βασικότερα ζητήματα αφορά τον κίνδυνο απομάκρυνσης από την αγροτική βάση, ιδιαίτερα όταν η έμφαση μετατοπίζεται υπέρμετρα στις υπηρεσίες φιλοξενίας ή αναψυχής. Όπως επισημαίνουν οι Phillip et al. (2010), σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρείται ανάπτυξη δραστηριοτήτων που αξιοποιούν το αγροτικό περιβάλλον κυρίως ως σκηνικό, χωρίς ουσιαστική σύνδεση με την παραγωγή, γεγονός που αλλοιώνει τον εννοιολογικό χαρακτήρα του αγροτουρισμού. Παράλληλα, αναδεικνύονται ζητήματα άνισης κατανομής των ωφελειών, καθώς μεγαλύτερες ή οικονομικά ισχυρότερες εκμεταλλεύσεις διαθέτουν συχνά μεγαλύτερη δυνατότητα επένδυσης και προβολής, γεγονός που μπορεί να εντείνει τις υφιστάμενες ανισότητες στον αγροτικό χώρο (Barbieri, 2013).

Επιπλέον, η περιβαλλοντική διάσταση του αγροτουρισμού απαιτεί προσεκτική διαχείριση, καθώς η αύξηση της επισκεψιμότητας μπορεί να επιφέρει πιέσεις στους φυσικούς πόρους, στις υποδομές και στην καθημερινή λειτουργία των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Η βιωσιμότητα της δραστηριότητας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον χωρικό σχεδιασμό, τη φέρουσα ικανότητα και τη διατήρηση της αγροτικής παραγωγής ως κεντρικού άξονα της εμπειρίας (Schilling et al., 2012). Συνεπώς, ο αγροτουρισμός μπορεί να λειτουργήσει ως αποτελεσματικό εργαλείο βιώσιμης ανάπτυξης μόνο όταν αναπτύσσεται με σαφή προσανατολισμό στη συμπληρωματικότητα, στον σεβασμό των κοινωνικών και περιβαλλοντικών ορίων και στη μακροχρόνια ενίσχυση των αγροτικών κοινοτήτων.

3.3.4 Μελέτη περίπτωσης: Αγροτουρισμός στην ορεινή Αρκαδία

Η ορεινή Αρκαδία αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα ανάπτυξης αγροτουρισμού στην Ελλάδα. Η περιοχή διαθέτει πλούσιο φυσικό περιβάλλον, παραδοσιακούς οικισμούς και ισχυρή αγροτική παράδοση, στοιχεία τα οποία συνέβαλαν στην ανάπτυξη μορφών τουρισμού που βασίζονται στη σύνδεση των επισκεπτών με την τοπική παραγωγή και τον αγροτικό τρόπο ζωής.

Η ανάπτυξη του αγροτουρισμού στην περιοχή ξεκίνησε κυρίως μέσω της μετατροπής παραδοσιακών κατοικιών σε μικρές μονάδες φιλοξενίας και ξενώνες, ενώ παράλληλα δημιουργήθηκαν επιχειρήσεις που προσφέρουν δραστηριότητες σχετικές με την τοπική παραγωγή, όπως η γευσσιγνωσία παραδοσιακών προϊόντων, η συμμετοχή σε αγροτικές εργασίες και η γνωριμία με την τοπική γαστρονομία. Οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε δραστηριότητες όπως η συλλογή αγροτικών προϊόντων, η παραγωγή τοπικών τροφίμων και η εξερεύνηση της υπαίθρου μέσω πεζοπορίας και άλλων υπαίθριων δραστηριοτήτων.

Σύμφωνα με σχετικές μελέτες, η ανάπτυξη του αγροτουρισμού στην ορεινή Αρκαδία έχει συμβάλει στη διαφοροποίηση της τοπικής οικονομίας και στη δημιουργία νέων πηγών εισοδήματος για τους κατοίκους της περιοχής. Παράλληλα, ο αγροτουρισμός έχει συμβάλει στη διατήρηση της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς και στην ανάδειξη παραδοσιακών πρακτικών που σχετίζονται με την αγροτική παραγωγή (Kizos & Iosifides, 2007).

3.3.5 Μελέτη περίπτωσης: Αγροτουρισμός στην Κρήτη

Η Κρήτη αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους προορισμούς αγροτουρισμού στην Ελλάδα, καθώς συνδυάζει ισχυρή αγροτική παραγωγή, πλούσια πολιτιστική παράδοση και ανεπτυγμένη τουριστική δραστηριότητα. Τα τελευταία χρόνια, πολλές περιοχές του νησιού έχουν αναπτύξει αγροτουριστικές δραστηριότητες που συνδέουν τον τουρισμό με την τοπική γεωργία, τη γαστρονομία και τις παραδοσιακές πρακτικές.

Οι αγροτουριστικές δραστηριότητες στην Κρήτη περιλαμβάνουν επισκέψεις σε αγροκτήματα, συμμετοχή σε διαδικασίες παραγωγής τοπικών προϊόντων όπως το ελαιόλαδο και το κρασί, καθώς και δραστηριότητες που σχετίζονται με την παραδοσιακή κουζίνα και τη γαστρονομία της περιοχής. Οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν τον τρόπο παραγωγής των τοπικών προϊόντων, να συμμετέχουν σε αγροτικές εργασίες και να δοκιμάσουν παραδοσιακές συνταγές, ενισχύοντας έτσι τη βιωματική εμπειρία του ταξιδιού.

Η ανάπτυξη του αγροτουρισμού στην Κρήτη έχει συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας, καθώς δημιουργεί επιπλέον εισόδημα για τους αγρότες και τις μικρές επιχειρήσεις της υπαίθρου. Παράλληλα, η σύνδεση του τουρισμού με την τοπική παραγωγή ενισχύει την προβολή των τοπικών προϊόντων και προωθεί την αγροτική ανάπτυξη (Andriotis, 2009).

3.4 Πολιτιστικός τουρισμός και μουσικά φεστιβάλ

Ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί διακριτή κατηγορία τουριστικής δραστηριότητας, η οποία εστιάζει στην αξιοποίηση πολιτιστικών πόρων, υλικών και άυλων, όπως η ιστορία, η τέχνη, οι πολιτιστικές πρακτικές και οι σύγχρονες μορφές πολιτιστικής δημιουργίας. Σε αντίθεση με άλλες μορφές εναλλακτικού τουρισμού που βασίζονται κυρίως στον φυσικό ή παραγωγικό χώρο, ο πολιτιστικός προσανατολισμός συνδέεται με δραστηριότητες που παράγουν πολιτιστικό περιεχόμενο στον παρόντα χρόνο και ενεργοποιούν τον κοινωνικό και συμβολικό χαρακτήρα του τόπου. Ωστόσο, η ευρύτητα της έννοιας καθιστά αναγκαίο τον διαχωρισμό μεταξύ μαζικών και εναλλακτικών εκφάνσεων πολιτιστικού τουρισμού, καθώς η απλή επίσκεψη σε πολιτιστικά μνημεία δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη εναλλακτική τουριστική εμπειρία.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, η ανάλυση επικεντρώνεται σε μορφές πολιτιστικού τουρισμού που διαφοροποιούνται από τα τυποποιημένα πρότυπα μαζικής επισκεψιμότητας και χαρακτηρίζονται από μικρότερη κλίμακα, χρονική συγκέντρωση και αυξημένο βαθμό πολιτιστικής αλληλεπίδρασης. Τα φεστιβάλ (ως οργανωμένες πολιτιστικές διοργανώσεις) εντάσσονται σε αυτή τη λογική, καθώς λειτουργούν όχι μόνο ως μέσα προσέλκυσης επισκεπτών, αλλά ως γεγονότα σύγχρονης πολιτιστικής παραγωγής που συνδέονται με τοπικά δίκτυα, συλλογικές πρακτικές και συγκεκριμένες χωρικές και κοινωνικές συνθήκες. Η εστίαση στα φεστιβάλ επιτρέπει τη διερεύνηση του πολιτιστικού τουρισμού ως ενεργής διαδικασίας συμμετοχής και όχι ως παθητικής κατανάλωσης πολιτιστικών αγαθών, προσφέροντας ένα σαφές αναλυτικό πλαίσιο για τον διαχωρισμό μεταξύ μαζικών και εναλλακτικών μορφών πολιτιστικής εμπειρίας.

3.4.1 Ιστορική εξέλιξη του πολιτιστικού τουρισμού και των φεστιβάλ

Η ιστορική εξέλιξη του πολιτιστικού τουρισμού συνδέεται με τη σταδιακή αναγνώριση της πολιτιστικής διάστασης ως παράγοντα κινητικότητας, κοινωνικής αλληλεπίδρασης και οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και με τη διεύρυνση της έννοιας του πολιτισμού στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Αν και μετακινήσεις με κίνητρα που σχετίζονται με τη γνώση, την τέχνη ή τη θρησκεία καταγράφονται ήδη από την αρχαιότητα, η συγκρότηση του πολιτιστικού τουρισμού ως διακριτού πεδίου ανάλυσης και πρακτικής τοποθετείται κυρίως στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα (Richards, 2001). Στην αρχική αυτή φάση, η έμφαση δίνεται στην επίσκεψη ιστορικών τόπων, μνημείων και μουσείων, με τον πολιτισμό να αντιμετωπίζεται κυρίως ως υλικό και θεσμικά κατοχυρωμένο απόθεμα. Κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, η εξάπλωση του μαζικού τουρισμού και η παράλληλη ανάπτυξη πολιτικών προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη ενίσχυσαν τις μετακινήσεις με πολιτιστικά κίνητρα. Η τουριστική αξιοποίηση της κληρονομιάς συνδέθηκε με την ανάδειξη μνημείων και ιστορικών χώρων ως αναγνωρίσιμων πόρων επισκεψιμότητας. Η σχετική βιβλιογραφία επισημαίνει ότι την περίοδο αυτή κυριαρχεί μια προσέγγιση επικεντρωμένη στα υλικά και θεσμικά αναγνωρισμένα στοιχεία, ενώ οι ζωντανές πολιτιστικές πρακτικές και η ενεργός συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας παραμένουν περιορισμένες (Richards, 2001).

Από τη δεκαετία του 1980 και ιδίως κατά τη δεκαετία του 1990, παρατηρείται ουσιαστική εννοιολογική μετατόπιση. Η έννοια του πολιτισμού διευρύνεται ώστε να περιλαμβάνει άυλες πρακτικές, τρόπους ζωής, συλλογικές εκφράσεις και σύγχρονες μορφές καλλιτεχνικής δημιουργίας. Η μεταβολή αυτή αντανακλά ευρύτερες θεωρητικές εξελίξεις, σύμφωνα με τις οποίες ο πολιτισμός νοείται ως δυναμική και κοινωνικά παραγόμενη διαδικασία και όχι ως στατικό σύνολο αντικειμένων (Galí-Espelt, 2012). Στο πλαίσιο αυτό, ο πολιτιστικός τουρισμός αρχίζει να περιλαμβάνει γεγονότα, δρώμενα και οργανωμένες εκδηλώσεις που παράγουν πολιτιστικό περιεχόμενο στον παρόντα χρόνο. Η εξέλιξη αυτή συνδέεται άμεσα με τη διαχρονική πορεία των φεστιβάλ. Όπως αναλύει ο Cudny (2014), οι πρώιμες μορφές φεστιβαλικών εκδηλώσεων εμφανίζονται ήδη σε προβιομηχανικές κοινωνίες, όπου συνδέονταν με θρησκευτικές τελετουργίες, αγροτικούς κύκλους και εποχικές εορτές. Σε αυτή τη φάση, οι εκδηλώσεις αυτές λειτουργούσαν κυρίως ως μηχανισμοί κοινωνικής συνοχής και αναπαραγωγής συλλογικών αξιών, με έντονο κοινοτικό χαρακτήρα και χωρίς πρόθεση προσέλκυσης εξωτερικών επισκεπτών.

Με τη μετάβαση στη νεωτερικότητα και την ενίσχυση της αστικοποίησης, οι φεστιβαλικές πρακτικές μετασχηματίζονται. Κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα, πολλές διοργανώσεις αποκτούν πιο οργανωμένη μορφή και συνδέονται με εθνικές αφηγήσεις, καλλιτεχνικά ρεύματα και θεσμικές πολιτιστικές πολιτικές. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Cudny (2014), η καμπή προς τη σύγχρονη φεστιβαλική λογική εντοπίζεται κυρίως στη μεταπολεμική περίοδο, όταν η αύξηση της κινητικότητας και η ανάπτυξη της πολιτιστικής βιομηχανίας δημιουργούν νέες συνθήκες κατανάλωσης εμπειριών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της μετάβασης αποτελεί το φεστιβάλ Woodstock (1969), το οποίο, αν και δεν σχεδιάστηκε ως τουριστική διοργάνωση, λειτούργησε ως σημείο αναφοράς για τη συγκρότηση μεγάλων μουσικών φεστιβάλ που συνδυάζουν καλλιτεχνική παραγωγή, συλλογική εμπειρία και μαζική κινητικότητα πληθυσμών. Φαίνεται πως τέτοιου τύπου διοργανώσεις συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός νέου προτύπου πολιτιστικής συμμετοχής, στο οποίο η εμπειρία του γεγονότος αποκτά κεντρική σημασία. Παράλληλα, στην ευρωπαϊκή και ελληνική πραγματικότητα, φεστιβάλ όπως το Φεστιβάλ Αθηνών-Επιδαύρου, το οποίο συνδέθηκε

διαχρονικά με το όνομα της Μελίνας Μερκούρη, εντάσσονται σε μια διαφορετική αλλά συγγενή λογική. Οι διοργανώσεις αυτές αξιοποιούν τον πολιτιστικό συμβολισμό του τόπου, συνδέουν τη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία με την ιστορική κληρονομιά και λειτουργούν ως πόλοι προσέλκυσης επισκεπτών με πολιτιστικά κίνητρα, ενισχύοντας τη διεθνή προβολή των προορισμών (Cudny, 2014).

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, τα φεστιβάλ εξελίσσονται σε σύνθετες πολιτιστικές διοργανώσεις που συνδυάζουν καλλιτεχνική παραγωγή, ψυχαγωγία και χωρική συγκέντρωση επισκεπτών. Σε αυτή τη φάση τα φεστιβάλ εντάσσονται συστηματικά στον αστικό και περιφερειακό σχεδιασμό ως εργαλεία προβολής, αναζωογόνησης και ενίσχυσης της ταυτότητας των τόπων, ενώ αναπτύσσονται θεματικές και μουσικές διοργανώσεις που απευθύνονται σε ειδικά κοινά και προωθούν πιο συμμετοχικές και βιωματικές μορφές πολιτιστικής κατανάλωσης.

Η ενσωμάτωση των φεστιβάλ στο πεδίο του πολιτιστικού τουρισμού καθιστά δυσχερή την αυστηρή οριοθέτησή του. Όπως υποστηρίζει ο Galí-Espelt (2012), ο χαρακτήρας μιας δραστηριότητας δεν προσδιορίζεται αποκλειστικά από το αντικείμενό της, αλλά από τον βαθμό εμπλοκής του επισκέπτη και τη φύση της εμπειρίας που παράγεται. Στην περίπτωση των μουσικών φεστιβάλ, η εμπειρία συγκροτείται μέσα από τη συμμετοχή, τη συλλογικότητα και τη χρονικά συμπυκνωμένη πολιτιστική αλληλεπίδραση. Συνολικά, η ιστορική εξέλιξη του πολιτιστικού τουρισμού αποτυπώνει μια διαδικασία διεύρυνσης και εννοιολογικής ωρίμανσης, η οποία συνδέεται στενά με τη μετάβαση των φεστιβάλ από τοπικές εορταστικές πρακτικές σε σύγχρονες διοργανώσεις με σαφή τουριστική διάσταση.

3.4.2 Ορισμός του πολιτιστικού τουρισμού και των φεστιβάλ

Σύμφωνα με τον επίσημο ορισμό του World Tourism Organization (UNWTO), ο πολιτιστικός τουρισμός ορίζεται ως μορφή τουριστικής δραστηριότητας στην οποία το βασικό κίνητρο του επισκέπτη είναι η μάθηση, η ανακάλυψη, η εμπειρία και η κατανάλωση υλικών και άυλων πολιτιστικών πόρων ενός προορισμού. Οι πόροι αυτοί σχετίζονται με ένα σύνολο διακριτών υλικών, πνευματικών, συναισθηματικών και συμβολικών χαρακτηριστικών μιας κοινωνίας και περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τις τέχνες και την αρχιτεκτονική, την ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά, τη γαστρονομία, τη λογοτεχνία, τη μουσική, τις δημιουργικές βιομηχανίες, καθώς και τις ζωντανές πολιτισμικές πρακτικές που εκφράζονται μέσα από τρόπους ζωής, αξιακά συστήματα, πεποιθήσεις και παραδόσεις.

Η έννοια του φεστιβάλ έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτενούς θεωρητικής επεξεργασίας, καθώς οι φεστιβαλικές διοργανώσεις συνδυάζουν πολιτισμικές, κοινωνικές, χωρικές και οικονομικές διαστάσεις. Σύμφωνα με τον Cudny (2014), δεν υπάρχει ένας ενιαίος και καθολικά αποδεκτός ορισμός, καθώς τα φεστιβάλ διαφοροποιούνται σημαντικά ως προς το περιεχόμενο, τη διάρκεια, την κλίμακα και τη λειτουργία τους. Ωστόσο, η βιβλιογραφία συγκλίνει στο ότι πρόκειται για οργανωμένες, περιοδικές και χρονικά περιορισμένες εκδηλώσεις, οι οποίες βασίζονται σε συγκεκριμένο θεματικό άξονα και απευθύνονται σε συλλογικό κοινό. Τα φεστιβάλ ορίζονται ως πολιτισμικά γεγονότα που συγκεντρώνουν ανθρώπους γύρω από κοινές αξίες, πρακτικές ή μορφές έκφρασης, λειτουργώντας ως μηχανισμοί κοινωνικής αλληλεπίδρασης και συλλογικής εμπειρίας (Cudny, 2014). Το στοιχείο της περιοδικότητας θεωρείται κρίσιμο, καθώς διαφοροποιεί τα φεστιβάλ από μεμονωμένες εκδηλώσεις ή μόνιμες

πολιτιστικές δομές. Παράλληλα, η προσωρινή τους φύση ενισχύει την ένταση της εμπειρίας και προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στη συγκέντρωση και τη συμμετοχή.

Ο Cudny (2014) επισημαίνει ότι ιστορικά τα φεστιβάλ συνδέονται με τελετουργικές και εορταστικές πρακτικές, οι οποίες εξυπηρετούσαν κοινωνικές, θρησκευτικές ή αγροτικές λειτουργίες. Στη σύγχρονη θεωρητική προσέγγιση, ωστόσο, τα φεστιβάλ δεν αντιμετωπίζονται αποκλειστικά ως φορείς παράδοσης, αλλά ως δυναμικές πολιτισμικές δομές που παράγουν νέο περιεχόμενο και νέα νοήματα. Η μετάβαση αυτή συνοδεύεται από τη θεσμοθέτηση πολλών διοργανώσεων και από την επαγγελματική προσέγγιση της οργάνωσής τους. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη διάκριση μεταξύ φεστιβάλ και μαζικών ψυχαγωγικών γεγονότων. Τα φεστιβάλ χαρακτηρίζονται από σαφή θεματική συνοχή, πολιτισμικό προσανατολισμό και συμβολικό περιεχόμενο, στοιχεία που τα διαφοροποιούν από εμπορικές ή καθαρά ψυχαγωγικές διοργανώσεις. Το πολιτισμικό στοιχείο δεν περιορίζεται στο αντικείμενο της εκδήλωσης, αλλά εκτείνεται στον τρόπο οργάνωσης, στη σχέση με τον τόπο και στη συμμετοχή των κοινοτήτων.

Τα φεστιβάλ αποτελούν πολυλειτουργικά φαινόμενα. Αφενός λειτουργούν ως πεδία καλλιτεχνικής και δημιουργικής έκφρασης, αφετέρου ως εργαλεία προβολής, ταυτότητας και χωρικής διαφοροποίησης. Ο Cudny (2014) υπογραμμίζει ότι τα φεστιβάλ συχνά εντάσσονται σε στρατηγικές τοπικής ή περιφερειακής ανάπτυξης, χωρίς ωστόσο αυτό να αναιρεί τον πολιτισμικό τους χαρακτήρα. Αντιθέτως, η σύνδεση με τον χώρο και την τοπική κοινωνία αποτελεί βασικό στοιχείο της φεστιβαλικής ταυτότητας. Η συμμετοχή του κοινού δεν περιορίζεται στην παθητική παρακολούθηση, αλλά περιλαμβάνει τη συλλογικότητα, τη διάδραση και τη συναισθηματική εμπλοκή. Συνοψίζοντας, οι φεστιβαλικές διοργανώσεις, ως οργανωμένα και χρονικά προσδιορισμένα πολιτισμικά γεγονότα, διαφοροποιούνται από τις μαζικές μορφές αναψυχής μέσω της θεματικής τους συνοχής, του συμβολικού τους περιεχομένου και της σχέσης τους με τον τόπο και τις τοπικές κοινότητες.

3.4.3 Η συμβολή των πολιτιστικών διοργανώσεων και των μουσικών φεστιβάλ στην τοπική ανάπτυξη

Οι πολιτιστικές διοργανώσεις και ειδικότερα οι μουσικές φεστιβαλικές εκδηλώσεις έχουν αναδειχθεί τις τελευταίες δεκαετίες σε σημαντικό παράγοντα χωρικής, οικονομικής και κοινωνικής δυναμικής, ιδίως στο πλαίσιο στρατηγικών που επιδιώκουν τη διαφοροποίηση των τουριστικών προορισμών. Σε αντίθεση με σταθερές πολιτιστικές υποδομές, όπως μουσεία ή μνημεία, τα φεστιβάλ χαρακτηρίζονται από περιοδικότητα, χρονική συμπύκνωση και έντονη συγκέντρωση δραστηριοτήτων, στοιχεία που ενισχύουν τη δυνατότητά τους να επηρεάζουν βραχυπρόθεσμα αλλά και μεσοπρόθεσμα την επισκεψιμότητα και την εικόνα ενός τόπου (Richards & Palmer, 2010).

Σε οικονομικό επίπεδο, η συμβολή των φεστιβάλ αποτυπώνεται κυρίως μέσω της ενεργοποίησης τοπικών αγορών κατά τη διάρκεια της διοργάνωσης. Η αυξημένη ζήτηση για υπηρεσίες φιλοξενίας, εστίασης, μεταφορών και κατανάλωσης δημιουργεί άμεσες εισροές εισοδήματος, ενώ παράλληλα ενισχύεται η απασχόληση, συχνά με προσωρινό αλλά επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα. Ιδιαίτερα σε μικρότερους ή λιγότερο προβεβλημένους προορισμούς, τα φεστιβάλ μπορούν να λειτουργήσουν ως μηχανισμοί προσέλκυσης επισκεπτών εκτός της κύριας τουριστικής περιόδου, συμβάλλοντας στη χρονική εξισορρόπηση της ζήτησης (Richards et al., 2010). Παράλληλα, η επαναληψιμότητα των διοργανώσεων

δημιουργεί προσδοκίες σταθερότητας, τόσο για τους επισκέπτες όσο και για τις τοπικές επιχειρήσεις.

Πέρα από τις άμεσες οικονομικές επιδράσεις, τα φεστιβάλ συμβάλλουν στη διαμόρφωση και ενίσχυση της ταυτότητας των τόπων. Μέσω της θεματικής τους εστίασης, της καλλιτεχνικής επιλογής και της σύνδεσής τους με συγκεκριμένα χωρικά χαρακτηριστικά, οι διοργανώσεις αυτές λειτουργούν ως μέσα αφήγησης και αναπαράστασης του τόπου. Σύμφωνα με τους Richards et al. (2010), τα φεστιβάλ μπορούν να ενισχύσουν τη συμβολική αξία των προορισμών, συμβάλλοντας στη δημιουργία διακριτής εικόνας και αναγνωρισιμότητας σε ένα ιδιαίτερα ανταγωνιστικό περιβάλλον. Η συγκέντρωση επισκεπτών και κατοίκων στον ίδιο χώρο και χρόνο δημιουργεί συνθήκες κοινωνικής συνάντησης, ανταλλαγής και συμμετοχής, ιδιαίτερα όταν η τοπική κοινωνία εμπλέκεται ενεργά στη διοργάνωση ή στη λειτουργία του φεστιβάλ. Η συμμετοχική αυτή διάσταση διαφοροποιεί τα φεστιβάλ από μορφές μαζικής πολιτιστικής κατανάλωσης, όπου η σχέση επισκέπτη-τόπου είναι συχνά επιφανειακή.

Ωστόσο, η αναπτυξιακή δυναμική των φεστιβάλ συνοδεύεται και από προκλήσεις. Η αυξημένη επισκεψιμότητα σε περιορισμένο χρονικό διάστημα μπορεί να προκαλέσει πιέσεις στις τοπικές υποδομές, στον δημόσιο χώρο και στη λειτουργία της καθημερινής ζωής των κατοίκων. Επιπλέον, η εξάρτηση από περιοδικά γεγονότα ενδέχεται να δημιουργήσει ασταθή αναπτυξιακά πρότυπα, εφόσον οι διοργανώσεις δεν εντάσσονται σε ένα ευρύτερο και συνεκτικό πλαίσιο πολιτιστικού και χωρικού σχεδιασμού. Οι Richards et al. (2010) επισημαίνουν ότι η υπερβολική εμπορευματοποίηση μπορεί να οδηγήσει σε αποδυνάμωση του πολιτισμικού περιεχομένου των φεστιβάλ και σε σταδιακή αποξένωσή τους από την τοπική κοινωνία. Παράλληλα, οι φεστιβαλικές διοργανώσεις, ακόμη και όταν εντάσσονται στο πλαίσιο εναλλακτικών και πολιτισμικά προσανατολισμένων δραστηριοτήτων, μπορούν να επιφέρουν περιβαλλοντικές πιέσεις, ιδιαίτερα όταν πραγματοποιούνται σε ευαίσθητους φυσικούς χώρους. Η προσωρινή συγκέντρωση επισκεπτών, η αυξημένη κινητικότητα και η χρήση υποδομών ενδέχεται να επηρεάσουν το φυσικό περιβάλλον.

Συνεπώς, τα μουσικά φεστιβάλ μπορούν να λειτουργήσουν ως σημαντικοί καταλύτες ανάπτυξης, υπό την προϋπόθεση ότι σχεδιάζονται με τρόπο που λαμβάνει υπόψη τη φέρουσα ικανότητα των τόπων, τη συμμετοχή των τοπικών φορέων και τη μακροπρόθεσμη πολιτισμική στρατηγική. Η συμβολή τους δεν περιορίζεται στην αύξηση της επισκεψιμότητας, αλλά σχετίζεται με τη δυνατότητα ενίσχυσης της τοπικής ταυτότητας, της κοινωνικής συνοχής και της πολιτιστικής παραγωγής.

3.4.4 Μελέτη περίπτωσης: Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου

Το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους πολιτιστικούς θεσμούς της Ελλάδας και χαρακτηριστικό παράδειγμα σύνδεσης του πολιτισμού με την τουριστική δραστηριότητα. Η διοργάνωση ξεκίνησε το 1955 και πραγματοποιείται κάθε καλοκαίρι στην Αθήνα και στο αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου, φιλοξενώντας θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες και χορευτικά δρώμενα με τη συμμετοχή Ελλήνων και διεθνών καλλιτεχνών. Με την πάροδο των δεκαετιών το φεστιβάλ εξελίχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους πολιτιστικούς θεσμούς της χώρας και αποτελεί βασικό στοιχείο της πολιτιστικής ταυτότητας της Ελλάδας (Ελληνικό Φεστιβάλ Α.Ε., 2023).

Ιδιαίτερη σημασία για τη διοργάνωση έχει το αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου, το οποίο αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας. Οι παραστάσεις αρχαίου δράματος που πραγματοποιούνται κάθε καλοκαίρι προσελκύουν μεγάλο αριθμό επισκεπτών τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό. Η εμπειρία της παρακολούθησης θεατρικών παραστάσεων σε έναν χώρο με τόσο έντονη ιστορική και πολιτιστική σημασία αποτελεί βασικό στοιχείο της ελκυστικότητας του φεστιβάλ και ενισχύει τη σύνδεση της σύγχρονης πολιτιστικής παραγωγής με την αρχαία ελληνική θεατρική παράδοση.

Από τουριστική άποψη, το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου συμβάλλει σημαντικά στην ενίσχυση της επισκεψιμότητας της Αθήνας και της Αργολίδας κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών. Οι πολιτιστικές εκδηλώσεις και τα φεστιβάλ αποτελούν σημαντικό κίνητρο ταξιδιού για επισκέπτες που ενδιαφέρονται για πολιτιστικές εμπειρίες και δραστηριότητες υψηλής ποιότητας (ΙΝΣΕΤΕ, 2022). Κατά τη διάρκεια της διοργάνωσης παρατηρείται αυξημένη ζήτηση για καταλύματα, εστιατόρια και μεταφορές, γεγονός που δημιουργεί οικονομικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες.

Παράλληλα, το φεστιβάλ συμβάλλει στην ενίσχυση της διεθνούς εικόνας της Ελλάδας ως πολιτιστικού προορισμού. Η συμμετοχή διεθνών καλλιτεχνών και η παρουσία επισκεπτών από διαφορετικές χώρες ενισχύουν την εξωστρέφεια της διοργάνωσης και προβάλλουν τη χώρα ως σημαντικό κέντρο πολιτιστικών εκδηλώσεων.

3.4.5 Μελέτη περίπτωσης: Sani Festival

Το Sani Festival αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μουσικά φεστιβάλ που πραγματοποιούνται στην Ελλάδα και χαρακτηριστικό παράδειγμα σύνδεσης πολιτιστικών εκδηλώσεων με την τουριστική ανάπτυξη. Το φεστιβάλ διοργανώνεται κάθε καλοκαίρι στη Χαλκιδική, στο Sani Resort, και φιλοξενεί καλλιτέχνες διεθνούς φήμης από διαφορετικά μουσικά είδη, όπως τζαζ, ποπ, soul και κλασική μουσική. Από την έναρξή του, το φεστιβάλ έχει εξελιχθεί σε έναν σημαντικό πολιτιστικό θεσμό που προσελκύει επισκέπτες από πολλές χώρες και ενισχύει τη διεθνή προβολή της περιοχής.

Οι συναυλίες πραγματοποιούνται σε έναν ιδιαίτερο χώρο δίπλα στη θάλασσα, δημιουργώντας μια μοναδική εμπειρία που συνδυάζει τη μουσική με το φυσικό τοπίο της περιοχής. Η σύνδεση της πολιτιστικής εμπειρίας με το φυσικό περιβάλλον αποτελεί βασικό στοιχείο της ταυτότητας του φεστιβάλ και ενισχύει την ελκυστικότητά του για επισκέπτες που αναζητούν πολιτιστικές δραστηριότητες κατά τη διάρκεια των διακοπών τους. Από τουριστική άποψη, το Sani Festival συμβάλλει σημαντικά στην προβολή της Χαλκιδικής ως προορισμού υψηλής ποιότητας. Οι μουσικές εκδηλώσεις προσελκύουν επισκέπτες που ενδιαφέρονται για πολιτιστικές εμπειρίες και ενισχύουν την τουριστική κίνηση της περιοχής κατά τη θερινή περίοδο. Παράλληλα, τέτοιου τύπου διοργανώσεις μπορούν να συμβάλουν στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, καθώς δημιουργούν πρόσθετα κίνητρα επίσκεψης πέρα από το παραδοσιακό τουριστικό προϊόν «ήλιος και θάλασσα».

Επιπλέον, η διοργάνωση του φεστιβάλ δημιουργεί σημαντικές οικονομικές επιδράσεις για την τοπική οικονομία. Η αύξηση της επισκεψιμότητας οδηγεί σε μεγαλύτερη κατανάλωση σε τοπικές επιχειρήσεις, όπως καταλύματα, εστιατόρια και υπηρεσίες μεταφορών. Σύμφωνα με μελέτες για τον πολιτιστικό τουρισμό στην Ελλάδα, οι πολιτιστικές εκδηλώσεις μπορούν να

λειτουργήσουν ως σημαντικό εργαλείο προβολής προορισμών και να ενισχύσουν τη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος (ΙΝΣΕΤΕ, 2022).

3.5 Ορεινός τουρισμός

Ο ορεινός τουρισμός συγκροτείται ως ιδιαίτερη μορφή εναλλακτικής τουριστικής δραστηριότητας, η οποία αναπτύσσεται σε ορεινές και ημιορεινές περιοχές και συνδέεται άμεσα με τα φυσικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του ορεινού χώρου. Σε αντίθεση με άλλες μορφές τουριστικής ανάπτυξης που βασίζονται σε έντονη συγκέντρωση επισκεπτών και εκτεταμένες υποδομές, ο ορεινός τουρισμός στηρίζεται κατά κανόνα σε ήπιες παρεμβάσεις, μικρότερη κλίμακα και δραστηριότητες που αξιοποιούν το φυσικό τοπίο και τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Η ανάπτυξή του συνδέεται με τη σταδιακή αναγνώριση της αξίας των ορεινών περιοχών όχι μόνο ως χώρων αναψυχής, αλλά και ως ζωντανών κοινωνικών και παραγωγικών συστημάτων, στα οποία η τουριστική δραστηριότητα καλείται να λειτουργήσει συμπληρωματικά και όχι ανταγωνιστικά προς τις υφιστάμενες χρήσεις γης. Ο ορεινός τουρισμός προσεγγίζεται ως μέσο ενίσχυσης της τοπικής οικονομίας, συγκράτησης πληθυσμού και ανάδειξης του φυσικού κεφαλαίου των ορεινών περιοχών, θέτοντας παράλληλα ζητήματα βιωσιμότητας και χωρικής ισορροπίας.

3.5.1 Ιστορική εξέλιξη του ορεινού τουρισμού

Η ιστορική διαμόρφωση του ορεινού τουρισμού συνδέεται άμεσα με τη μεταβαλλόμενη κοινωνική και πολιτισμική αντίληψη για τα ορεινά τοπία και τον ρόλο τους στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο. Κατά την προνεωτερική περίοδο, οι ορεινές περιοχές αντιμετωπίζονταν κυρίως ως χώροι απομόνωσης, φυσικών κινδύνων και περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων. Η ανθρώπινη παρουσία στα βουνά σχετιζόταν κυρίως με την κτηνοτροφία, τη δασοκομία και τις μετακινήσεις ανάγκης, χωρίς αναγνωρίσιμη διάσταση αναψυχής ή εθελοντικής μετακίνησης (Price, 1992). Η σταδιακή μεταβολή αυτής της αντίληψης ξεκινά από τα τέλη του 18ου και κυρίως κατά τον 19ο αιώνα, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού ρομαντισμού. Τα ορεινά τοπία αποκτούν νέο νόημα ως χώροι αισθητικής αξίας, πνευματικής ανάτασης και επαφής με τη φύση. Η άνοδος της ορειβασίας, της φυσιολατρίας και της επιστημονικής εξερεύνησης συνέβαλε καθοριστικά στην πρώτη μορφή οργανωμένων μετακινήσεων προς τις ορεινές περιοχές, κυρίως από ανώτερα κοινωνικά στρώματα και μορφωμένες ελίτ (Bourdeau, 2001). Η περίοδος αυτή σηματοδοτεί τη μετάβαση από την αντίληψη του βουνού ως «εχθρικού» χώρου σε έναν τόπο εμπειρίας, γνώσης και προσωπικής υπέρβασης.

Κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, ο ορεινός τουρισμός αρχίζει να αποκτά πιο συστηματικά χαρακτηριστικά. Η ίδρυση ορειβατικών συλλόγων, η χαρτογράφηση μονοπατιών και η ανάπτυξη βασικών υποδομών φιλοξενίας συνέβαλαν στη διεύρυνση της πρόσβασης στις ορεινές περιοχές. Παράλληλα, η ανάδυση των πρώτων χειμερινών δραστηριοτήτων, όπως το σκι, εισάγει μια νέα δυναμική στον ορεινό χώρο, συνδέοντάς τον με εποχικές μορφές αναψυχής και με πιο οργανωμένες τουριστικές πρακτικές (Bourdeau, 2001). Η μεταπολεμική περίοδος σηματοδοτεί μια κρίσιμη καμπή. Η γενικευμένη αύξηση του ελεύθερου χρόνου, η βελτίωση των μεταφορών και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου στις ευρωπαϊκές κοινωνίες οδήγησαν στην εντατικοποίηση της τουριστικής αξιοποίησης των ορεινών περιοχών. Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα, πολλές ορεινές ζώνες εντάσσονται στο μοντέλο του μαζικού τουρισμού, κυρίως μέσω της ανάπτυξης μεγάλων χειμερινών θέρετρων και εκτεταμένων υποδομών (Price, 1992). Η εξέλιξη αυτή συνοδεύτηκε από σημαντικές χωρικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικές

επιπτώσεις, όπως η αλλοίωση τοπίων, η μονοκαλλιέργεια δραστηριοτήτων και η αυξημένη εποχικότητα.

Από τη δεκαετία του 1980 και εξής, υπάρχει μια σταδιακή αναθεώρηση των κυρίαρχων μοντέλων ανάπτυξης στον ορεινό χώρο. Η κριτική απέναντι στις επιπτώσεις της εντατικής τουριστικής εκμετάλλευσης οδηγεί στην ανάδειξη πιο ήπιων και διαφοροποιημένων προσεγγίσεων. Ο ορεινός τουρισμός επαναπροσδιορίζεται ως δραστηριότητα που οφείλει να λαμβάνει υπόψιν τα οικολογικά όρια των ορεινών οικοσυστημάτων, τη φέρουσα ικανότητα και τον κοινωνικό ιστό των τοπικών κοινοτήτων (Bourdeau, 2001). Ενισχύονται μορφές όπως η πεζοπορία, η ορεινή ποδηλασία, οι δραστηριότητες φύσης και ο πολιτισμικός προσανατολισμός των ορεινών περιοχών. Στη σύγχρονη περίοδο, ο ορεινός τουρισμός αντιμετωπίζεται ως πολυδιάστατο πεδίο, το οποίο συνδυάζει περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους. Η έμφαση μετατοπίζεται από την αποκλειστική εκμετάλλευση του φυσικού τοπίου προς την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών, με στόχο τη διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων, τη μείωση της εποχικότητας και την ενίσχυση της τοπικής ανθεκτικότητας (Debarbieux et al., 2012). Η ιστορική εξέλιξη του ορεινού τουρισμού καταδεικνύει, επομένως, μια πορεία από την περιθωριοποίηση προς την εντατική εκμετάλλευση και, στη συνέχεια, προς πιο ισορροπημένες και βιώσιμες προσεγγίσεις, οι οποίες αποτελούν το θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάλυση των σύγχρονων μορφών ορεινού και περιπατητικού τουρισμού.

3.5.2 Ορισμός και μορφές ορεινού τουρισμού

Σύμφωνα με τον επίσημο ορισμό του World Tourism Organization (UNWTO), ο ορεινός τουρισμός αποτελεί μορφή τουριστικής δραστηριότητας που αναπτύσσεται σε οριοθετημένους και γεωγραφικά διακριτούς χώρους, όπως λοφώδεις και ορεινές περιοχές, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα φυσικά και κοινωνικά γνωρίσματα. Τα γνωρίσματα αυτά συνδέονται με το τοπίο, την τοπογραφία, το κλίμα, τη βιοποικιλότητα (χλωρίδα και πανίδα), καθώς και με τις τοπικές κοινότητες που κατοικούν και δραστηριοποιούνται στις περιοχές αυτές. Ο ορεινός τουρισμός περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων αναψυχής και αθλητισμού σε υπαίθριους χώρους, οι οποίες βασίζονται στην άμεση επαφή με το φυσικό περιβάλλον και στη βιωματική εμπειρία της φύσης (Romeo et al., 2021). Η διεθνής βιβλιογραφία επισημαίνει ότι ο ορεινός τουρισμός δεν συγκροτείται ως ενιαία και ομοιογενής δραστηριότητα, αλλά ως σύνολο επιμέρους μορφών, οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με το υψόμετρο, την εποχικότητα, το επίπεδο φυσικής δραστηριότητας και τον βαθμό εξειδίκευσης των επισκεπτών. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ορεινές περιοχές παγκοσμίως προσφέρουν δυνατότητες για δραστηριότητες διαφορετικής έντασης και χαρακτήρα, από ήπιες μορφές περιήγησης έως εξειδικευμένες αθλητικές και περιπετειώδεις δραστηριότητες (Romeo et al., 2021).

Μία από τις πλέον ανεπτυγμένες μορφές αποτελεί ο χειμερινός ορεινός τουρισμός και ο τουρισμός χιονοδρομικών δραστηριοτήτων. Η συγκεκριμένη μορφή συγκεντρώνεται κυρίως σε περιοχές με μεγαλύτερο υψόμετρο και επαρκή χιονοκάλυψη και συνδέεται με δραστηριότητες όπως το αλπικό και το αντοχής σκι, το snowboard, η έλξη με έλκηθρα, οι διαδρομές με χιονοπέδιλα και άλλες συναφείς αθλητικές πρακτικές. Πρόκειται για μορφή που χαρακτηρίζεται από έντονη εποχικότητα και συχνά απαιτεί σημαντικές υποδομές, γεγονός που

έχει προκαλέσει εκτενή συζήτηση γύρω από τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις της ανάπτυξης της σε ευαίσθητα ορεινά οικοσυστήματα.

Παράλληλα, ιδιαίτερη σημασία αποκτά ο περιπατητικός και πεζοπορικός τουρισμός, ο οποίος επιτρέπει στους επισκέπτες να γνωρίσουν το ορεινό τοπίο, τη χλωρίδα και την πανίδα, αλλά και στοιχεία της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Η βιβλιογραφία τονίζει ότι, όταν σχεδιάζεται και διαχειρίζεται ορθά, ο περιπατητικός τουρισμός μπορεί να προσφέρει σημαντικά οικονομικά και κοινωνικά οφέλη στις τοπικές κοινότητες, ιδίως ως εναλλακτική πηγή εισοδήματος κατά τους θερινούς μήνες σε περιοχές που εξαρτώνται παραδοσιακά από τον χειμερινό τουρισμό (Romeo et al., 2021). Η ανάπτυξη δικτύων μονοπατιών, όπως τα ευρωπαϊκά μονοπάτια μεγάλων διαδρομών, ενισχύει αυτή τη μορφή, προάγοντας την ήπια χρήση του χώρου και τη σταδιακή αποκέντρωση της επισκεψιμότητας (EOT, 2004).

Σημαντική κατηγορία αποτελεί επίσης ο τουρισμός περιπέτειας και ορεινών αθλημάτων, ο οποίος περιλαμβάνει δραστηριότητες που μπορούν να πραγματοποιηθούν τόσο κατά τη χειμερινή όσο και κατά τη θερινή περίοδο. Σε αυτές συγκαταλέγονται η ορεινή ποδηλασία, η αναρρίχηση, ο αλπινισμός, το paragliding, η ιππασία, η κατάβαση φαραγγιών, καθώς και δραστηριότητες που συνδέονται με ορεινά υδάτινα οικοσυστήματα, όπως το rafting και το kayaking σε ορεινούς ποταμούς. Οι δραστηριότητες αυτές εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις καιρικές συνθήκες και την προσβασιμότητα του χώρου και απευθύνονται συχνά σε επισκέπτες με αυξημένο ενδιαφέρον για ενεργητικές και βιωματικές εμπειρίες στη φύση (Romeo et al., 2021). Στο εσωτερικό του ορεινού τουρισμού εντάσσεται ως ειδικότερη κατηγορία ο ορειβατικός τουρισμός, ο οποίος περιλαμβάνει αποκλειστικά την ορειβασία και τις αναρριχητικές δραστηριότητες. Ο ορειβατικός τουρισμός συνδέεται με υψηλότερο βαθμό φυσικής και τεχνικής δυσκολίας και απαιτεί εξειδικευμένο εξοπλισμό, δεξιότητες και εμπειρία. Σε αντίθεση με άλλες μορφές ορεινής αναψυχής, ο ορειβατικός τουρισμός προϋποθέτει συχνά ενεργή αλληλεπίδραση με το ανάγλυφο και τα φυσικά εμπόδια του χώρου, γεγονός που τον καθιστά ιδιαίτερα εξαρτημένο από τη φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων και τις πρακτικές ασφαλούς χρήσης του χώρου (Βενετσανοπούλου, 2006).

Η ένταξη του ορεινού και ορειβατικού τουρισμού στο πλαίσιο του εναλλακτικού τουρισμού εδράζεται σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Πρώτον, οι δραστηριότητες αυτές βασίζονται στην άμεση σχέση με το φυσικό περιβάλλον και δεν μπορούν να αποκοπούν από τα ιδιαίτερα οικολογικά και τοπολογικά χαρακτηριστικά των ορεινών περιοχών. Δεύτερον, η ανάπτυξή τους πραγματοποιείται, τουλάχιστον θεωρητικά, σε μικρότερη κλίμακα σε σύγκριση με τον μαζικό τουρισμό, με μεγαλύτερη έμφαση στη βιωματική εμπειρία και στη διαφοροποίηση της προσφοράς. Τρίτον, ο ορεινός τουρισμός συνδέεται συχνά με την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας, μέσω της αξιοποίησης τοπικών πόρων, υπηρεσιών και δικτύων φιλοξενίας, συμβάλλοντας στη συγκράτηση του πληθυσμού και στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές (Βαρβαρέσος et al., 2003). Συνολικά, ο ορεινός και ορειβατικός τουρισμός συγκροτούν ένα πολυδιάστατο πεδίο δραστηριοτήτων, το οποίο ενσωματώνει διαφορετικές μορφές εμπειρίας και χρήσης του χώρου.

3.5.3 Ορεινός τουρισμός και τοπική ανάπτυξη σε ορεινές περιοχές

Ο ορεινός τουρισμός αναγνωρίζεται διεθνώς ως μία από τις μορφές τουριστικής δραστηριότητας με ιδιαίτερη σημασία για τη βιώσιμη ανάπτυξη, καθώς αναπτύσσεται σε

περιοχές με αυξημένη περιβαλλοντική ευαισθησία, περιορισμένες οικονομικές εναλλακτικές και έντονα δημογραφικά προβλήματα. Οι ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται συχνά από γεωγραφική απομόνωση, χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα, γήρανση του πληθυσμού και περιορισμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες και αγορές. Στο πλαίσιο αυτό, ο ορεινός τουρισμός προβάλλεται ως εργαλείο ενίσχυσης της τοπικής οικονομίας και διαφοροποίησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων, υπό την προϋπόθεση ότι αναπτύσσεται με όρους βιωσιμότητας (Romeo et al., 2021).

Η συμβολή του ορεινού τουρισμού στην οικονομική διάσταση της βιώσιμης ανάπτυξης αφορά πρωτίστως τη δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης σε περιοχές όπου οι ευκαιρίες είναι περιορισμένες. Η ανάπτυξη δραστηριοτήτων όπως η πεζοπορία, ο ορειβατικός τουρισμός, τα χειμερινά αθλήματα και οι υπαίθριες δραστηριότητες αναψυχής μπορεί να ενισχύσει τις τοπικές οικονομίες, να στηρίξει μικρές επιχειρήσεις φιλοξενίας και να συμβάλει στη συγκράτηση του πληθυσμού. Παράλληλα, η διεθνής βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η υπερβολική εξάρτηση από μία μόνο μορφή δραστηριότητας, όπως ο χειμερινός τουρισμός, εντείνει την εποχικότητα και περιορίζει τη βιωσιμότητα των ορεινών προορισμών, γεγονός που καθιστά αναγκαία τη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος (Milićević et al., 2021).

Σε κοινωνικό επίπεδο, ο ορεινός τουρισμός μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο ενίσχυσης της συνοχής και της ποιότητας ζωής των τοπικών κοινοτήτων, ιδίως όταν ενσωματώνει τη συμμετοχή των κατοίκων στον σχεδιασμό και την παροχή υπηρεσιών. Η εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας θεωρείται κρίσιμη για τη διατήρηση της κοινωνικής αποδοχής της τουριστικής ανάπτυξης και για την αποφυγή συγκρούσεων μεταξύ επισκεπτών και μόνιμων κατοίκων. Ωστόσο, η ταχεία ανάπτυξη του ορεινού τουρισμού, ιδιαίτερα όταν ακολουθεί πρότυπα μαζικής επισκεψιμότητας, μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικές πιέσεις, αλλοίωση των τοπικών τρόπων ζωής και ανισοκατανομή των ωφελειών (Nepal et al., 2005).

Η περιβαλλοντική διάσταση αποτελεί καθοριστικό άξονα στη συζήτηση για τη βιωσιμότητα του ορεινού τουρισμού. Τα ορεινά οικοσυστήματα είναι ιδιαίτερα ευάλωτα λόγω της βιοποικιλότητας, της μορφολογίας και των περιορισμένων δυνατοτήτων φυσικής αποκατάστασης. Η ανάπτυξη τουριστικών υποδομών, η αυξημένη επισκεψιμότητα και η συγκέντρωση δραστηριοτήτων σε συγκεκριμένες περιόδους μπορούν να προκαλέσουν πιέσεις στο φυσικό περιβάλλον, όπως διάβρωση εδαφών, υποβάθμιση μονοπατιών, διαταραχή της άγριας ζωής και αυξημένη παραγωγή αποβλήτων. Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις ορεινών φεστιβαλικών ή αθλητικών διοργανώσεων, η προσωρινή αλλά εντατική συγκέντρωση επισκεπτών μπορεί να επιφέρει σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, εάν δεν συνοδεύεται από κατάλληλα μέτρα διαχείρισης (Babí et al., 2019).

Παρά τις προκλήσεις, ο ορεινός τουρισμός μπορεί να λειτουργήσει ως καταλύτης για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, όταν συνδέεται με ήπιες και περιβαλλοντικά υπεύθυνες μορφές δραστηριότητας. Η προώθηση δραστηριοτήτων χαμηλής έντασης, η ανάπτυξη τουρισμού τεσσάρων εποχών και η σύνδεση του ορεινού τουρισμού με προστατευόμενες περιοχές και τοπικές πρακτικές διατήρησης αποτελούν βασικές κατευθύνσεις για τη μετάβαση σε πιο βιώσιμα πρότυπα ανάπτυξης (UNWTO, 2020). Συνολικά, ο ορεινός τουρισμός συγκεντρώνει σημαντικές δυνατότητες για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών, αλλά ταυτόχρονα ενέχει κινδύνους όταν αναπτύσσεται χωρίς στρατηγικό σχεδιασμό και θεσμική παρακολούθηση.

3.5.4 Μελέτη περίπτωσης: Ορεινός τουρισμός στα Ζαγοροχώρια

Η περιοχή των Ζαγοροχωρίων αποτελεί παράδειγμα της ανάπτυξης ορεινού τουρισμού στην Ελλάδα. Βρίσκεται στην περιφέρεια Ηπείρου και περιλαμβάνει ένα σύνολο σαράντα έξι παραδοσιακών οικισμών, οι οποίοι είναι γνωστοί για την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική τους, τα πέτρινα γεφύρια και το μοναδικό φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Σημαντικό τμήμα της περιοχής εντάσσεται στο Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου, το οποίο αποτελεί μία από τις σημαντικότερες προστατευόμενες περιοχές της Ελλάδας και φιλοξενεί πλούσια βιοποικιλότητα και εκτεταμένα ορεινά οικοσυστήματα (Parageorgiou & Kassioumis, 2019).

Η τουριστική ανάπτυξη των Ζαγοροχωρίων συνδέεται στενά με την αξιοποίηση του φυσικού τοπίου και της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής. Από τη δεκαετία του 1990 και μετά, η αυξανόμενη ζήτηση για μορφές εναλλακτικού και φυσιολατρικού τουρισμού συνέβαλε στην ενίσχυση της επισκεψιμότητας της περιοχής. Οι επισκέπτες προσελκύνονται κυρίως από δραστηριότητες υπαίθριας αναψυχής, όπως πεζοπορία σε ορεινά μονοπάτια, ορειβασία, ποδηλασία βουνού και δραστηριότητες σε ποτάμια, όπως rafting και kayak. Το φαράγγι του Βίκου, ένα από τα βαθύτερα φαράγγια στον κόσμο, αποτελεί σημαντικό πόλο έλξης για επισκέπτες που ενδιαφέρονται για φυσιολατρικές εμπειρίες και δραστηριότητες στη φύση.

Η τουριστική ανάπτυξη στην περιοχή βασίστηκε κυρίως σε μικρής κλίμακας επιχειρήσεις φιλοξενίας, όπως παραδοσιακοί ξενώνες και οικογενειακά καταλύματα. Η ανάπτυξη αυτών των δραστηριοτήτων συνέβαλε στην οικονομική ενίσχυση των τοπικών κοινοτήτων, δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας και ενισχύοντας την τοπική επιχειρηματικότητα (Parageorgiou & Kassioumis, 2019). Παράλληλα, η ανάπτυξη του τουρισμού συνέβαλε στη διατήρηση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των οικισμών, καθώς πολλά παραδοσιακά κτίρια ανακαινίστηκαν και μετατράπηκαν σε τουριστικά καταλύματα. Με τον τρόπο αυτό, ο τουρισμός λειτούργησε ως μηχανισμός προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής.

3.5.5 Μελέτη περίπτωσης: Ορεινός τουρισμός στο Μέτσοβο

Το Μέτσοβο αποτελεί δημοφιλή ορεινό τουριστικό προορισμό της Ελλάδας. Βρίσκεται στην οροσειρά της Πίνδου, σε υψόμετρο περίπου 1.160 μέτρων, και χαρακτηρίζεται από έντονη παραδοσιακή ταυτότητα, ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και σημαντική πολιτιστική παράδοση. Η ανάπτυξη του τουρισμού στην περιοχή ξεκίνησε ήδη από τα μέσα του 20ού αιώνα και ενισχύθηκε σημαντικά τις επόμενες δεκαετίες. Η στρατηγική ανάπτυξης του προορισμού βασίστηκε στη διατήρηση της παραδοσιακής φυσιογνωμίας του οικισμού, στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και στην αξιοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής.

Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική των κτιρίων, τα πολιτιστικά ιδρύματα και τα τοπικά μουσεία αποτελούν βασικά στοιχεία της τουριστικής ταυτότητας του Μετσόβου. Ο ορεινός τουρισμός στο Μέτσοβο συνδέεται με ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Κατά τους χειμερινούς μήνες, οι επισκέπτες συμμετέχουν σε δραστηριότητες που σχετίζονται με τα χιονοδρομικά κέντρα της περιοχής, ενώ κατά τους θερινούς μήνες αναπτύσσονται δραστηριότητες όπως πεζοπορία, ορειβασία και εξερεύνηση φυσικών τοπίων. Η ανάπτυξη αυτών των δραστηριοτήτων συνδέεται με τη γενικότερη τάση αύξησης της ζήτησης για μορφές εναλλακτικού τουρισμού που βασίζονται στη φύση και στις υπαίθριες εμπειρίες (Chatzigeorgiou et al., 2020).

Παράλληλα, η τοπική γαστρονομία και τα παραδοσιακά προϊόντα αποτελούν σημαντικό στοιχείο της τουριστικής εμπειρίας. Προϊόντα όπως το τυρί Μετσοβόνο και τα τοπικά κρασιά συμβάλλουν στην ενίσχυση της φήμης της περιοχής και στη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου τουριστικού προϊόντος που συνδυάζει τη φύση, τον πολιτισμό και τη γαστρονομία. Η ανάπτυξη του τουρισμού είχε σημαντικές οικονομικές επιπτώσεις για την τοπική κοινωνία. Δημιουργήθηκαν νέες επιχειρήσεις στον τομέα της φιλοξενίας, της εστίασης και των υπηρεσιών, ενώ παράλληλα ενισχύθηκε η τοπική παραγωγή και η εμπορία παραδοσιακών προϊόντων. Ο τουρισμός συνέβαλε επίσης στη συγκράτηση του πληθυσμού και στη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης σε μια ορεινή περιοχή όπου στο παρελθόν παρατηρούνταν φαινόμενα πληθυσμιακής συρρίκνωσης (Hall, 2019).

3.6 Συγκριτική αποτίμηση των μορφών εναλλακτικού τουρισμού

Η ανάλυση των επιμέρους μορφών εναλλακτικού τουρισμού που προηγήθηκε αναδεικνύει ότι, παρά τις διαφοροποιήσεις τους ως προς το χωρικό πλαίσιο, το είδος των δραστηριοτήτων και το προφίλ των επισκεπτών, συγκροτούν ένα κοινό πεδίο προβληματισμού γύρω από τη βιωσιμότητα της τουριστικής ανάπτυξης. Ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός και ο ορεινός τουρισμός εντάσσονται σε διαφορετικά παραγωγικά και κοινωνικά περιβάλλοντα, ωστόσο μοιράζονται βασικές αρχές, όπως η μικρότερη κλίμακα, η έμφαση στη βιωματική εμπειρία και η στενότερη σύνδεση με τους τοπικούς πόρους και τις κοινότητες.

Σε επίπεδο σχέσης με το φυσικό περιβάλλον, ο οικοτουρισμός και ο ορεινός τουρισμός εμφανίζουν την πιο άμεση εξάρτηση από οικοσυστήματα υψηλής ευαισθησίας. Η τουριστική δραστηριότητα σε αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από ζητήματα φέρουσας ικανότητας, διαχείρισης επισκεψιμότητας και προστασίας της βιοποικιλότητας. Αντίθετα, ο αγροτουρισμός, αν και επίσης χωροθετείται σε μέρη με περιβαλλοντικές ιδιαιτερότητες, συνδέεται πρωτίστως με τον παραγωγικό αγροτικό χώρο και τη διαχείριση της γης, ενώ οι περιβαλλοντικές του επιπτώσεις εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις πρακτικές της ίδιας της αγροτικής εκμετάλλευσης. Στην περίπτωση του πολιτιστικού τουρισμού και ειδικότερα των φεστιβάλ, η σχέση με το φυσικό περιβάλλον είναι περισσότερο έμμεση, ωστόσο καθίσταται κρίσιμη όταν οι διοργανώσεις λαμβάνουν χώρα σε ευαίσθητους φυσικούς ή ορεινούς χώρους και χαρακτηρίζονται από έντονη, έστω και προσωρινή, συγκέντρωση επισκεπτών.

Ως προς τη συμβολή στην τοπική οικονομία, όλες οι μορφές που εξετάστηκαν εμφανίζουν δυνατότητες ενίσχυσης του τοπικού εισοδήματος, αλλά μέσω διαφορετικών μηχανισμών. Ο αγροτουρισμός λειτουργεί κυρίως συμπληρωματικά προς την πρωτογενή παραγωγή, ενισχύοντας την οικονομική ανθεκτικότητα των αγροτικών νοικοκυριών. Ο οικοτουρισμός και ο ορεινός τουρισμός συνδέονται συχνά με τη δημιουργία νέων υπηρεσιών και δραστηριοτήτων αναψυχής, οι οποίες μπορούν να διαφοροποιήσουν τις τοπικές οικονομίες, αλλά ταυτόχρονα ενέχουν κινδύνους εποχικότητας και μονοκαλλιέργειας δραστηριοτήτων. Τα φεστιβάλ, από την άλλη πλευρά, χαρακτηρίζονται από έντονη αλλά χρονικά περιορισμένη οικονομική επίδραση, η οποία μπορεί να λειτουργήσει ενισχυτικά για την τοπική αγορά, χωρίς ωστόσο να εγγυάται μακροχρόνια αναπτυξιακή σταθερότητα. Κοινό στοιχείο και των τεσσάρων μορφών αποτελεί η σημασία της τοπικής κοινωνίας, είτε ως φορέα παροχής υπηρεσιών είτε ως αρωγός στη διαμόρφωση της εμπειρίας. Ωστόσο, ο βαθμός συμμετοχής διαφοροποιείται σημαντικά. Στον αγροτουρισμό και στον οικοτουρισμό, η άμεση αλληλεπίδραση επισκεπτών και κατοίκων θεωρείται συστατικό στοιχείο της δραστηριότητας, ενώ στον πολιτιστικό και φεστιβαλικό

τουρισμό η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο οργάνωσης και τη θεσμική δομή των διοργανώσεων. Στον ορεινό τουρισμό, η συμμετοχή αυτή συνδέεται τόσο με την παροχή υπηρεσιών όσο και με τη διαχείριση των φυσικών πόρων και των υποδομών.

Η συγκριτική αποτίμηση δείχνει ότι οι μορφές εναλλακτικού τουρισμού δεν αποτελούν κατ' ανάγκη εγγενώς βιώσιμες πρακτικές, αλλά πλαίσια εντός των οποίων μπορούν να αναπτυχθούν τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιπτώσεις. Η διαφοροποίηση από τον μαζικό τουρισμό δεν έγκειται αποκλειστικά στο είδος της δραστηριότητας, αλλά στον τρόπο σχεδιασμού, στη χωρική κλίμακα, στη διαχείριση της επισκεψιμότητας και στη σχέση με τους τοπικούς πόρους.

3.7 Ανακεφαλαίωση

Η ανάλυση των βασικών μορφών εναλλακτικού τουρισμού ανέδειξε την ποικιλομορφία των προσεγγίσεων που αναπτύσσονται πέρα από το κυρίαρχο πρότυπο του μαζικού τουρισμού, καθώς και τις διαφορετικές λογικές οργάνωσης που τις χαρακτηρίζουν. Ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός και ο ορεινός τουρισμός βασίζονται σε διαφορετικούς πόρους –φυσικούς, παραγωγικούς ή πολιτισμικούς– και αναπτύσσονται σε χωρικά και λειτουργικά πλαίσια με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η διαφοροποίηση αυτή καθιστά σαφές ότι ο εναλλακτικός τουρισμός δεν αποτελεί ενιαία και ομοιογενή κατηγορία, αλλά ένα σύνολο διακριτών δραστηριοτήτων με διαφορετικές δυναμικές και προοπτικές.

Παρά τις επιμέρους διαφορές, κοινό στοιχείο των μορφών που εξετάστηκαν είναι η έμφαση στη μικρότερη κλίμακα ανάπτυξης, στη βιωματική εμπειρία και στη στενή σύνδεση με τον τόπο. Τα χαρακτηριστικά αυτά επηρεάζουν άμεσα τον τρόπο με τον οποίο παράγονται και κατανέμονται τα οικονομικά οφέλη, αλλά και το είδος και την ένταση των περιβαλλοντικών πιέσεων που ασκούνται στους προορισμούς. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι δραστηριότητες αυτές μπορούν να συμβάλουν στη διαφοροποίηση των τοπικών οικονομιών, στη δημιουργία συμπληρωματικών εισοδημάτων και στη μεγαλύτερη χωρική διασπορά της τουριστικής δραστηριότητας. Σε άλλες, ωστόσο, ανακύπτουν ζητήματα φέρουσας ικανότητας, κατανάλωσης φυσικών πόρων και υποβάθμισης ευαίσθητων οικοσυστημάτων, ιδίως όταν η ανάπτυξη δεν συνοδεύεται από κατάλληλο σχεδιασμό και διαχείριση.

Η συγκριτική προσέγγιση των διαφορετικών μορφών εναλλακτικού τουρισμού καθιστά σαφές ότι οι οικονομικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις τους δεν είναι ούτε ομοιόμορφες ούτε δεδομένα θετικές. Με βάση τα παραπάνω, προκύπτει η ανάγκη για πιο συστηματική διερεύνηση των οικονομικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων που συνδέονται με τις μορφές εναλλακτικού τουρισμού που παρουσιάστηκαν. Η μετάβαση στην ανάλυση των επιπτώσεων επιτρέπει την αποτίμηση όχι μόνο των αναπτυξιακών δυνατοτήτων, αλλά και των περιορισμών και των κινδύνων που ενδέχεται να ανακύψουν, συμβάλλοντας σε μια πιο ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη προσέγγιση του θέματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

4.1 Εισαγωγή

Η περιβαλλοντική διάσταση αποτελεί κεντρικό άξονα στη σύγχρονη συζήτηση γύρω από την ανάπτυξη του τουρισμού και ειδικότερα των εναλλακτικών μορφών του. Η αυξανόμενη πίεση στους φυσικούς πόρους, η κλιματική αλλαγή και η ανάγκη προστασίας των οικοσυστημάτων έχουν καταστήσει το περιβάλλον κρίσιμο παράγοντα αξιολόγησης των τουριστικών δραστηριοτήτων, ανεξαρτήτως κλίμακας ή τύπου. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού συχνά προβάλλονται ως περιβαλλοντικά πιο ήπιες επιλογές, λόγω της μικρότερης χωρικής συγκέντρωσης, της στενότερης σχέσης με τη φύση και της θεωρητικής τους σύνδεσης με αρχές βιωσιμότητας. Παρότι πολλές από αυτές τις μορφές αναπτύσσονται σε περιοχές υψηλής φυσικής αξίας και βασίζονται στην ανάδειξη του φυσικού τοπίου, η αυξημένη επισκεψιμότητα, η ανάπτυξη υποδομών και η εντατικοποίηση δραστηριοτήτων αναψυχής μπορούν να δημιουργήσουν νέες πιέσεις στα οικοσυστήματα. Ζητήματα όπως η διατάραξη της βιοποικιλότητας, η υποβάθμιση του τοπίου, η κατανάλωση φυσικών πόρων και η παραγωγή αποβλήτων αναδεικνύονται ως κρίσιμες παράμετροι που χρήζουν συστηματικής ανάλυσης.

Παράλληλα, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού παρουσιάζουν και σημαντικές δυνατότητες περιβαλλοντικής συμβολής. Σε πολλές περιπτώσεις, ο τουρισμός αξιοποιείται ως μέσο ανάδειξης της περιβαλλοντικής αξίας μιας περιοχής, ενισχύοντας την αναγνώριση και την ανάγκη προστασίας της. Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις των εναλλακτικών μορφών τουρισμού εξετάζονται ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ τουριστικής δραστηριότητας, φυσικού περιβάλλοντος και τρόπων διαχείρισης. Η ανάλυση τόσο των ωφελειών όσο και των πιέσεων που προκύπτουν επιτρέπει την πληρέστερη κατανόηση του ρόλου του εναλλακτικού τουρισμού στη διαμόρφωση περιβαλλοντικά βιώσιμων ή μη χωρικών και παραγωγικών προτύπων.

4.2 Περιβαλλοντικές διαστάσεις οικοτουρισμού

Ο οικοτουρισμός αποτελεί μία από τις πλέον συζητημένες εναλλακτικές μορφές τουριστικής δραστηριότητας σε σχέση με το περιβάλλον, καθώς αναπτύσσεται κυρίως σε περιοχές υψηλής οικολογικής αξίας και βασίζεται άμεσα στην ύπαρξη και διατήρηση φυσικών οικοσυστημάτων. Η στενή αυτή σχέση με τη φύση καθιστά τις περιβαλλοντικές του επιπτώσεις ιδιαίτερα κρίσιμες, τόσο ως προς τις δυνατότητες προστασίας και ανάδειξης του φυσικού κεφαλαίου όσο και ως προς τους κινδύνους που ενδέχεται να προκύψουν από την ανθρώπινη παρουσία και τη σχετική ανάπτυξη δραστηριοτήτων.

Η διερεύνηση των περιβαλλοντικών διαστάσεων του οικοτουρισμού απαιτεί μια ισορροπημένη προσέγγιση που λαμβάνει υπόψη διαφορετικές και συχνά αντικρουόμενες επιδράσεις. Από τη μία πλευρά, ο οικοτουρισμός συνδέεται με πρακτικές που μπορούν να συμβάλουν στη διατήρηση της βιοποικιλότητας, στην προστασία οικοτόπων και στην ενίσχυση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης των επισκεπτών. Από την άλλη πλευρά, η συγκέντρωση επισκεπτών σε ευαίσθητα φυσικά περιβάλλοντα, η ανάπτυξη υποστηρικτικών υποδομών και η εντατικοποίηση δραστηριοτήτων αναψυχής δύνανται να επιφέρουν πιέσεις στα

οικοσυστήματα, όπως διατάραξη ειδών, υποβάθμιση τοπίων και αυξημένη κατανάλωση φυσικών πόρων. Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα ενότητα εξετάζονται οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις του οικοτουρισμού μέσα από τη διάκριση θετικών και αρνητικών διαστάσεων, χωρίς να προεξοφλείται ο χαρακτήρας τους.

Η εξέταση των θετικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων του οικοτουρισμού απαιτεί την ύπαρξη ενός συνεκτικού πλαισίου αναφοράς, το οποίο επιτρέπει τη συστηματική αποτύπωση των πρακτικών και των μηχανισμών μέσω των οποίων η τουριστική δραστηριότητα μπορεί να συνεισφέρει στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Ιδιαίτερη αναλυτική αξία παρουσιάζουν τα κριτήρια προορισμών του Global Sustainable Tourism Council (GSTC) και ειδικότερα η Ενότητα D, η οποία εστιάζει στις περιβαλλοντικές διαστάσεις της βιώσιμης διαχείρισης των τουριστικών προορισμών. Τα κριτήρια αυτά λειτουργούν ως εθελοντικές κατευθυντήριες αρχές και εργαλεία αξιολόγησης, προτεινόμενα προς υιοθέτηση από προορισμούς και φορείς, χωρίς να συνιστούν δεσμευτικό ή κανονιστικό πλαίσιο.

4.2.1 Σχέση με κριτήρια βιωσιμότητας προορισμού

Πρωταρχική διάσταση των θετικών επιπτώσεων αφορά τη διατήρηση των φυσικών οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητας. Σύμφωνα με τα κριτήρια του GSTC, οι τουριστικοί προορισμοί οφείλουν να εφαρμόζουν πολιτικές που προλαμβάνουν την υποβάθμιση ευαίσθητων περιοχών και συμβάλλουν ενεργά στην προστασία οικοτόπων και ειδών. Στο πλαίσιο του οικοτουρισμού, η προστασία αυτή δεν αποτελεί δευτερεύον στόχο, αλλά θεμελιώδη προϋπόθεση της ίδιας της δραστηριότητας, καθώς το φυσικό περιβάλλον λειτουργεί ως βασικός πόρος και κίνητρο επίσκεψης. Μέσω ελεγχόμενης επισκεψιμότητας, περιβαλλοντικής ερμηνείας και χρηματοδότησης δράσεων διατήρησης, ο οικοτουρισμός δύναται να ενισχύσει τη μακροπρόθεσμη προστασία περιοχών υψηλής οικολογικής αξίας. Παράλληλα, τα κριτήρια του GSTC αναδεικνύουν τη σημασία της βιώσιμης διαχείρισης φυσικών πόρων, όπως το νερό, η ενέργεια και το έδαφος. Η ανάγκη διατήρησης της περιβαλλοντικής ακεραιότητας οδηγεί συχνά στην υιοθέτηση πρακτικών χαμηλής κατανάλωσης πόρων, στη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και στη μείωση της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης των υποδομών. Οι πρακτικές αυτές λειτουργούν και ως παραδείγματα βιώσιμης διαχείρισης που μπορούν να επηρεάσουν ευρύτερα τον τρόπο λειτουργίας των προορισμών.

Σημαντική επίσημη είναι και η διαχείριση αποβλήτων και η πρόληψη της ρύπανσης, μια διάσταση που καταλαμβάνει κεντρική θέση στην Ενότητα D των κριτηρίων. Ο οικοτουρισμός, λόγω της συχνής του ανάπτυξης σε περιοχές οικολογικής ευαισθησίας, ενθαρρύνει την εφαρμογή συστημάτων μείωσης, επαναχρησιμοποίησης και ανακύκλωσης αποβλήτων, καθώς και τον περιορισμό μορφών ρύπανσης που θα μπορούσαν να διαταράξουν τα τοπικά οικοσυστήματα. Τέλος, τα κριτήρια του GSTC υπογραμμίζουν τη σημασία της διαχείρισης της επισκεψιμότητας και της φέρουσας ικανότητας. Ο οικοτουρισμός, σε αντίθεση με μαζικές μορφές τουριστικής ανάπτυξης, προσανατολίζεται σε μικρότερη κλίμακα και σε ελεγχόμενες ροές επισκεπτών, γεγονός που μειώνει την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος.

4.2.2 Σχέση οικοτουρισμού και φυσικού περιβάλλοντος

Η σχέση μεταξύ οικοτουρισμού και φυσικού περιβάλλοντος διαμορφώνεται ως μια δυναμική και αλληλεξαρτώμενη διαδικασία, στην οποία η ποιότητα και η ακεραιότητα των φυσικών

πόρων αποτελούν τη βάση της οικοτουριστικής δραστηριότητας, ενώ παράλληλα ο οικοτουρισμός μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός ενίσχυσης της προστασίας τους. Η διεθνής βιβλιογραφία προσεγγίζει τη σχέση αυτή όχι ως αυτονόητα θετική, αλλά ως δυνητικά συμβιωτική, υπό την έννοια ότι τα οφέλη για το φυσικό περιβάλλον εξαρτώνται από τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζεται, οργανώνεται και διαχειρίζεται η οικοτουριστική ανάπτυξη.

Σύμφωνα με τους Boley et al. (2015), ο οικοτουρισμός εξαρτάται άμεσα από την ύπαρξη φυσικών πόρων υψηλής ποιότητας, καθώς αυτοί συνιστούν το βασικό στοιχείο ελκυστικότητας και ανταγωνιστικότητας των προορισμών. Η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος οδηγεί σε απώλεια της αξίας του τουριστικού προϊόντος και περιορίζει τη δυνατότητα των προορισμών να διατηρήσουν μακροπρόθεσμα την οικονομική τους βιωσιμότητα. Παράλληλα, οι ίδιοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο οικοτουρισμός δημιουργεί οικονομικά και κοινωνικά κίνητρα υπέρ της προστασίας των φυσικών εκτάσεων. Με αυτό τον τρόπο, ο οικοτουρισμός δύναται να ενισχύσει την επιλογή της προστασίας έναντι ανταγωνιστικών χρήσεων γης που ενδέχεται να έχουν πιο άμεσες, αλλά λιγότερο βιώσιμες, οικονομικές αποδόσεις.

Ωστόσο, όπως επισημαίνουν οι Stronza et al. (2019), η συμβολή του οικοτουρισμού στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος δεν είναι δεδομένη. Συχνά, ο οικοτουρισμός συγγέεται με άλλες μορφές φυσιολατρικού ή υπαίθριου τουρισμού, οι οποίες δεν ενσωματώνουν σαφείς στόχους περιβαλλοντικής προστασίας. Οι Stronza et al. (2019) τονίζουν ότι η αποτελεσματική σχέση οικοτουρισμού και φυσικού περιβάλλοντος προϋποθέτει συγκεκριμένες θεσμικές και οργανωτικές συνθήκες, όπως η ύπαρξη πλαισίων προστασίας, η σαφής οριοθέτηση των περιοχών εφαρμογής και η σύνδεση των τοπικών κοινωνιών με απτά οφέλη από τον οικοτουρισμό.

Συνολικά, η σχέση οικοτουρισμού και φυσικού περιβάλλοντος συνιστά μια σχέση αμοιβαίας εξάρτησης, στην οποία το φυσικό περιβάλλον αποτελεί ταυτόχρονα τον βασικό πόρο και τον κύριο αποδέκτη των επιπτώσεων της οικοτουριστικής δραστηριότητας. Η διατήρηση της ισορροπίας αυτής αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για τη μακροχρόνια βιωσιμότητα του οικοτουρισμού.

4.2.3 Οικοτουρισμός και διατήρηση της βιοποικιλότητας

Η διατήρηση της βιοποικιλότητας αποτελεί έναν από τους κεντρικούς στόχους της οικοτουριστικής προσέγγισης, διαφοροποιώντας τον οικοτουρισμό από άλλες μορφές φυσιολατρικού ή υπαίθριου τουρισμού. Η βιοποικιλότητα αφορά άμεσα τη διατήρηση ειδών, πληθυσμών και οικοσυστημικής ακεραιότητας. Ο οικοτουρισμός μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση της βιοποικιλότητας μέσω της παροχής οικονομικών πόρων και πολιτικής στήριξης προς δράσεις προστασίας ειδών και οικοτόπων. Οι Stronza et al. (2019) επισημαίνουν ότι, όταν ο οικοτουρισμός σχεδιάζεται με σαφείς στόχους διατήρησης, μπορεί να ενισχύσει τη χρηματοδότηση προστατευόμενων περιοχών, να υποστηρίξει προγράμματα φύλαξης και να δημιουργήσει κίνητρα για τη διατήρηση άγριας πανίδας και χλωρίδας, ιδίως σε περιοχές όπου οι εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης είναι περιορισμένες.

Ωστόσο, η συμβολή του οικοτουρισμού στη βιοποικιλότητα δεν είναι πάντα θετική. Η εμπειρική μελέτη των Buckley et al. (2016) αναδεικνύει ότι, για απειλούμενα είδη, ο οικοτουρισμός μπορεί να παράγει ταυτόχρονα και αρνητικές επιδράσεις. Μέσω αναλύσεων βιωσιμότητας πληθυσμών (Population Viability Analysis), οι συγγραφείς καταδεικνύουν ότι,

σε ορισμένες περιπτώσεις, τα οικονομικά οφέλη του οικοτουρισμού που κατευθύνονται σε δράσεις προστασίας μπορούν να επιμηκύνουν τον αναμενόμενο χρόνο επιβίωσης ειδών. Παράλληλα, όμως, η άμεση ανθρώπινη παρουσία, η όχληση και η υποβάθμιση ενδιαιτημάτων ενδέχεται να αυξήσουν τη θνησιμότητα ή να μειώσουν την αναπαραγωγική επιτυχία, εξουδετερώνοντας εν μέρει ή πλήρως τα οφέλη. Οι Buckley et al. (2016) αναλύουν ότι ο οικοτουρισμός σπάνια επαρκεί από μόνος του για να αντισταθμίσει ευρύτερες πιέσεις, όπως η παράνομη εκμετάλλευση φυσικών πόρων, γεγονός που περιορίζει τον ρόλο του ως αυτόνομου εργαλείου διατήρησης της βιοποικιλότητας.

Παράλληλα, σε επίπεδο οικοσυστημάτων, σύμφωνα με τη συστηματική ανασκόπηση των Brandt et al. (2018), τα αποτελέσματα του οικοτουρισμού στη βιοποικιλότητα των δασικών οικοσυστημάτων παρουσιάζουν σημαντική μεταβλητότητα. Επισημαίνεται ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις όπου απουσιάζουν σαφείς μηχανισμοί διατήρησης, η ανάπτυξη οικοτουρισμού συνδέεται με υποβάθμιση ή απώλεια φυσικών οικοτόπων. Αντιθέτως, όταν ο οικοτουρισμός συνοδεύεται από θεσμικά κατοχυρωμένα μέτρα προστασίας, σαφή χωρικά όρια και μηχανισμούς ελέγχου, μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση ή ακόμη και στην αποκατάσταση οικοσυστημάτων υψηλής βιολογικής αξίας. Συνολικά, η σχέση οικοτουρισμού και διατήρησης της βιοποικιλότητας χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα και έντονη εξάρτηση από το πλαίσιο εφαρμογής.

4.2.4 Επιδράσεις του οικοτουρισμού σε προστατευόμενες περιοχές

Οι προστατευόμενες περιοχές αποτελούν τον κατεξοχήν χωρικό πυρήνα ανάπτυξης του οικοτουρισμού, καθώς συγκεντρώνουν υψηλής αξίας φυσικά οικοσυστήματα, σπάνια είδη και τοπία ιδιαίτερης περιβαλλοντικής σημασίας. Η ανάπτυξη οικοτουριστικών δραστηριοτήτων εντός αυτών των περιοχών έχει προσελκύσει σημαντικό επιστημονικό ενδιαφέρον, καθώς συνδυάζει δύο φαινομενικά αντικρουόμενους στόχους: την πρόσβαση επισκεπτών και τη διατήρηση της οικολογικής ακεραιότητας.

Μία από τις σημαντικότερες θετικές επιδράσεις του οικοτουρισμού στις προστατευόμενες περιοχές αφορά την ενίσχυση των μηχανισμών διαχείρισης και προστασίας. Από τη μελέτη των Farrell et al. (2001) φαίνεται ότι η συστηματική καταγραφή και αξιολόγηση των επιπτώσεων των επισκεπτών επιτρέπει στους διαχειριστικούς φορείς να εντοπίζουν έγκαιρα προβλήματα και να εφαρμόζουν στοχευμένα μέτρα προστασίας, ιδίως σε περιοχές έντονης επισκεψιμότητας όπως μονοπάτια, σημεία αναψυχής και βασικές υποδομές. Η ανάπτυξη οικοτουρισμού λειτουργεί, συνεπώς, ως καταλύτης για την υιοθέτηση εργαλείων παρακολούθησης και ταχείας αξιολόγησης επιπτώσεων, ενισχύοντας τη συνολική ικανότητα διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών.

Παράλληλα, ο οικοτουρισμός συμβάλλει στη χρηματοδότηση της προστασίας μέσω άμεσων και έμμεσων οικονομικών ροών. Η ανάλυση των Wang et al. (2014) σε προστατευόμενες περιοχές της Κίνας καταδεικνύει ότι η εφαρμογή οργανωμένων μέτρων περιβαλλοντικής προστασίας στο πλαίσιο οικοτουριστικών δραστηριοτήτων συσχετίζεται θετικά με τη βελτίωση της οικολογικής ποιότητας των περιοχών. Τα έσοδα από τον οικοτουρισμό μπορούν να διοχετευθούν σε δράσεις όπως η φύλαξη, η αποκατάσταση οικοσυστημάτων και η περιβαλλοντική εκπαίδευση, δημιουργώντας έναν θετικό κύκλο μεταξύ τουριστικής χρήσης και προστασίας.

Σημαντικός είναι επίσης και ο εκπαιδευτικός ρόλος του οικοτουρισμού στις προστατευόμενες περιοχές. Σύμφωνα με τη Lanier (2014), οι οικοτουριστικές δραστηριότητες, όταν σχεδιάζονται με έμφαση στην ερμηνεία του φυσικού περιβάλλοντος και στη μικρή κλίμακα επισκεπτών, ενισχύουν την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και καλλιεργούν θετικές στάσεις απέναντι στη διατήρηση της φύσης. Οι προστατευόμενες περιοχές μετατρέπονται έτσι σε «ζωντανά εργαστήρια» περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, όπου οι επισκέπτες αποκτούν βιωματική γνώση της αξίας των οικοσυστημάτων. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μελέτες που εστιάζουν σε εθνικά πάρκα και προστατευόμενες περιοχές δείχνουν ότι ο οικοτουρισμός μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο ήπιας ανάπτυξης, ενισχύοντας τη σύνδεση προστατευόμενων περιοχών με τις τοπικές κοινωνίες. Οι Škuhala et al. (2016) αναφέρουν ότι ο οικοτουρισμός, σε αντίθεση με τον μαζικό τουρισμό, ευθυγραμμίζεται με τους βασικούς στόχους των εθνικών πάρκων, καθώς προωθεί την εκπαίδευση, την προστασία των οικοσυστημάτων και την κοινωνική αποδοχή των μέτρων διατήρησης.

Ωστόσο, η βιβλιογραφία δείχνει ότι οι επιδράσεις του οικοτουρισμού στις προστατευόμενες περιοχές δεν είναι αποκλειστικά θετικές. Η έρευνα των Farrell et al. (2001) καταγράφει ότι ακόμη και χαμηλά επίπεδα επισκεψιμότητας μπορούν να προκαλέσουν τοπικές υποβαθμίσεις, όπως διάβρωση εδαφών, καταστροφή βλάστησης και όχληση της άγριας ζωής, ιδιαίτερα όταν η χρήση συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένα σημεία. Συνοψίζοντας, οι επιδράσεις του οικοτουρισμού στις προστατευόμενες περιοχές χαρακτηρίζονται από έναν έντονα θετικό πυρήνα, που σχετίζεται με τη χρηματοδότηση της προστασίας, τη βελτίωση της διαχείρισης, την περιβαλλοντική εκπαίδευση και τη σύνδεση με τις τοπικές κοινωνίες.

4.2.5 Ήπιες οικοτουριστικές δραστηριότητες και περιβαλλοντική διαχείριση

Οι δραστηριότητες χαμηλής έντασης συνιστούν τον βασικό μηχανισμό μέσω του οποίου οι αρχές του οικοτουρισμού λειτουργούν ως εφαρμοζόμενες πρακτικές στον χώρο. Δραστηριότητες όπως η πεζοπορία σε οργανωμένα μονοπάτια, η παρατήρηση της φύσης και το birdwatching (παρακολούθηση πουλιών) χαρακτηρίζονται από περιορισμένες ανάγκες σε υποδομές και χαμηλή κατανάλωση φυσικών πόρων. Η λειτουργία τους βασίζεται κυρίως στη χρήση του φυσικού τοπίου ως έχει, χωρίς την απαίτηση εκτεταμένων τεχνικών έργων ή μόνιμων εγκαταστάσεων, γεγονός που περιορίζει την αλλοίωση του χώρου και τον κατακερματισμό των οικοσυστημάτων (Farrell et al., 2001).

Η κατευθυνόμενη συγκέντρωση της επισκεψιμότητας σε συγκεκριμένες διαδρομές και σημεία δραστηριοτήτων επιτρέπει τον περιορισμό της άναρχης κίνησης των επισκεπτών και τη μείωση των επιπτώσεων σε ευαίσθητες περιοχές. Μελέτες σε προστατευόμενες περιοχές δείχνουν ότι η συστηματική διαχείριση της πρόσβασης και της χρήσης του χώρου μπορεί να περιορίσει φαινόμενα όπως η διάβρωση εδαφών και η υποβάθμιση της βλάστησης, ακόμη και σε περιοχές με αυξημένο ενδιαφέρον επισκεπτών (Farrell et al., 2001).

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά και η συμμετοχή τοπικών φορέων στην υλοποίηση και υποστήριξη των σχετικών μορφών τουριστικής χρήσης. Η εμπλοκή τοπικών κοινωνιών στη φύλαξη, στη συντήρηση υποδομών χαμηλής όχλησης και στη διαχείριση επισκεπτών ενισχύει την αποτελεσματικότητα των μέτρων προστασίας και δημιουργεί λειτουργικά κίνητρα για τη διατήρηση των φυσικών πόρων (Martinis et al., 2015). Ωστόσο, η εφαρμογή δραστηριοτήτων χαμηλής έντασης δεν εξασφαλίζει από μόνη της τον περιορισμό των περιβαλλοντικών πιέσεων.

Χωρίς σαφή σχεδιασμό, έλεγχο και συνεχή παρακολούθηση, ακόμη και πρακτικές χαμηλής όχλησης μπορούν να οδηγήσουν σε σωρευτικές επιπτώσεις (Wang et al., 2014).

4.2.6 Κριτική στον οικοτουρισμό: περιβαλλοντικοί περιορισμοί και οικολογικά όρια

Η περιβαλλοντική επιβάρυνση δεν σχετίζεται μόνο με την ένταση της δραστηριότητας, αλλά και με τη διάρκειά της και τη συχνότητα επανάληψής της στον χώρο. Η Sisriany (2025) επισημαίνει ότι η αυξανόμενη ζήτηση για οικοτουριστικές εμπειρίες έχει οδηγήσει σε διεύρυνση των δραστηριοτήτων σε ευαίσθητες φυσικές περιοχές, συχνά χωρίς επαρκή επιστημονική τεκμηρίωση της αντοχής τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η ένταση της επισκεψιμότητας μπορεί να υπερβαίνει τα οικολογικά όρια, με αποτέλεσμα την αποσταθεροποίηση οικοσυστημικών διεργασιών και τη μείωση της ικανότητας φυσικής ανάκαμψης των οικοτόπων.

Ένα επιπλέον επίπεδο κριτικής αφορά την ελλιπή παρακολούθηση και αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του οικοτουρισμού. Οι Brandt et al. (2018) αναδεικνύουν ότι σε πολλές περιπτώσεις απουσιάζουν συστηματικά δεδομένα για την κατάσταση των οικοσυστημάτων πριν και μετά την ανάπτυξη οικοτουριστικών δραστηριοτήτων. Ως αποτέλεσμα, δραστηριότητες που παρουσιάζονται ως περιβαλλοντικά συμβατές μπορεί να συνεχίζονται, παρά το γεγονός ότι επιβαρύνουν σταδιακά τα φυσικά συστήματα. Παράλληλα, η βιβλιογραφία επισημαίνει τον κίνδυνο εννοιολογικής γενίκευσης και ασαφούς χρήσης του όρου «οικοτουρισμός». Η Sisriany (2025) υπογραμμίζει ότι η απουσία σαφών περιβαλλοντικών κριτηρίων οδηγεί συχνά στην ένταξη ετερογενών δραστηριοτήτων κάτω από την ομπρέλα του οικοτουρισμού, ανεξαρτήτως της πραγματικής τους επίδρασης στο φυσικό περιβάλλον.

Τέλος, αναδεικνύεται η ευαλωτότητα του οικοτουρισμού σε εξωτερικές πιέσεις και δυναμικές ανάπτυξης, όπως η αύξηση της ζήτησης και η επέκταση των δραστηριοτήτων πέρα από τον αρχικό σχεδιασμό. Η δυναμική αυτή ενισχύει την ανάγκη αντιμετώπισης του οικοτουρισμού όχι ως στατικής ή αυτορρυθμιζόμενης πρακτικής, αλλά ως δραστηριότητας που απαιτεί συνεχή περιβαλλοντικό έλεγχο. Συνολικά, η κριτική προσέγγιση του οικοτουρισμού αναδεικνύει ότι η περιβαλλοντική του αποτελεσματικότητα δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη.

4.3 Περιβαλλοντικές διαστάσεις αγροτουρισμού

Ο αγροτικός χώρος χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη περιβαλλοντική ευαισθησία, καθώς συνδυάζει παραγωγικές λειτουργίες με περιορισμένες υποδομές και αυξημένη εξάρτηση από τοπικούς φυσικούς πόρους, όπως το νερό, το έδαφος και το αγροτικό τοπίο. Οι επιδράσεις του αγροτουρισμού στο περιβάλλον δεν είναι ενιαίες, αλλά διαφοροποιούνται ανάλογα με την κλίμακα των εγκαταστάσεων, την ένταση και την εποχικότητα της επισκεψιμότητας, το είδος των παρεχόμενων δραστηριοτήτων και τον βαθμό ενσωμάτωσής τους στο αγροτικό περιβάλλον.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν ζητήματα όπως η κατανάλωση και διαχείριση υδατικών πόρων, η ενεργειακή κατανάλωση των αγροτουριστικών μονάδων, η παραγωγή και διαχείριση στερεών και υγρών αποβλήτων, καθώς και οι επιδράσεις στο έδαφος και στη χωρική οργάνωση των αγροτικών περιοχών, οι οποίες συχνά εκδηλώνονται σωρευτικά και επηρεάζουν τη

μακροχρόνια περιβαλλοντική ισορροπία. Ο «εναλλακτικός» χαρακτήρας της δραστηριότητας δεν συνεπάγεται αυτομάτως μειωμένο περιβαλλοντικό αποτύπωμα, αλλά προϋποθέτει συνειδητό σχεδιασμό, ορθολογική διαχείριση και συνεχή παρακολούθηση των επιπτώσεων.

4.3.1 Περιβαλλοντικό αποτύπωμα αγροτουριστικών μονάδων

Κεντρική συνιστώσα του περιβαλλοντικού αποτυπώματος αποτελεί η κατανάλωση υδατικών πόρων. Εμπειρικά δεδομένα από αγροτουριστικές μονάδες δείχνουν ότι η αυξημένη ζήτηση νερού συνδέεται κυρίως με τη φιλοξενία επισκεπτών, τις υπηρεσίες εστίασης και τις υποστηρικτικές λειτουργίες των εγκαταστάσεων, ιδίως κατά τις περιόδους αιχμής (Ispas, 2019). Η πίεση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε αγροτικές περιοχές με περιορισμένη υδατική διαθεσιμότητα ή με εξάρτηση από τοπικά συστήματα ύδρευσης, όπου η τουριστική κατανάλωση μπορεί να επιτείνει τον ανταγωνισμό με τις γεωργικές χρήσεις νερού. Ωστόσο, οι αγροτουριστικές μονάδες που υιοθετούν πρακτικές ορθολογικής διαχείρισης, όπως η μείωση απωλειών και η προσαρμογή της κατανάλωσης στην εποχικότητα, μπορούν να περιορίσουν σημαντικά τις υδατικές πιέσεις.

Αντίστοιχα, η ενεργειακή κατανάλωση αποτελεί σημαντική παράμετρο του περιβαλλοντικού αποτυπώματος. Παρά το γεγονός ότι οι αγροτουριστικές εγκαταστάσεις είναι συνήθως μικρής κλίμακας, η ανάγκη για θέρμανση, ψύξη, φωτισμό και λειτουργία εξοπλισμού φιλοξενίας μπορεί να οδηγήσει σε αυξημένη ενεργειακή επιβάρυνση, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για παλαιά αγροτικά κτίρια που έχουν μετατραπεί σε καταλύματα χωρίς επαρκή ενεργειακή αναβάθμιση (Ispas, 2019).

Σημαντική διάσταση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος αφορά επίσης τη διαχείριση στερεών και υγρών αποβλήτων. Η συνύπαρξη τουριστικών και αγροτικών δραστηριοτήτων οδηγεί σε παραγωγή απορριμμάτων και λυμάτων με σύνθετα χαρακτηριστικά, ενώ σε πολλές αγροτικές περιοχές οι διαθέσιμες υποδομές διαχείρισης είναι περιορισμένες. Η αύξηση της επισκεψιμότητας μπορεί να εντείνει τις πιέσεις αυτές, επηρεάζοντας την ποιότητα εδάφους και υδάτων όταν απουσιάζουν οργανωμένα συστήματα διαχείρισης (Schilling et al., 2012).

Το περιβαλλοντικό αποτύπωμα του αγροτουρισμού επεκτείνεται και στη χωρική διάσταση, μέσω παρεμβάσεων στο αγροτικό τοπίο και στη χρήση γης. Η ανάπτυξη υποδομών φιλοξενίας και συνοδευτικών εγκαταστάσεων μπορεί να μεταβάλλει τη φυσιογνωμία του αγροτικού χώρου, ιδιαίτερα όταν η τουριστική λειτουργία υπερβαίνει τον συμπληρωματικό της χαρακτήρα. Οι Forbord et al. (2012) επισημαίνουν ότι η σταδιακή επέκταση των τουριστικών δραστηριοτήτων σε αγροτικές εκμεταλλεύσεις μπορεί να οδηγήσει σε αυξημένες χωρικές πιέσεις και σε αλλοίωση του αγροτικού τοπίου. Παράλληλα, όμως, άλλες μελέτες αναδεικνύουν ότι ο αγροτουρισμός μπορεί να λειτουργήσει προστατευτικά για το αγροτικό τοπίο, καθώς ενθαρρύνει τη διατήρηση της αγροτικής γης σε παραγωγική χρήση και αποτρέπει την εγκατάλειψη ή την εντατική αλλαγή χρήσεων, υπό την προϋπόθεση ότι η ανάπτυξη παραμένει μικρής κλίμακας (Lane et al., 2015).

Επιπλέον, ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι αγροτουριστικές εκμεταλλεύσεις τείνουν να υιοθετούν περιβαλλοντικά πιο ήπιες αγροτικές πρακτικές, όπως η μείωση χημικών εισροών και η διατήρηση στοιχείων φυσικής βλάστησης, ιδίως όταν η τουριστική εμπειρία βασίζεται στην ανάδειξη του αγροτικού τοπίου και της περιβαλλοντικής ποιότητας (Mastronardi et al., 2015).

Η τάση αυτή συνδέεται με την ανάγκη διατήρησης της ελκυστικότητας του χώρου και μπορεί να συμβάλει έμμεσα στη βελτίωση της περιβαλλοντικής κατάστασης των αγροτικών περιοχών.

4.3.2 Επιδράσεις του αγροτουρισμού στη χρήση γης και στο αγροτικό τοπίο

Η ανάπτυξη αγροτουριστικών δραστηριοτήτων εντός λειτουργικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων συνεπάγεται την εισαγωγή νέων χρήσεων στον αγροτικό χώρο, οι οποίες συνυπάρχουν με την πρωτογενή παραγωγή. Σε περιπτώσεις όπου η τουριστική δραστηριότητα παραμένει συμπληρωματική, οι χωρικές παρεμβάσεις τείνουν να είναι περιορισμένες και ενσωματωμένες στην υφιστάμενη δομή της εκμετάλλευσης. Αντίθετα, όταν η τουριστική λειτουργία αποκτά αυξημένη βαρύτητα, παρατηρείται συχνά επέκταση των υποδομών φιλοξενίας και αναψυχής, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε κατακερματισμό της αγροτικής γης και σε σταδιακή μεταβολή της κυρίαρχης χρήσης του χώρου (Forbord et al., 2012).

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η επίδραση του αγροτουρισμού στο αγροτικό τοπίο ως σύνθετο σύστημα φυσικών και ανθρωπογενών στοιχείων. Το αγροτικό τοπίο δεν αποτελεί απλώς αισθητικό υπόβαθρο της τουριστικής εμπειρίας, αλλά αντανακλά την ιστορική αλληλεπίδραση γεωργίας και φυσικού περιβάλλοντος. Η τουριστική αξιοποίησή του μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να συμβάλει στη διατήρηση της υφιστάμενης δομής του τοπίου, καθώς η ελκυστικότητα του χώρου εξαρτάται από τη διατήρηση των παραδοσιακών καλλιεργητικών μοτίβων και της χωρικής συνέχειας των αγροτικών εκτάσεων (Streifeneder, 2016).

Ο αγροτουρισμός μπορεί να αποτρέψει την εγκατάλειψη της γεωργικής γης, η οποία συχνά συνδέεται με αλλοίωση των αγροτικών οικοσυστημάτων. Η περιβαλλοντική αυτή δυναμική συνδέεται με το πλαίσιο πολυλειτουργικής γεωργίας, το οποίο αναγνωρίζει ότι η γεωργία επιτελεί ταυτόχρονα παραγωγικές, περιβαλλοντικές και χωρικές λειτουργίες (Wilson, 2007).

4.3.3 Πρακτικές περιβαλλοντικής διαχείρισης στον αγροτουρισμό

Στο πλαίσιο των περιβαλλοντικών επιδράσεων του αγροτουρισμού, ιδιαίτερη σημασία αποκτά ο ρόλος των πρακτικών διαχείρισης που υιοθετούνται σε επίπεδο εκμετάλλευσης. Ένας βασικός άξονας διαχείρισης αφορά την προσαρμογή της λειτουργίας των αγροτουριστικών μονάδων στα χαρακτηριστικά της εκάστοτε εκμετάλλευσης. Η αξιοποίηση υφιστάμενων αγροτικών κτισμάτων και υποδομών, αντί της δημιουργίας νέων εγκαταστάσεων, αποτελεί πρακτική που μπορεί να περιορίσει την ένταση των περιβαλλοντικών παρεμβάσεων και να διατηρήσει τη λειτουργική συνέχεια του αγροτικού χώρου (Sznajder et al., 2009).

Πρακτικές όπως η παρακολούθηση της περιβαλλοντικής επίδοσης, η προσαρμογή της λειτουργίας στην εποχικότητα και η ευέλικτη διαχείριση των ροών επισκεπτών είναι στοιχεία που μπορούν να συμβάλουν στον περιορισμό των πιέσεων χωρίς να αλλοιώνουν τον χαρακτήρα της δραστηριότητας (Perriot, 2015). Οι πρακτικές αυτές δεν συνεπάγονται απαραίτητα υψηλό κόστος ή τεχνολογική πολυπλοκότητα, αλλά προϋποθέτουν συνειδητή οργάνωση και συνεχή αξιολόγηση.

Τέλος, η περιβαλλοντική διαχείριση στον αγροτουρισμό συνδέεται στενά με τη διατήρηση της γεωργικής λειτουργίας ως κεντρικού άξονα της εκμετάλλευσης. Όπως επισημαίνεται στη βιβλιογραφία, όταν ο αγροτουρισμός παραμένει συμπληρωματικός προς την αγροτική παραγωγή, διευκολύνεται η εφαρμογή πρακτικών που ευθυγραμμίζονται με τις ανάγκες του

αγροτικού περιβάλλοντος και περιορίζεται η τάση εντατικοποίησης των τουριστικών λειτουργιών (Sznajder et al., 2009).

4.3.4 Αρνητικές περιβαλλοντικές επιδράσεις του αγροτουρισμού

Η ανάπτυξη αγροτουριστικών δραστηριοτήτων μπορεί να επιφέρει τοπικές περιβαλλοντικές πιέσεις, ιδίως σε περιοχές όπου τα αγροτικά οικοσυστήματα χαρακτηρίζονται από περιορισμένη ανθεκτικότητα. Η αυξημένη επισκεψιμότητα και η εντατικοποίηση της χρήσης του αγροτικού χώρου συνδέονται με φαινόμενα υποβάθμισης φυσικών στοιχείων του περιβάλλοντος, τα οποία συχνά δεν γίνονται άμεσα αντιληπτά, αλλά συσσωρεύονται σταδιακά στον χρόνο. Η μελέτη των Kırkorir et al. (2022) αναδεικνύει ότι σε αγροτουριστικές περιοχές όπου απουσιάζει ολοκληρωμένος σχεδιασμός, οι πιέσεις αυτές μπορούν να οδηγήσουν σε μετρήσιμη υποβάθμιση της περιβαλλοντικής ποιότητας.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά ο σωρευτικός χαρακτήρας των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του αγροτουρισμού. Παρότι οι αγροτουριστικές δραστηριότητες αναπτύσσονται συνήθως σε μικρή κλίμακα, η επαναλαμβανόμενη χρήση του αγροτικού χώρου και η σταδιακή αύξηση των τουριστικών ροών μπορούν να υπερβούν τα τοπικά όρια φέρουσας ικανότητας. Αυτό αποτελεί έναν από τους βασικότερους κινδύνους του αγροτουρισμού, καθώς οι επιπτώσεις δεν εκδηλώνονται αποσπασματικά αλλά λειτουργούν προσθετικά, επηρεάζοντας τη μακροχρόνια οικολογική ισορροπία των αγροτικών περιοχών (Sharma et al., 2024).

Επίσης η αυξημένη κινητικότητα επισκεπτών, η επέκταση των καθημερινών ανθρώπινων δραστηριοτήτων στον αγροτικό χώρο και η ενίσχυση της χωρικής διάχυσης της τουριστικής χρήσης εντείνουν το συνολικό ανθρωπογενές αποτύπωμα των αγροτικών περιοχών. Οι επιπτώσεις αυτές δεν περιορίζονται στα όρια των αγροτουριστικών μονάδων, αλλά επηρεάζουν ευρύτερα το περιβάλλον, καθιστώντας δυσχερή τον εντοπισμό της πηγής της περιβαλλοντικής πίεσης και τον αποτελεσματικό έλεγχο της (Yusuf, 2023).

Η απουσία ενιαίων κατευθυντήριων γραμμών και μηχανισμών ελέγχου δυσχεραίνει την εκτίμηση της πραγματικής περιβαλλοντικής επίδοσης των αγροτουριστικών δραστηριοτήτων και περιορίζει τη δυνατότητα έγκαιρης αντιμετώπισης αρνητικών επιπτώσεων. Όπως επισημαίνεται στη σύγχρονη βιβλιογραφία, το χάσμα μεταξύ θεωρητικών αρχών βιωσιμότητας και πρακτικής εφαρμογής παραμένει ένα από τα βασικά αδύναμα σημεία του αγροτουρισμού (Turtureanu et al., 2025).

4.4 Περιβαλλοντικές διαστάσεις πολιτιστικού τουρισμού

Ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί μία από τις πλέον δυναμικά αναπτυσσόμενες μορφές τουριστικής δραστηριότητας, καθώς συνδέεται άμεσα με την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, της σύγχρονης δημιουργίας και της τοπικής ταυτότητας των προορισμών. Στο πλαίσιο αυτό, τα πολιτιστικά φεστιβάλ κατέχουν κεντρική θέση, λειτουργώντας ως γεγονότα υψηλής επισκεψιμότητας που προσελκύουν τόσο εγχώριους όσο και διεθνείς επισκέπτες και συμβάλλουν στη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου και της πολιτιστικής προβολής των περιοχών φιλοξενίας τους.

Παρά τη συχνή ανάδειξή τους ως μορφές ήπιας και άυλης τουριστικής δραστηριότητας, τα πολιτιστικά φεστιβάλ συνιστούν χωροχρονικά συμπυκνωμένες εκδηλώσεις με αυξημένες

απαιτήσεις σε υποδομές, μετακινήσεις, ενέργεια και υλικούς πόρους. Η προσωρινή αλλά εντατική συγκέντρωση μεγάλου αριθμού επισκεπτών σε συγκεκριμένους χώρους και χρονικά διαστήματα δημιουργεί ιδιαίτερες περιβαλλοντικές πιέσεις, οι οποίες διαφοροποιούνται τόσο από εκείνες του μαζικού τουρισμού όσο και από τις επιπτώσεις άλλων εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις του πολιτιστικού τουρισμού, και ειδικότερα των φεστιβάλ, δεν εκδηλώνονται απαραίτητα με μόνιμο ή εκτεταμένο τρόπο, ωστόσο χαρακτηρίζονται από έντονη συγκέντρωση και σωρευτικότητα. Η αυξημένη παραγωγή αποβλήτων, η κατανάλωση ενέργειας και νερού, η επιβάρυνση του αστικού ή φυσικού χώρου που φιλοξενεί τις εκδηλώσεις, καθώς και η εντατικοποίηση των μετακινήσεων, συνθέτουν ένα περιβαλλοντικό αποτύπωμα που συχνά υποτιμάται λόγω του προσωρινού χαρακτήρα των φεστιβάλ.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά το γεγονός ότι τα πολιτιστικά φεστιβάλ διοργανώνονται συχνά σε ιστορικούς, αστικούς ή φυσικά ευαίσθητους χώρους, οι οποίοι δεν έχουν σχεδιαστεί για να υποδέχονται μεγάλους όγκους επισκεπτών. Η αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτιστικής δραστηριότητας και φυσικού ή δομημένου περιβάλλοντος καθιστά αναγκαία την εξέταση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων όχι μόνο σε επίπεδο άμεσων πιέσεων, αλλά και σε σχέση με τη φέρουσα ικανότητα των χώρων και τη μακροχρόνια διατήρηση της περιβαλλοντικής τους ποιότητας.

4.4.1 Χωρική και χρονική συγκέντρωση επισκεπτών

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του πολιτιστικού τουρισμού και συγκεκριμένα των φεστιβάλ είναι η έντονη συγκέντρωση επισκεπτών τόσο στον χώρο όσο και στον χρόνο, στοιχείο που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη φύση και την ένταση των περιβαλλοντικών του επιπτώσεων. Τα φεστιβάλ οργανώνονται ως γεγονότα περιορισμένης διάρκειας, κατά τα οποία μεγάλος αριθμός ατόμων συρρέει σε συγκεκριμένους τόπους μέσα σε λίγες ημέρες ή ακόμη και ώρες. Η ιδιαιτερότητα αυτή διαφοροποιεί ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρά η τουριστική δραστηριότητα με το περιβάλλον, σε σύγκριση με μορφές τουρισμού που αναπτύσσονται σταδιακά και κατανέμονται στον χρόνο.

Η χρονική συμπύκνωση της επισκεψιμότητας συνεπάγεται απότομη αύξηση της χρήσης υποδομών και φυσικών πόρων. Κατά τη διάρκεια ενός φεστιβάλ, λειτουργίες όπως η κατανάλωση ενέργειας, η χρήση νερού και η διαχείριση υλικών, οι οποίες υπό κανονικές συνθήκες κατανέμονται στον χρόνο, πραγματοποιούνται ταυτόχρονα και με αυξημένη ένταση. Η απότομη αυτή επιβάρυνση δεν αφήνει περιθώρια σταδιακής προσαρμογής ή φυσικής αποφόρτισης του χώρου. Όπως επισημαίνουν οι Collins και Cooper (2017), οι βραχυχρόνιες αιχμές χρήσης μπορούν να οδηγήσουν σε δυσανάλογες περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις σε σχέση με τη συνολική διάρκεια της εκδήλωσης.

Παράλληλα, η χωρική συγκέντρωση μεγάλου αριθμού επισκεπτών σε συγκεκριμένους τόπους επηρεάζει άμεσα τη λειτουργία και την ανθεκτικότητα των χώρων φιλοξενίας. Τα φεστιβάλ πραγματοποιούνται συχνά σε αστικά κέντρα, ιστορικά σύνολα ή υπαίθριες περιοχές με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία δεν έχουν σχεδιαστεί για τόσο έντονη και ταυτόχρονη χρήση. Η προσωρινή μεταβολή της λειτουργίας αυτών των χώρων σε σημεία μαζικής δραστηριότητας συνοδεύεται από φαινόμενα όπως η φθορά επιφανειών, η υπερφόρτωση δικτύων και η αυξημένη παραγωγή απορριμμάτων. Σύμφωνα με τους Liu et al. (2018), οι

περιβαλλοντικές επιπτώσεις των φεστιβάλ δεν σχετίζονται μόνο με το είδος των εκδηλώσεων, αλλά και με το γεγονός ότι οι χώροι αυτοί καλούνται να εξυπηρετήσουν, σε εξαιρετικά περιορισμένο χρονικό διάστημα, χρήσεις πολλαπλάσιες της συνήθους λειτουργίας τους.

Συνεπώς η έννοια της φέρουσας ικανότητας αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Στην περίπτωση των φεστιβάλ, η φέρουσα ικανότητα δεν αφορά αποκλειστικά τον συνολικό αριθμό επισκεπτών, αλλά και την ένταση της ταυτόχρονης παρουσίας τους στον χώρο. Ακόμη και περιοχές που υπό κανονικές συνθήκες μπορούν να υποδεχθούν μεγάλο αριθμό επισκεπτών ενδέχεται να εμφανίσουν σημάδια περιβαλλοντικής καταπόνησης όταν η χρήση τους συμπυκνώνεται χρονικά και συνοδεύεται από πολλαπλές δραστηριότητες, όπως συναυλίες, εστίαση και αυξημένες μετακινήσεις (Getz, 2010).

Επιπλέον, η λογική του φεστιβάλ ως τουριστικού γεγονότος συχνά συνοδεύεται από μια βραχυπρόθεσμη αντίληψη χρήσης του χώρου. Η προσοχή επικεντρώνεται κυρίως στην επιτυχή διεξαγωγή της εκδήλωσης, ενώ οι περιβαλλοντικές συνέπειες που προκύπτουν από την επαναληψιμότητά της στον ίδιο τόπο παραμένουν λιγότερο ορατές. Όπως επισημαίνουν οι Mair et al. (2010), η προσωρινή φύση των φεστιβάλ μπορεί να δημιουργήσει την εντύπωση περιορισμένης περιβαλλοντικής επιβάρυνσης. Ωστόσο, όταν οι εκδηλώσεις αυτές επαναλαμβάνονται σε ετήσια ή τακτική βάση και η κλίμακά τους αυξάνεται, οι σωρευτικές μεταβολές στον χώρο φιλοξενίας καθίστανται ολοένα και πιο αισθητές, επηρεάζοντας τη μακροχρόνια περιβαλλοντική του ισορροπία.

4.4.2 Χρήση υλικών, προϊόντα μίας χρήσης και παραγωγή αποβλήτων στα φεστιβάλ

Η λειτουργία ενός μουσικού ή πολιτιστικού φεστιβάλ προϋποθέτει την έντονη κατανάλωση υλικών σε ιδιαίτερα περιορισμένο χρονικό διάστημα. Η συγκέντρωση χιλιάδων επισκεπτών στον ίδιο χώρο, η ανάγκη ταχείας εξυπηρέτησης σε σημεία εστίασης και ποτών και η προσωρινότητα των εγκαταστάσεων δημιουργούν συνθήκες όπου τα προϊόντα μίας χρήσης εμφανίζονται ως η πιο «πρακτική» λύση. Ωστόσο, η πρακτικότητα αυτή μεταφράζεται σε αυξημένο όγκο αποβλήτων, τα οποία συσσωρεύονται σε σύντομο χρονικό ορίζοντα και απαιτούν άμεση διαχείριση.

Η ανάλυση της σύστασης των απορριμμάτων σε φεστιβαλικές διοργανώσεις δείχνει ότι κυρίαρχες κατηγορίες αποτελούν οι συσκευασίες τροφίμων και ποτών, τα πλαστικά κύπελλα και μπουκάλια, τα ελαφριά υλικά περιτυλίγματος, το χαρτί και τα οργανικά υπολείμματα. Οι Martinho et al. (2018), εξετάζοντας τη διαχείριση στερεών αποβλήτων σε «πράσινα» φεστιβάλ, κατέγραψαν ότι η ελαφριά συσκευασία και τα καταναλωτικά υπολείμματα συνιστούν σημαντικό ποσοστό της συνολικής ροής απορριμμάτων. Η αυξημένη παρουσία πλαστικών προϊόντων συνδέεται κυρίως με την κατανάλωση ποτών, η οποία σε πολλές περιπτώσεις βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε κύπελλα και φιάλες μίας χρήσης. Το γεγονός αυτό καθιστά τα πλαστικά ένα από τα πιο ορατά ζητήματα που σχετίζονται με το περιβαλλοντικό αποτύπωμα των φεστιβάλ.

Η προβληματική των πλαστικών μίας χρήσης έχει αναδειχθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια. Οι Šuškeničič et al. (2020) επισημαίνουν ότι η συσκευασία ποτών αποτελεί μία από τις βασικές πηγές αποβλήτων σε υπαίθριες εκδηλώσεις και ότι η εφαρμογή συστημάτων

επαναχρησιμοποιούμενων κυπέλλων μπορεί να μειώσει σημαντικά τον όγκο των παραγόμενων απορριμμάτων. Η μετάβαση από το μοντέλο μίας χρήσης σε συστήματα επιστροφής και επαναχρησιμοποίησης δεν επηρεάζει μόνο την ποσότητα των αποβλήτων, αλλά μεταβάλλει συνολικά τον τρόπο οργάνωσης της κατανάλωσης εντός του φεστιβάλ, εισάγοντας λογικές κυκλικής διαχείρισης υλικών.

Η παραγωγή αποβλήτων αποκτά ακόμη μεγαλύτερη διάσταση σε φεστιβάλ που περιλαμβάνουν χώρους κατασκήνωσης. Στις περιπτώσεις αυτές, πέρα από τις συσκευασίες τροφίμων και ποτών, καταγράφεται σημαντική συσσώρευση προσωρινών κατασκευών, εξοπλισμού χαμηλού κόστους και καταναλωτικών αντικειμένων που εγκαταλείπονται μετά τη λήξη της διοργάνωσης. Ο Moore (2023) αναδεικνύει ότι τα απορρίμματα από τους χώρους camping συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με προϊόντα βραχείας χρήσης, τα οποία επιβαρύνουν σημαντικά τη συνολική εικόνα διαχείρισης. Η χωρική συγκέντρωση αυτών των αποβλήτων δυσχεραίνει τη διαλογή και την ανάκτηση υλικών, ιδιαίτερα όταν δεν έχουν προβλεφθεί σαφή συστήματα συλλογής και διαχωρισμού.

Επιπλέον, η απότομη παραγωγή μεγάλου όγκου απορριμμάτων σε σύντομο χρονικό διάστημα μπορεί να υπερβεί τις συνήθεις δυνατότητες των τοπικών συστημάτων διαχείρισης. Η Losque (2023) επισημαίνει ότι μεγάλης κλίμακας μουσικά φεστιβάλ απαιτούν ειδικό σχεδιασμό ως προς τη συλλογή, τη μεταφορά και την τελική διάθεση των αποβλήτων, καθώς η συγκέντρωση υλικών σε μικρό χρονικό πλαίσιο δημιουργεί αυξημένες ανάγκες σε υποδομές και ανθρώπινο δυναμικό. Όταν η διαλογή στην πηγή δεν είναι επαρκώς οργανωμένη, σημαντικό μέρος των ανακυκλώσιμων υλικών καταλήγει σε μικτές ροές, μειώνοντας τη δυνατότητα ανάκτησης.

Τέλος, η χρήση προϊόντων μίας χρήσης δεν πρέπει να εξετάζεται μόνο ως ζήτημα τελικού όγκου απορριμμάτων, αλλά και ως μέρος ενός ευρύτερου κύκλου ζωής υλικών που περιλαμβάνει παραγωγή, μεταφορά και κατανάλωση πρώτων υλών. Όπως υποστηρίζει η Foley (2021), η αντιμετώπιση του προβλήματος προϋποθέτει συντονισμένες παρεμβάσεις σε επίπεδο προμηθειών, συμβάσεων με προμηθευτές και ενημέρωσης των συμμετεχόντων, ώστε να ενισχυθούν πρακτικές επαναχρησιμοποίησης.

4.4.3 Κατανάλωση νερού στα φεστιβάλ

Η κατανάλωση νερού στα φεστιβάλ αποτελεί κρίσιμη, αλλά συχνά υποτιμημένη, περιβαλλοντική παράμετρο. Σε αντίθεση με τα στερεά απόβλητα, τα οποία είναι άμεσα ορατά μετά το πέρας μιας εκδήλωσης, η χρήση υδατικών πόρων εκδηλώνεται λιγότερο εμφανώς, παρότι μπορεί να επιφέρει ουσιαστικές επιπτώσεις σε τοπικό επίπεδο. Η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού επισκεπτών σε περιορισμένο χρονικό διάστημα συνεπάγεται αυξημένες ανάγκες ύδρευσης που αφορούν όχι μόνο την ατομική κατανάλωση πόσιμου νερού, αλλά και τη λειτουργία εγκαταστάσεων υγιεινής, τη δραστηριότητα εστίασης, τον καθαρισμό χώρων και εξοπλισμού, καθώς και, σε ορισμένες περιπτώσεις, τη συντήρηση χώρων κατασκήνωσης. Η συμπύκνωση αυτών των αναγκών σε λίγες ημέρες δημιουργεί μία έντονη χρονικά ζήτηση, η οποία διαφέρει ποιοτικά από τη σταθερή κατανάλωση ενός μόνιμου πληθυσμού.

Οι τουριστικές δραστηριότητες συχνά εμφανίζουν υψηλότερη κατά κεφαλήν κατανάλωση σε σύγκριση με τους μόνιμους κατοίκους, λόγω αυξημένων προτύπων υγιεινής (Gössling et al., 2015). Αν και τα φεστιβάλ αποτελούν βραχυχρόνιες εκδηλώσεις, η ένταση της κατανάλωσης σε σύντομο χρονικό ορίζοντα μπορεί να προκαλέσει σημαντικές επιβαρύνσεις στα τοπικά

δίκτυα ύδρευσης, ιδιαίτερα όταν φιλοξενούνται σε αγροτικές ή νησιωτικές περιοχές με περιορισμένη υδατική διαθεσιμότητα. Η Gössling (2020) υπογραμμίζει ότι η ανάλυση του υδατικού αποτυπώματος πρέπει να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο τη συνολική ποσότητα κατανάλωσης, αλλά και τη χρονική και χωρική της κατανομή, καθώς η συγκέντρωση της ζήτησης σε συγκεκριμένες περιόδους μπορεί να δημιουργήσει πιέσεις που δεν αποτυπώνονται σε ετήσιες μέσες τιμές.

Πέρα από την άμεση κατανάλωση, ιδιαίτερη σημασία έχει και η διαχείριση των υγρών αποβλήτων που παράγονται κατά τη διάρκεια των εκδηλώσεων. Οι προσωρινές υποδομές, όπως φορητές τουαλέτες και κινητά συστήματα αποχέτευσης, απαιτούν αποτελεσματικό σχεδιασμό ως προς τη συλλογή, αποθήκευση και μεταφορά τους. Σε περιπτώσεις ανεπαρκούς οργάνωσης, ενδέχεται να προκύψουν τοπικά προβλήματα ρύπανσης εδάφους και επιφανειακών ή υπόγειων υδάτων. Η ανάγκη ολοκληρωμένης προσέγγισης στη διαχείριση του νερού σε εκδηλώσεις έχει αναγνωριστεί και σε κατευθυντήριες οδηγίες βιώσιμων διοργανώσεων, όπου επισημαίνεται η σημασία της πρόληψης διαρροών, της εγκατάστασης συστημάτων χαμηλής ροής και της ενσωμάτωσης σχεδίων παρακολούθησης κατανάλωσης (UNEP, 2021).

Ταυτόχρονα, η διασύνδεση φεστιβάλ και τοπικών κοινωνιών καθιστά τη χρήση νερού ζήτημα που υπερβαίνει τη διοργάνωση καθαυτή. Σε μικρές κοινότητες, όπου οι υποδομές έχουν σχεδιαστεί για συγκεκριμένο μόνιμο πληθυσμό, η προσωρινή αύξηση της ζήτησης μπορεί να δημιουργήσει ανησυχίες για την επάρκεια πόρων ή για την ισότιμη πρόσβαση των κατοίκων.

4.4.4 Κατανάλωση ενέργειας και κλιματικό αποτύπωμα

Η ενεργειακή διάσταση των μουσικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων μεγάλης κλίμακας αποτελεί βασικό παράγοντα του συνολικού περιβαλλοντικού τους αποτυπώματος. Η τεχνολογική πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες παραγωγές, με εκτεταμένα συστήματα ήχου, δυναμικό φωτισμό, ψηφιακές εγκαταστάσεις και βοηθητικές υποδομές, συνεπάγεται αυξημένες ανάγκες ηλεκτρικής ισχύος σε περιορισμένο χρονικό διάστημα. Η κατανάλωση ενέργειας δεν αφορά μόνο τη σκηνή και τον τεχνικό εξοπλισμό, αλλά επεκτείνεται σε λειτουργίες όπως η ψύξη και συντήρηση τροφίμων, ο φωτισμός κοινόχρηστων χώρων, η λειτουργία ηλεκτρονικών συστημάτων εισόδου και η υποστήριξη προσωρινών κατασκευών.

Η κάλυψη αυτών των ενεργειακών αναγκών συχνά βασίζεται σε φορητές γεννήτριες, ιδιαίτερα σε υπαίθριες διοργανώσεις ή σε περιοχές όπου το υφιστάμενο δίκτυο δεν επαρκεί. Η χρήση γεννητριών πετρελαίου συνεπάγεται άμεσες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα και άλλων ρύπων, ενισχύοντας το ανθρακικό αποτύπωμα της εκδήλωσης. Οι Collins et al. (2017) δείχνουν ότι η ενέργεια που καταναλώνεται για τεχνικές εγκαταστάσεις και υποδομές αποτελεί σημαντικό τμήμα του συνολικού αποτυπώματος εκδηλώσεων μεγάλης κλίμακας, ιδίως όταν η ηλεκτροδότηση δεν προέρχεται από χαμηλών εκπομπών πηγές.

Η ένταση της κατανάλωσης αποκτά ιδιαίτερη σημασία όταν εξετάζεται στο πλαίσιο του κλιματικού αποτυπώματος. Οι τουριστικού τύπου συγκεντρώσεις, ακόμη και αν διαρκούν λίγες ημέρες, παρουσιάζουν συγκεντρωμένη ενεργειακή χρήση που μεταφράζεται σε σημαντικές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου (Gössling et al., 2015). Η χρονική συμπίκνωση της δραστηριότητας ενισχύει τη συνολική ενεργειακή ζήτηση, ενώ η προσωρινότητα των εγκαταστάσεων συχνά περιορίζει τη δυνατότητα εφαρμογής μόνιμων συστημάτων

εξοικονόμησης. Σε αυτό το πλαίσιο, η ενεργειακή αποδοτικότητα δεν αποτελεί απλώς τεχνικό ζήτημα, αλλά στοιχείο στρατηγικού σχεδιασμού.

Παρά τις δυσκολίες, παρατηρείται σταδιακή υιοθέτηση τεχνολογικών λύσεων που μειώνουν την ενεργειακή επιβάρυνση. Η αντικατάσταση παραδοσιακών φωτιστικών σωμάτων με LED, η χρήση υβριδικών συστημάτων τροφοδοσίας και η πιλοτική ενσωμάτωση ανανεώσιμων πηγών, όπως φορητά φωτοβολταϊκά, αποτελούν παραδείγματα πρακτικών που συμβάλλουν στη μείωση της κατανάλωσης. Ωστόσο, η εφαρμογή τους εξαρτάται από τον διαθέσιμο προϋπολογισμό, τη χωροθέτηση της εκδήλωσης και το επίπεδο προετοιμασίας. Οι Maig και Laing (2018) επισημαίνουν ότι η μετάβαση σε πιο βιώσιμα ενεργειακά μοντέλα απαιτεί οργανωτική δέσμευση και ενσωμάτωση περιβαλλοντικών κριτηρίων ήδη από το στάδιο του σχεδιασμού.

Η ενεργειακή κατανάλωση συνδέεται επίσης με το ευρύτερο ζήτημα της μετάβασης σε χαμηλότερες εκπομπές άνθρακα στον τομέα των εκδηλώσεων. Οι κατευθυντήριες οδηγίες βιώσιμης διοργάνωσης (UNEP, 2021) τονίζουν τη σημασία της μέτρησης και παρακολούθησης των εκπομπών, ώστε να είναι δυνατός ο σχεδιασμός στοχευμένων παρεμβάσεων. Η αποτύπωση της κατανάλωσης σε όρους kWh και η αντιστοίχισή της με ισοδύναμα διοξειδίου του άνθρακα επιτρέπει πιο τεκμηριωμένες αποφάσεις σχετικά με τον εξοπλισμό, τις πηγές ενέργειας και την επιλογή τοποθεσίας.

4.4.5 Σωρευτικές περιβαλλοντικές επιδράσεις των φεστιβάλ

Η περιβαλλοντική αξιολόγηση των πολιτιστικών φεστιβάλ δεν μπορεί να περιοριστεί στην αποτίμηση μιας μεμονωμένης διοργάνωσης. Παρότι η διάρκειά τους είναι περιορισμένη, η τακτική επανάληψή τους στον ίδιο τόπο και η σταδιακή αύξηση της κλίμακάς τους δημιουργούν ένα σωρευτικό αποτέλεσμα που επηρεάζει τη μακροχρόνια περιβαλλοντική ισορροπία των περιοχών φιλοξενίας.

Σε υπαίθριες ή ημιφυσικές περιοχές, η περιοδική συγκέντρωση μεγάλου αριθμού επισκεπτών ενδέχεται να επιταχύνει τη φθορά εδαφών, τη συμπίεση επιφανειών και τη μείωση της ανθεκτικότητας της βλάστησης, ακόμη και όταν κάθε διοργάνωση θεωρείται οργανωτικά επιτυχής. Αντίστοιχα, σε ιστορικούς ή αστικούς χώρους, η συστηματική υπέρβαση της συνήθους έντασης χρήσης μπορεί να ενισχύσει τη φθορά υποδομών και να επιβαρύνει τα δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης και αποκομιδής απορριμμάτων. Όπως έχει υποστηριχθεί στη μελέτη των μεγάλων εκδηλώσεων, η φέρουσα ικανότητα δεν αφορά μόνο τον αριθμό των επισκεπτών σε μια συγκεκριμένη στιγμή, αλλά και την ικανότητα ενός τόπου να ανακάμπτει μεταξύ διαδοχικών γεγονότων (Getz, 2010).

Παράλληλα, το συνολικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα των φεστιβάλ επεκτείνεται πέρα από τα γεωγραφικά όρια του χώρου διεξαγωγής. Οι μετακινήσεις επισκεπτών, καλλιτεχνών και τεχνικού προσωπικού συνιστούν σημαντικό μέρος του συνολικού ισοζυγίου εκπομπών, ιδιαίτερα όταν οι διοργανώσεις έχουν διεθνή εμβέλεια. Έρευνες για το ανθρακικό αποτύπωμα εκδηλώσεων δείχνουν ότι η μεταφορά συχνά υπερβαίνει σε εκπομπές την ίδια τη λειτουργία του γεγονότος (Collins et al., 2009). Η επαναληψιμότητα τέτοιων εκδηλώσεων σε ετήσια βάση συνεπάγεται διαρκή αναπαραγωγή αυτών των εκπομπών, ενισχύοντας τη σωρευτική τους διάσταση σε κλιματικό επίπεδο.

Σημαντική είναι, τέλος, και η συμβολική διάσταση της σωρευτικότητας. Όταν τα φεστιβάλ εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πρότυπο κατανάλωσης που βασίζεται σε προσωρινές κατασκευές, προϊόντα βραχείας χρήσης και υψηλή κινητικότητα, συμβάλλουν στην αναπαραγωγή ενός μοντέλου έντονης και ταχείας χρήσης πόρων. Η περιβαλλοντική τους επίδραση, επομένως, δεν περιορίζεται στο υλικό αποτέλεσμα μιας διοργάνωσης, αλλά συνδέεται και με τα πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης που ενισχύονται μέσω αυτών.

4.4.6 Θετικές περιβαλλοντικές επιδράσεις και δυναμική μετασχηματισμού

Παρότι τα πολιτιστικά φεστιβάλ συνδέονται συχνά με αυξημένη κατανάλωση πόρων και περιβαλλοντικό αποτύπωμα, τα τελευταία χρόνια αναδεικνύεται και μια διαφορετική διάσταση: η δυνατότητά τους να λειτουργούν ως πεδίο περιβαλλοντικής καινοτομίας και αλλαγής πρακτικών. Η ιδιαίτερη φύση τους ως ορατών, δημόσιων και συμμετοχικών γεγονότων τα καθιστά χώρους δοκιμής νέων προσεγγίσεων, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις υπερβαίνουν το ίδιο το γεγονός και επηρεάζουν ευρύτερα πρότυπα οργάνωσης και κατανάλωσης.

Ένα πρώτο θετικό στοιχείο αφορά την εφαρμογή συστημάτων μέτρησης και παρακολούθησης περιβαλλοντικών επιδόσεων. Σε αντίθεση με πολλές καθημερινές δραστηριότητες, τα φεστιβάλ διαθέτουν σαφές χρονικό και χωρικό όριο, γεγονός που επιτρέπει την αποτύπωση δεδομένων σχετικά με κατανάλωση, εκπομπές και ροές υλικών. Η χρήση εργαλείων όπως το οικολογικό αποτύπωμα και η λογιστική άνθρακα έχει συμβάλει στην κατανόηση των βασικών πηγών επιβάρυνσης και στη διαμόρφωση στοχευμένων παρεμβάσεων (Collins et al., 2009). Η συστηματική αυτή καταγραφή δεν λειτουργεί μόνο απολογιστικά, αλλά δημιουργεί μια κουλτούρα λογοδοσίας και διαφάνειας.

Παράλληλα, σε αρκετές περιπτώσεις τα φεστιβάλ έχουν υιοθετήσει πρακτικές κυκλικής διαχείρισης υλικών, όπως συστήματα επαναχρησιμοποιούμενων κυπέλλων, συνεργασίες με τοπικούς φορείς ανακύκλωσης και προγράμματα πρόληψης αποβλήτων. Οι Martinho et al. (2018) δείχνουν ότι όταν ο σχεδιασμός ενσωματώνει περιβαλλοντικά κριτήρια από το αρχικό στάδιο, παρατηρείται σημαντική βελτίωση στην αναλογία ανάκτησης υλικών και μείωση των μικτών απορριμμάτων. Η εμπειρία αυτή υποδηλώνει ότι οι διοργανώσεις μπορούν να λειτουργήσουν ως «εργαστήρια» εφαρμογής βιώσιμων πρακτικών σε ελεγχόμενο πλαίσιο.

Ένα ακόμη σημαντικό πεδίο θετικής επίδρασης σχετίζεται με την επιρροή των φεστιβάλ στις στάσεις και τις συμπεριφορές των συμμετεχόντων. Η δημόσια δέσμευση των διοργανωτών σε περιβαλλοντικούς στόχους, η ορατή παρουσία εναλλακτικών λύσεων και η συμμετοχική φύση των εκδηλώσεων δημιουργούν ένα περιβάλλον όπου οι επισκέπτες έρχονται σε επαφή με νέες πρακτικές. Έρευνες στον τομέα της βιωσιμότητας εκδηλώσεων δείχνουν ότι η έκθεση σε περιβαλλοντικά υπεύθυνες πρακτικές μπορεί να ενισχύσει την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και να επηρεάσει μελλοντικές επιλογές κατανάλωσης (Mair and Laing, 2012). Αν και η μεταβολή στάσεων δεν είναι αυτονόητη ούτε άμεση, τα φεστιβάλ προσφέρουν ένα πλαίσιο όπου η περιβαλλοντική διάσταση γίνεται μέρος της συλλογικής εμπειρίας.

Επιπλέον, ορισμένες διοργανώσεις έχουν αξιοποιήσει το πολιτιστικό τους περιεχόμενο για να αναδείξουν ζητήματα περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, ενσωματώνοντας θεματικές σχετικές με την κλιματική αλλαγή, τη βιοποικιλότητα ή την υπεύθυνη κατανάλωση. Με τον τρόπο αυτό, η περιβαλλοντική διάσταση δεν περιορίζεται στη διαχείριση πόρων, αλλά συνδέεται με το ίδιο

το καλλιτεχνικό και πολιτιστικό μήνυμα της εκδήλωσης. Η σύνδεση πολιτισμού και περιβάλλοντος δημιουργεί δυνατότητες ευρύτερης κοινωνικής απήχησης, ιδίως όταν το κοινό περιλαμβάνει νεότερες ηλικιακές ομάδες.

Τέλος, τα φεστιβάλ μπορούν να λειτουργήσουν ως μοχλός πίεσης προς την τοπική και περιφερειακή διοίκηση για τη βελτίωση υποδομών και πρακτικών. Η ανάγκη υποστήριξης μεγάλων εκδηλώσεων έχει οδηγήσει, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε επενδύσεις σε συστήματα βιώσιμης κινητικότητας, ενίσχυση δικτύων δημόσιας μεταφοράς ή αναβάθμιση εγκαταστάσεων διαχείρισης αποβλήτων. Αν και οι παρεμβάσεις αυτές δεν υλοποιούνται αποκλειστικά για τα φεστιβάλ, η παρουσία τους μπορεί να επιταχύνει διαδικασίες που ωφελούν ευρύτερα την τοπική κοινότητα.

Συνολικά, η περιβαλλοντική αξιολόγηση των πολιτιστικών φεστιβάλ δεν είναι μονοδιάστατη. Παρά τις σημαντικές προκλήσεις που έχουν αναλυθεί στις προηγούμενες υποενότητες, τα φεστιβάλ διαθέτουν τη δυναμική να αποτελέσουν πεδίο πειραματισμού, εκπαίδευσης και σταδιακού μετασχηματισμού πρακτικών. Η θετική τους συμβολή δεν προκύπτει αυτόματα από τη φύση τους ως πολιτιστικών γεγονότων, αλλά εξαρτάται από τον βαθμό στον οποίο ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός ενσωματώνεται στρατηγικά και με συνέπεια στον τρόπο οργάνωσής τους.

4.5 Επιδράσεις του ορεινού τουρισμού στο φυσικό περιβάλλον

Ο ορεινός τουρισμός αναπτύσσεται σε περιοχές με ιδιαίτερη οικολογική αξία και αυξημένη ευαισθησία σε μεταβολές χρήσεων γης και ανθρώπινες παρεμβάσεις. Τα ορεινά οικοσυστήματα χαρακτηρίζονται από έντονο ανάγλυφο, εύθραυστα εδάφη, περιορισμένη ικανότητα φυσικής αναγέννησης και συχνά σύνθετες υδρολογικές και κλιματικές συνθήκες. Οι ιδιαιτερότητες αυτές καθιστούν το φυσικό περιβάλλον των ορεινών περιοχών περισσότερο ευάλωτο σε πιέσεις που συνδέονται με την τουριστική ανάπτυξη, ακόμη και όταν αυτή δεν λαμβάνει μαζικά χαρακτηριστικά (IPCC, 2022).

Η ανάπτυξη του ορεινού τουρισμού συνεπάγεται, αναπόφευκτα, αλληλεπίδραση με το φυσικό τοπίο. Η δημιουργία υποδομών, η διαμόρφωση μονοπατιών, η πρόσβαση σε δυσπρόσιτες περιοχές και η συγκέντρωση επισκεπτών σε συγκεκριμένες περιόδους μεταβάλλουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, τη λειτουργία των ορεινών οικοσυστημάτων. Παράλληλα, η ίδια η ύπαρξη του τουρισμού βασίζεται στην ποιότητα και την ελκυστικότητα του φυσικού περιβάλλοντος, γεγονός που δημιουργεί μια σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ προστασίας και αξιοποίησης. Όπως επισημαίνεται σε σχετικές μελέτες, η περιβαλλοντική διάσταση του ορεινού τουρισμού δεν μπορεί να εξεταστεί αποκομμένα από τον τρόπο οργάνωσης και διαχείρισής του (Nepal & Chipeniuk, 2005). Οι επιδράσεις στο φυσικό περιβάλλον εκτείνονται σε διαφορετικά επίπεδα. Αφορούν τη μορφολογία και τη σταθερότητα του εδάφους, τη βλάστηση, τους υδατικούς πόρους, καθώς και την πανίδα που εξαρτάται από τα ορεινά οικοσυστήματα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η ένταση της τουριστικής δραστηριότητας συνδέεται με αυξημένη κατανάλωση φυσικών πόρων και μεταβολές στη χωρική οργάνωση του τοπίου. Σε άλλες, η ήπια και οργανωμένη ανάπτυξη μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση του φυσικού κεφαλαίου, ενισχύοντας την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και υποστηρίζοντας μηχανισμούς προστασίας (UNWTO, 2020).

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά και η διάσταση της κλιματικής μεταβολής. Τα ορεινά συστήματα συγκαταλέγονται μεταξύ των περιοχών που επηρεάζονται έντονα από τις αλλαγές στη θερμοκρασία και στα πρότυπα χιονόπτωσης, γεγονός που επηρεάζει τόσο τη φυσική ισορροπία όσο και τη βιωσιμότητα ορισμένων μορφών τουρισμού (IPCC, 2022). Η σχέση, επομένως, μεταξύ ορεινού τουρισμού και περιβάλλοντος είναι δυναμική: οι τουριστικές πρακτικές επηρεάζουν το οικοσύστημα, ενώ οι περιβαλλοντικές μεταβολές αναδιαμορφώνουν τις δυνατότητες και τα όρια της τουριστικής δραστηριότητας.

4.5.1 Αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις του ορεινού τουρισμού

Μία από τις βασικές πηγές πίεσης αφορά την ανάπτυξη τουριστικών υποδομών. Η κατασκευή χιονοδρομικών εγκαταστάσεων, δρόμων πρόσβασης, χώρων στάθμευσης και καταλυμάτων συνεπάγεται μεταβολές στη μορφολογία του εδάφους και στη χωρική οργάνωση του τοπίου. Η αποψίλωση εκτάσεων, η διαμόρφωση πιστών και η τεχνική παρέμβαση στο ανάγλυφο ενδέχεται να οδηγήσουν σε κατακερματισμό οικοτόπων και σε αλλοίωση της φυσικής συνέχειας των ορεινών οικοσυστημάτων (Steiger et al., 2019). Σε περιοχές με έντονη τουριστική ανάπτυξη, οι μεταβολές αυτές αποκτούν σωρευτικό χαρακτήρα, επηρεάζοντας όχι μόνο τη βλάστηση αλλά και τη λειτουργία των υδρολογικών συστημάτων.

Παράλληλα, οι ίδιες οι δραστηριότητες των επισκεπτών επιδρούν στο φυσικό περιβάλλον. Η συστηματική χρήση μονοπατιών, ιδιαίτερα σε περιόδους αυξημένης επισκεψιμότητας, μπορεί να προκαλέσει διάβρωση, συμπίεση του εδάφους και υποβάθμιση της φυτοκάλυψης. Η δημιουργία άτυπων διαδρομών εκτός οργανωμένων δικτύων εντείνει το πρόβλημα, καθώς διαταράσσει μεγαλύτερη έκταση του φυσικού χώρου (Pickering & Barros, 2015). Επιπλέον, ο θόρυβος, η παρουσία μεγάλου αριθμού επισκεπτών και η ανεξέλεγκτη απόρριψη αποβλήτων επιβαρύνουν την πανίδα και επηρεάζουν τη συνολική ποιότητα του ορεινού περιβάλλοντος.

Σημαντική διάσταση των αρνητικών επιπτώσεων συνδέεται και με την κατανάλωση φυσικών πόρων. Ο χειμερινός ορεινός τουρισμός, ειδικότερα, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την επάρκεια χιονοκάλυψης. Η αυξανόμενη χρήση τεχνητής χιονοποίησης, ως μέσο προσαρμογής στη μείωση των φυσικών χιονοπτώσεων, συνεπάγεται αυξημένη κατανάλωση νερού και ενέργειας, με αντίστοιχες περιβαλλοντικές συνέπειες (Steiger et al., 2019). Παράλληλα, οι μετακινήσεις προς και από ορεινούς προορισμούς ενισχύουν το ανθρακικό αποτύπωμα της τουριστικής δραστηριότητας, ιδίως όταν βασίζονται σε ιδιωτικά μέσα μεταφοράς.

Τέλος, η έντονη εποχικότητα που χαρακτηρίζει πολλούς ορεινούς προορισμούς δημιουργεί φαινόμενα συγκέντρωσης επισκεπτών σε περιορισμένο χρονικό διάστημα. Η πίεση που ασκείται τότε στους φυσικούς πόρους και στις υποδομές μπορεί να υπερβαίνει τη φέρουσα ικανότητα της περιοχής, οδηγώντας σε φαινόμενα υποβάθμισης που δεν είναι πάντοτε άμεσα αναστρέψιμα (Nepal & Chipeniuk, 2005). Η έλλειψη συστηματικής παρακολούθησης και ελέγχου της επισκεψιμότητας εντείνει τις επιπτώσεις αυτές.

4.5.2 Περιβαλλοντικές επιπτώσεις πεζοπορικού και ορειβατικού τουρισμού

Ο πεζοπορικός και ο ορειβατικός τουρισμός αποτελούν από τις συχνότερες δραστηριότητες στον ορεινό χώρο και συνδέονται με την άμεση εμπειρία του φυσικού περιβάλλοντος. Παρότι χαρακτηρίζονται ως ήπιες μορφές τουρισμού, η βιβλιογραφία δείχνει ότι η επαναλαμβανόμενη χρήση συγκεκριμένων διαδρομών και περιοχών μπορεί να επιφέρει μετρήσιμες επιπτώσεις στα

ορεινά οικοσυστήματα. Στον πεζοπορικό τουρισμό, οι σημαντικότερες επιδράσεις αφορούν τη διάβρωση και τη συμπίεση του εδάφους κατά μήκος των μονοπατιών. Η συνεχής διέλευση επισκεπτών μειώνει τη διηθητική ικανότητα του εδάφους και αυξάνει την επιφανειακή απορροή, ιδίως σε περιοχές με έντονες κλίσεις. Με την πάροδο του χρόνου, τα μονοπάτια διευρύνονται, ενώ συχνά δημιουργούνται άτυπες διαδρομές που επεκτείνουν τη χωρική έκταση της διαταραχής (Marion & Leung, 2011). Παράλληλα, η καταπόνηση της βλάστησης σε σημεία ανάπαυσης και θέας μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της φυτοκάλυψης και σε αλλαγές στη σύνθεση των φυτικών κοινοτήτων (Pickering et al., 2010).

Η παρουσία μεγάλου αριθμού επισκεπτών επηρεάζει επίσης την άγρια ζωή. Έρευνες έχουν δείξει ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα σε φυσικές περιοχές μπορεί να τροποποιήσει τη συμπεριφορά ζώων, οδηγώντας σε αποφυγή συγκεκριμένων περιοχών ή σε μεταβολές στα πρότυπα δραστηριότητάς τους (Larson et al., 2016). Αν και οι επιπτώσεις αυτές δεν είναι πάντοτε άμεσα ορατές, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία σε περιοχές με συστηματική και έντονη επισκεψιμότητα.

Ο ορειβατικός τουρισμός, ιδίως σε μεγαλύτερα υψόμετρα, συνδέεται με επιπρόσθετες προκλήσεις. Τα αλπικά οικοσυστήματα χαρακτηρίζονται από βραδείς ρυθμούς αναγέννησης και υψηλή ευαισθησία σε μηχανικές διαταραχές. Η καταπόνηση της αλπικής βλάστησης μπορεί να έχει μακροχρόνιες συνέπειες, καθώς η φυσική αποκατάσταση είναι ιδιαίτερα αργή (Körner, 2003). Επιπλέον, σε δημοφιλείς ορειβατικούς προορισμούς έχει καταγραφεί το φαινόμενο της συσσώρευσης αποβλήτων, το οποίο αναδεικνύει τη σημασία της οργανωμένης διαχείρισης και της περιβαλλοντικής ευθύνης των επισκεπτών (Nepal, 2000).

4.5.3 Κλιματική αλλαγή και ορεινός τουρισμός

Η κλιματική αλλαγή αποτελεί μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις για τα ορεινά οικοσυστήματα και, κατ' επέκταση, για τη βιωσιμότητα του ορεινού τουρισμού. Οι ορεινές περιοχές συγκαταλέγονται μεταξύ των πλέον ευάλωτων περιοχών στις μεταβολές της θερμοκρασίας και στα πρότυπα κατακρημνίσεων, καθώς ακόμη και μικρές κλιματικές αλλαγές μπορούν να επιφέρουν δυσανάλογες επιπτώσεις στη χιονοκάλυψη, στους παγετώνες και στους υδατικούς πόρους (IPCC, 2022).

Η άνοδος της μέσης θερμοκρασίας έχει ήδη οδηγήσει σε μείωση της διάρκειας και του πάχους της χιονοκάλυψης σε πολλές ορεινές περιοχές της Ευρώπης και διεθνώς. Η εξέλιξη αυτή επηρεάζει άμεσα τον χειμερινό ορεινό τουρισμό και ιδίως τις δραστηριότητες που εξαρτώνται από τη φυσική χιονόπτωση. Μελέτες επισημαίνουν ότι η μείωση της φυσικής χιονοκάλυψης αυξάνει την αβεβαιότητα ως προς τη διάρκεια της τουριστικής περιόδου και ενισχύει την ανάγκη προσαρμογής των χιονοδρομικών κέντρων (Steiger et al., 2019). Μία από τις συνηθέστερες στρατηγικές προσαρμογής είναι η χρήση τεχνητής χιονοποίησης. Ωστόσο, η πρακτική αυτή συνεπάγεται αυξημένη κατανάλωση νερού και ενέργειας, γεγονός που δημιουργεί πρόσθετες περιβαλλοντικές πιέσεις, ιδιαίτερα σε περιοχές με περιορισμένους υδατικούς πόρους. Επιπλέον, η εξάρτηση από τεχνητές μεθόδους παραγωγής χιονιού δεν αντιμετωπίζει τις βαθύτερες αιτίες της κλιματικής μεταβολής, αλλά λειτουργεί ως βραχυπρόθεσμη λύση σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον (Scott et al., 2019).

Πέραν του χειμερινού τουρισμού, η κλιματική αλλαγή επηρεάζει και τις θερινές δραστηριότητες στον ορεινό χώρο. Η μεταβολή της βλάστησης, η αύξηση της συχνότητας

ακραίων καιρικών φαινομένων και η ενίσχυση φαινομένων όπως οι κατολισθήσεις και η αποσταθεροποίηση εδαφών μεταβάλλουν τις συνθήκες ασφάλειας και πρόσβασης σε ορεινά μονοπάτια και διαδρομές. Οι αλλαγές αυτές δεν επηρεάζουν μόνο το φυσικό περιβάλλον, αλλά και τη χωρική οργάνωση και τον σχεδιασμό της τουριστικής δραστηριότητας (Scott et al., 2019).

Υπό το πρίσμα αυτό, καθίσταται αναγκαία η μετάβαση σε περισσότερο διαφοροποιημένα και ανθεκτικά πρότυπα ορεινής τουριστικής ανάπτυξης. Η ενίσχυση δραστηριοτήτων τεσσάρων εποχών, η μείωση της ενεργειακής κατανάλωσης και η ενσωμάτωση στρατηγικών προσαρμογής αποτελούν βασικές κατευθύνσεις για τη διασφάλιση της μακροχρόνιας βιωσιμότητας των ορεινών προορισμών.

4.5.4 Θετικές περιβαλλοντικές επιδράσεις του ορεινού τουρισμού

Ο ορεινός τουρισμός, όταν αναπτύσσεται με όρους ορθού σχεδιασμού και περιβαλλοντικής διαχείρισης, μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στη διατήρηση και ανάδειξη των ορεινών οικοσυστημάτων. Η σύνδεση της τουριστικής δραστηριότητας με την ποιότητα και την ελκυστικότητα του φυσικού τοπίου δημιουργεί ένα πλαίσιο στο οποίο η προστασία του περιβάλλοντος καθίσταται βασική προϋπόθεση για τη βιωσιμότητα της ίδιας της τουριστικής ανάπτυξης. Η αναγνώριση της περιβαλλοντικής αξίας των ορεινών περιοχών έχει, σε πολλές περιπτώσεις, οδηγήσει στη θεσμική κατοχύρωση καθεστώτων προστασίας και στη δημιουργία μηχανισμών διαχείρισης. Η τουριστική αξιοποίηση συχνά συνδέεται με την ενίσχυση της φύλαξης, της παρακολούθησης και της συντήρησης φυσικών περιοχών, ιδιαίτερα όταν αυτές εντάσσονται σε προστατευόμενα καθεστώτα (Eagles et al., 2002).

Παράλληλα, τα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν από τον ορεινό τουρισμό μπορούν να υποστηρίξουν δράσεις περιβαλλοντικής διαχείρισης. Έσοδα από εισιτήρια, τέλη πρόσβασης ή συναφείς υπηρεσίες αξιοποιούνται συχνά για τη συντήρηση μονοπατιών, τη διαχείριση αποβλήτων και την αποκατάσταση φθαρμένων τμημάτων του φυσικού χώρου. Όταν τα έσοδα αυτά επανεπενδύονται σε έργα προστασίας, δημιουργείται ένας μηχανισμός που συνδέει άμεσα την τουριστική δραστηριότητα με τη διατήρηση του φυσικού κεφαλαίου (UNEP & UNWTO, 2005).

Επιπλέον, η άμεση εμπειρία του ορεινού περιβάλλοντος συμβάλλει στην ενίσχυση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης. Η συμμετοχή σε δραστηριότητες όπως η πεζοπορία και η ορειβασία επιτρέπει στους επισκέπτες να αναπτύξουν μεγαλύτερη κατανόηση των οικολογικών διαδικασιών και των περιορισμών των ορεινών οικοσυστημάτων. Έχει υποστηριχθεί ότι η επαφή με φυσικά τοπία μπορεί να ενισχύσει στάσεις και συμπεριφορές που ευνοούν τη διατήρηση και την υπεύθυνη χρήση των φυσικών πόρων (Buckley, 2012).

4.5.5 Πλαίσιο βιώσιμης περιβαλλοντικής διαχείρισης στον ορεινό τουρισμό

Η διαχείριση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του ορεινού τουρισμού προϋποθέτει ένα συνεκτικό πλαίσιο σχεδιασμού, το οποίο να λαμβάνει υπόψη τα οικολογικά όρια των ορεινών οικοσυστημάτων και τη φέρουσα ικανότητά τους (McCool et al., 2001). Στον ορεινό χώρο, όπου τα οικοσυστήματα είναι συχνά ευάλωτα και η αποκατάσταση αργή, ο καθορισμός ορίων επισκεψιμότητας αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Η οργάνωση δικτύων μονοπατιών, η συγκέντρωση υποδομών σε συγκεκριμένες ζώνες και η αποφυγή παρεμβάσεων σε οικολογικά

ευαίσθητες περιοχές συμβάλλουν στη μείωση της διάχυτης πίεσης στο φυσικό περιβάλλον. Παράλληλα, η συστηματική παρακολούθηση της κατάστασης των μονοπατιών, της βλάστησης και της πανίδας επιτρέπει την έγκαιρη αναγνώριση προβλημάτων και την προσαρμογή των μέτρων διαχείρισης (Eagles et al., 2002).

Η περιβαλλοντική διαχείριση στον ορεινό τουρισμό συνδέεται επίσης με την εφαρμογή αρχών βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής. Η βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης των καταλυμάτων, η ορθολογική χρήση υδατικών πόρων και η αποτελεσματική διαχείριση αποβλήτων μειώνουν το περιβαλλοντικό αποτύπωμα των τουριστικών δραστηριοτήτων (UNEP & UNWTO, 2005). Στις περιπτώσεις χειμερινών προορισμών, η επανεξέταση της εξάρτησης από ενεργοβόρες τεχνολογίες, όπως η εκτεταμένη τεχνητή χιονοποίηση, αποτελεί βασική πρόκληση για τη μακροχρόνια βιωσιμότητα. Εξίσου σημαντική είναι η συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών και των εμπλεκόμενων φορέων στον σχεδιασμό και την υλοποίηση πολιτικών διαχείρισης. Η ενσωμάτωση της τοπικής γνώσης, η συνεργασία με διαχειριστικούς φορείς προστατευόμενων περιοχών και η ανάπτυξη κωδίκων συμπεριφοράς για επισκέπτες και επιχειρήσεις ενισχύουν την αποτελεσματικότητα των μέτρων προστασίας.

Τέλος, η μετάβαση σε ένα περισσότερο ανθεκτικό μοντέλο ορεινού τουρισμού προϋποθέτει τη διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων και τη μείωση της έντονης εποχικότητας. Η ανάπτυξη μορφών τουρισμού τεσσάρων εποχών και η ενίσχυση δραστηριοτήτων χαμηλής έντασης μπορούν να περιορίσουν τη συγκέντρωση πιέσεων σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, συμβάλλοντας στη σταδιακή εξισορρόπηση της χρήσης των φυσικών πόρων.

4.6 Συγκριτική αποτίμηση περιβαλλοντικών επιδράσεων ανά μορφή εναλλακτικού τουρισμού

Η συγκριτική προσέγγιση των περιβαλλοντικών διαστάσεων των εναλλακτικών μορφών τουρισμού αναδεικνύει ότι το περιβαλλοντικό αποτύπωμα δεν καθορίζεται μόνο από τον «εναλλακτικό» χαρακτήρα της δραστηριότητας, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο αυτή οργανώνεται, τη χωρική και χρονική της συγκέντρωση, τη σχέση της με ευαίσθητους πόρους και την ύπαρξη μηχανισμών διαχείρισης. Οι μορφές που εξετάστηκαν παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις τόσο ως προς το είδος των πιέσεων όσο και ως προς τη δυνατότητα θετικής συμβολής στο περιβάλλον.

Ο οικοτουρισμός εμφανίζει τη στενότερη εννοιολογική και πρακτική σύνδεση με στόχους προστασίας, καθώς αναπτύσσεται σε περιοχές υψηλής οικολογικής αξίας και θεμελιώνεται στην ανάγκη διατήρησης του φυσικού κεφαλαίου. Η θετική του δυναμική αποτυπώνεται κυρίως μέσω πρακτικών διατήρησης, περιβαλλοντικής ερμηνείας, χρηματοδότησης δράσεων προστασίας και εφαρμογής κριτηρίων βιωσιμότητας προορισμού. Ωστόσο, επειδή λειτουργεί συχνά εντός ευαίσθητων οικοσυστημάτων, είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένος σε κινδύνους σωρευτικών επιπτώσεων όταν απουσιάζει σαφής οριοθέτηση, έλεγχος επισκεψιμότητας και συστηματική παρακολούθηση. Με άλλα λόγια, ο οικοτουρισμός έχει υψηλή δυναμική περιβαλλοντική αξία, αλλά και αυξημένη πιθανότητα υποβάθμισης όταν η εφαρμογή του αποσυνδέεται από την προστατευτική του λογική.

Ο αγροτουρισμός διαφοροποιείται, καθώς εντάσσεται σε αγροτικά τοπία που αποτελούν ήδη ανθρωπογενή παραγωγικά συστήματα, όπου η περιβαλλοντική πίεση δεν προέρχεται μόνο από

την τουριστική δραστηριότητα αλλά από τη συνολική λειτουργία του αγροτικού χώρου. Στο επίπεδο επιπτώσεων, κεντρικές παράμετροι είναι η κατανάλωση νερού και ενέργειας, η διαχείριση αποβλήτων, αλλά και οι μεταβολές στη χρήση γης και στην τοπιακή δομή. Η θετική του συνεισφορά εμφανίζεται πιο έμμεσα: μπορεί να στηρίξει τη διατήρηση αγροτικής γης και τοπιακής συνέχειας, να ενισχύσει πρακτικές ήπιας διαχείρισης και να λειτουργήσει αποτρεπτικά στην εγκατάλειψη ή σε πιο επιβαρυντικές αλλαγές χρήσεων. Παράλληλα, τα αρνητικά αποτελέσματα δεν είναι αμελητέα, ιδίως όταν η τουριστική λειτουργία παύει να είναι συμπληρωματική και μετατρέπεται σε κυρίαρχη, με αύξηση υποδομών και σωρευτική ένταση χρήσης πόρων. Συνεπώς, στον αγροτουρισμό κρίσιμη είναι η ισορροπία μεταξύ γεωργικής λειτουργίας και τουριστικής ανάπτυξης, καθώς αυτή καθορίζει και την περιβαλλοντική του εικόνα.

Ο πολιτιστικός τουρισμός με έμφαση στα φεστιβάλ εμφανίζει ένα διαφορετικό μοτίβο επιπτώσεων, καθώς χαρακτηρίζεται από χωροχρονική συμπύκνωση. Οι κύριες πιέσεις εντοπίζονται στην παραγωγή αποβλήτων (ιδίως από προϊόντα μίας χρήσης), στην κατανάλωση νερού και ενέργειας, καθώς και στο κλιματικό αποτύπωμα που συνδέεται τόσο με την τεχνική λειτουργία όσο και με τις μετακινήσεις. Παρότι οι επιδράσεις μπορεί να φαίνονται «προσωρινές», η σωρευτικότητα μέσω επαναληψιμότητας και αυξανόμενης κλίμακας καθιστά την περιβαλλοντική διάσταση ιδιαίτερα κρίσιμη. Την ίδια στιγμή, τα φεστιβάλ διαθέτουν μια διακριτή δυναμική μετασχηματισμού: λόγω της ορατότητας και της συμμετοχικότητάς τους μπορούν να λειτουργήσουν ως πεδίο δοκιμής βιώσιμων πρακτικών (π.χ. επαναχρησιμοποιούμενα συστήματα, μέτρηση αποτυπώματος, αλλαγές στις προμήθειες), επηρεάζοντας συμπεριφορές και οργανωτικά πρότυπα. Έτσι, η περιβαλλοντική τους αξιολόγηση εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον βαθμό ενσωμάτωσης περιβαλλοντικών κριτηρίων στον σχεδιασμό τους.

Ο ορεινός τουρισμός αναπτύσσεται σε περιβάλλοντα με υψηλή ευαισθησία, όπου οι πιέσεις σχετίζονται με υποδομές, διάβρωση, διαταραχή πανίδας, κατανάλωση πόρων και εποχική συγκέντρωση. Σε αυτό το πλαίσιο, ο πεζοπορικός και ορειβατικός τουρισμός παρουσιάζουν επιπτώσεις που, αν και συχνά θεωρούνται ήπιες, γίνονται μετρήσιμες λόγω επαναληψιμότητας και χωρικής συγκέντρωσης σε συγκεκριμένες διαδρομές. Ιδιαίτερη βαρύτητα αποκτά και η κλιματική αλλαγή, η οποία επηρεάζει την ίδια τη βιωσιμότητα ορισμένων μορφών ορεινού τουρισμού και ενθαρρύνει πρακτικές προσαρμογής που μπορεί να αυξάνουν την πίεση στους πόρους (π.χ. τεχνητή χιονοποίηση). Ταυτόχρονα, η σχέση του ορεινού τουρισμού με την προστασία είναι έντονη, καθώς η διατήρηση του τοπίου αποτελεί βασική προϋπόθεση ελκυστικότητας. Όταν υπάρχουν σαφή όρια, χωρικός σχεδιασμός και παρακολούθηση, ο ορεινός τουρισμός μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση και στην περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, αλλά όταν αυτά απουσιάζουν η υποβάθμιση είναι συχνά δύσκολα αναστρέψιμη.

Συνολικά, η σύγκριση δείχνει ότι οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού δεν αποτελούν από μόνες τους εγγύηση περιορισμένου περιβαλλοντικού αποτυπώματος. Οι κρίσιμες μεταβλητές που διαμορφώνουν τις επιπτώσεις τους είναι:

1. η ευαισθησία του χώρου υποδοχής
2. η ένταση και η εποχικότητα της επισκεψιμότητας
3. ο βαθμός εξάρτησης από υποδομές και πόρους

4. η ύπαρξη θεσμικού και επιχειρησιακού πλαισίου διαχείρισης

Υπό αυτές τις συνθήκες, το περιβάλλον μπορεί να λειτουργήσει είτε ως πεδίο πίεσης είτε ως πεδίο προστασίας και αναβάθμισης, ανάλογα με τις επιλογές σχεδιασμού και διακυβέρνησης που συνοδεύουν την τουριστική ανάπτυξη.

4.7 Ανακεφαλαίωση

Η ανάλυση των περιβαλλοντικών διαστάσεων των εναλλακτικών μορφών τουρισμού ανέδειξε ότι η σχέση τουριστικής δραστηριότητας και φυσικού περιβάλλοντος είναι σύνθετη και εξαρτάται περισσότερο από τις συνθήκες ανάπτυξης και διαχείρισης παρά από τον χαρακτηρισμό μιας δραστηριότητας ως «εναλλακτικής». Οι περιβαλλοντικές επιδράσεις δεν μπορούν να θεωρηθούν εκ των προτέρων θετικές ή αρνητικές, καθώς διαμορφώνονται από την κλίμακα της ανάπτυξης, την ένταση χρήσης φυσικών πόρων, τη χωρική και χρονική συγκέντρωση της επισκεψιμότητας και την ύπαρξη θεσμικών και επιχειρησιακών μηχανισμών ελέγχου.

Στην περίπτωση του οικοτουρισμού, αναδείχθηκε η άμεση εξάρτηση από την ποιότητα των οικοσυστημάτων και η σημασία της διατήρησης ως βασικής προϋπόθεσης βιωσιμότητας. Ταυτόχρονα, τονίστηκε ότι η αποτελεσματική συμβολή του στην προστασία του περιβάλλοντος προϋποθέτει σαφή στόχευση, εννοιολογική σαφήνεια, έλεγχο της επισκεψιμότητας και συστηματική παρακολούθηση, ώστε να αποφεύγονται σωρευτικές πιέσεις σε ευαίσθητες περιοχές.

Ο αγροτουρισμός εξετάστηκε ως δραστηριότητα που αναπτύσσεται σε παραγωγικά αγροτικά τοπία, όπου οι περιβαλλοντικές πιέσεις συνδέονται με την κατανάλωση πόρων, τη διαχείριση αποβλήτων και τις μεταβολές στη χρήση γης. Η ανάλυση έδειξε ότι ο συμπληρωματικός χαρακτήρας της δραστηριότητας, η διατήρηση της αγροτικής λειτουργίας και η εφαρμογή πρακτικών περιβαλλοντικής διαχείρισης αποτελούν κρίσιμες προϋποθέσεις ώστε οι επιδράσεις να παραμένουν ελεγχόμενες και να ενισχύεται η προστασία του αγροτικού τοπίου έναντι ανεπιθύμητων μεταβολών.

Στον πολιτιστικό τουρισμό, το περιβαλλοντικό αποτύπωμα προσεγγίστηκε κυρίως μέσα από τη χωροχρονική συμπύκνωση της δραστηριότητας, την παραγωγή αποβλήτων, την κατανάλωση νερού και ενέργειας, καθώς και το κλιματικό αποτύπωμα. Παρά τον προσωρινό χαρακτήρα των εκδηλώσεων, αναδείχθηκε η σημασία της επαναληψιμότητας και της κλίμακας ως παραγόντων σωρευτικότητας. Παράλληλα, υπογραμμίστηκε ότι οι διοργανώσεις μπορούν να λειτουργήσουν ως πεδίο εφαρμογής και διάχυσης βιώσιμων πρακτικών, όταν ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός ενσωματώνεται από το στάδιο του προγραμματισμού.

Για τον ορεινό τουρισμό αναδείχθηκε η αυξημένη ευαισθησία των ορεινών οικοσυστημάτων και η πολλαπλότητα των επιπτώσεων που συνδέονται με υποδομές, χρήση μονοπατιών, διαταραχή του εδάφους και της βλάστησης, καθώς και πιέσεις στην πανίδα. Η ειδικότερη εξέταση του πεζοπορικού και ορειβατικού τουρισμού έδειξε ότι ακόμη και δραστηριότητες που θεωρούνται χαμηλής έντασης μπορούν να δημιουργήσουν μετρήσιμες επιβαρύνσεις, λόγω επαναληψιμότητας και συγκέντρωσης σε συγκεκριμένες διαδρομές. Η κλιματική αλλαγή αναδείχθηκε ως καθοριστικός παράγοντας που επηρεάζει τόσο τα ορεινά οικοσυστήματα όσο

και τη βιωσιμότητα ορισμένων μορφών ορεινής τουριστικής ανάπτυξης, ενισχύοντας την ανάγκη προσαρμοστικών και λιγότερο ενεργοβόρων προτύπων.

Συνολικά, η περιβαλλοντική βιωσιμότητα των εναλλακτικών μορφών τουρισμού προκύπτει ως αποτέλεσμα επιλογών σχεδιασμού και διακυβέρνησης: οριοθέτηση και έλεγχος της επισκεψιμότητας, προστασία ευαίσθητων περιοχών, παρακολούθηση επιπτώσεων, διαχείριση πόρων και αποβλήτων, και συμμετοχή των τοπικών φορέων στη λήψη αποφάσεων. Η κατανόηση των διαφοροποιήσεων στις επιπτώσεις και των παραγόντων που τις διαμορφώνουν δημιουργεί το αναγκαίο υπόβαθρο για τη συνέχεια της εργασίας, όπου η έμφαση μετατοπίζεται από την περιβαλλοντική διάσταση προς τις κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες στις τοπικές κοινότητες και τις συνθήκες υπό τις οποίες ο τουρισμός μπορεί να υποστηρίξει βιώσιμες αναπτυξιακές διαδρομές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

5.1 Εισαγωγή

Η οικονομική διάσταση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού αποτελεί βασικό πεδίο ανάλυσης, καθώς η τουριστική δραστηριότητα επηρεάζει άμεσα τη δομή και τη δυναμική των τοπικών οικονομιών. Ο τουρισμός δεν συνιστά μόνο ένα φαινόμενο πολιτισμικής ανταλλαγής ή περιβαλλοντικής διαχείρισης, αλλά και έναν μηχανισμό μεταφοράς εισοδήματος, δημιουργίας θέσεων εργασίας και ενεργοποίησης τοπικών πόρων. Στις περιοχές όπου αναπτύσσονται μορφές όπως ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός και ο ορεινός τουρισμός, η οικονομική τους συμβολή συνδέεται συχνά με την επιδίωξη ενίσχυσης της τοπικής ανθεκτικότητας και διαφοροποίησης της παραγωγικής βάσης.

Οι μορφές αυτές εμφανίζονται κατά κανόνα σε περιοχές με περιορισμένες εναλλακτικές οικονομικές δραστηριότητες ή με αυξημένες δημογραφικές πιέσεις. Σε αγροτικές, ορεινές ή περιφερειακές ζώνες, όπου η εξάρτηση από έναν μόνο τομέα παραγωγής μπορεί να δημιουργεί ευαλωτότητες, ο εναλλακτικός τουρισμός προβάλλεται ως συμπληρωματική πηγή εισοδήματος και απασχόλησης. Η εισροή επισκεπτών δημιουργεί ζήτηση για υπηρεσίες φιλοξενίας, εστίασης και αναψυχής, ενώ παράλληλα ενισχύει την κατανάλωση τοπικών προϊόντων και τη διασύνδεση διαφορετικών κλάδων της οικονομίας. Με τον τρόπο αυτό, διαμορφώνεται ένα πλέγμα οικονομικών σχέσεων που υπερβαίνει την άμεση τουριστική δαπάνη και επηρεάζει ευρύτερα την τοπική αγορά.

Η επιλογή να εξεταστούν οι οικονομικές επιπτώσεις των διαφορετικών εναλλακτικών μορφών μέσα από ένα ενιαίο κεφάλαιο αντιστακτά το γεγονός ότι, παρά τις θεματικές και λειτουργικές διαφοροποιήσεις τους, οι βασικοί μηχανισμοί οικονομικής επίδρασης παρουσιάζουν σημαντικά κοινά στοιχεία. Σε όλες τις περιπτώσεις παρατηρείται η δημιουργία άμεσων, έμμεσων και επαγόμενων επιδράσεων στο εισόδημα και στην απασχόληση, καθώς και η ενίσχυση μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε τοπικό επίπεδο. Οι μορφές αυτές επηρεάζουν κυρίως τις τοπικές οικονομίες και λιγότερο τα εθνικά μακροοικονομικά μεγέθη, γεγονός που καθιστά σκόπιμη τη συγκεντρωτική και συγκριτική τους ανάλυση ως προς τον τρόπο με τον οποίο διαχέουν ή περιορίζουν τα οφέλη στον χώρο υποδοχής.

Ταυτόχρονα, η οικονομική τους συμβολή δεν είναι ομοιόμορφη ούτε απαλλαγμένη από περιορισμούς. Η εποχικότητα, η εξάρτηση από εξωτερική ζήτηση, οι διαρροές εισοδήματος προς επιχειρήσεις εκτός της περιοχής και η άνιση κατανομή των ωφελειών αποτελούν ζητήματα που επηρεάζουν το σύνολο των μορφών. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάλυση που ακολουθεί εστιάζει αρχικά στα γενικά οικονομικά οφέλη που προκύπτουν από την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, εξετάζει στη συνέχεια τις προκλήσεις και τα όρια που διαμορφώνουν τη βιωσιμότητά τους και ολοκληρώνεται με συγκριτική αποτίμηση ανά μορφή.

5.2 Οικονομικά οφέλη

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού προσεγγίζονται συχνά ως εργαλεία τοπικής ανάπτυξης, ιδίως σε περιοχές που δεν διαθέτουν έντονη βιομηχανική ή αστική οικονομική δραστηριότητα. Η οικονομική τους συμβολή δεν περιορίζεται στην άμεση τουριστική δαπάνη, αλλά

επεκτείνεται σε ένα ευρύτερο πλέγμα αλληλεπιδράσεων που επηρεάζει την απασχόληση, τη διάρθρωση της παραγωγής, τη δημιουργία επιχειρήσεων και τη συνολική οικονομική βιωσιμότητα της περιοχής υποδοχής. Η εισροή επισκεπτών συνεπάγεται μεταφορά εισοδήματος από άλλες γεωγραφικές περιοχές προς τον τόπο προορισμού, γεγονός που καθιστά τον τουρισμό έναν από τους σημαντικότερους μηχανισμούς οικονομικής τόνωσης σε τοπικό επίπεδο.

Η έννοια των οικονομικών ωφελειών περιλαμβάνει τόσο τις άμεσες επιδράσεις, όπως τα έσοδα από διαμονή, εστίαση και δραστηριότητες, όσο και τις έμμεσες και επαγόμενες επιδράσεις που προκύπτουν από τη λειτουργία των τοπικών αλυσίδων αξίας. Οι τουριστικές επιχειρήσεις προμηθεύονται αγαθά και υπηρεσίες από την τοπική αγορά, ενώ τα εισοδήματα που δημιουργούνται ανακυκλώνονται μέσω κατανάλωσης, επενδύσεων και φορολογικών εσόδων. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώνεται ένα πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα, το οποίο ενισχύει τη συνολική οικονομική δραστηριότητα πέρα από τον στενό τουριστικό τομέα.

Στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, η οικονομική διάσταση αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς οι δραστηριότητες αυτές συχνά βασίζονται σε μικρής κλίμακας επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και σε μεγαλύτερη ενσωμάτωση τοπικών πόρων. Ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός και ο ορεινός τουρισμός ενεργοποιούν διαφορετικά παραγωγικά στοιχεία, αλλά μοιράζονται κοινούς μηχανισμούς οικονομικής επίδρασης στις τοπικές κοινωνίες.

Παράλληλα, η διερεύνηση των οικονομικών ωφελειών δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από ζητήματα όπως η εποχικότητα, η διαρροή εισοδήματος εκτός της περιοχής και η σταθερότητα της απασχόλησης. Τα στοιχεία αυτά επηρεάζουν τον βαθμό στον οποίο οι θετικές επιδράσεις μεταφράζονται σε μακροχρόνια οικονομική ενίσχυση και κοινωνική συνοχή.

5.2.1 Δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης

Η δημιουργία εισοδήματος και η ενίσχυση της απασχόλησης αποτελούν τον βασικότερο οικονομικό μηχανισμό μέσω του οποίου οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού επηρεάζουν τις τοπικές κοινωνίες. Ο τουρισμός λειτουργεί ως εξαγωγική δραστηριότητα σε τοπικό επίπεδο, καθώς εισάγει εξωγενή ζήτηση και διοχετεύει χρηματικές ροές σε περιοχές που διαφορετικά θα διέθεταν περιορισμένες πηγές εισοδήματος. Σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα στοιχεία, ο τουριστικός τομέας εξακολουθεί να αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες δημιουργίας θέσεων εργασίας διεθνώς, με ιδιαίτερη σημασία για περιφερειακές και αγροτικές οικονομίες (UNWTO, 2023).

Οι οικονομικές επιδράσεις διακρίνονται σε άμεσες, έμμεσες και επαγόμενες. Οι άμεσες επιδράσεις αφορούν τα έσοδα επιχειρήσεων φιλοξενίας, εστίασης, πολιτιστικών δραστηριοτήτων και υπαίθριων εμπειριών. Οι έμμεσες σχετίζονται με τη ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών από τοπικούς προμηθευτές, όπως αγροτικά προϊόντα, τοπική μεταποίηση ή τεχνικές υπηρεσίες. Οι επαγόμενες επιδράσεις προκύπτουν από την κατανάλωση των εισοδημάτων που δημιουργούνται εντός της τοπικής οικονομίας, ενισχύοντας περαιτέρω την κυκλοφορία κεφαλαίων. Η λογική αυτή συνδέεται με τη θεωρία του τουριστικού πολλαπλασιαστή, σύμφωνα με την οποία η αρχική τουριστική δαπάνη παράγει διαδοχικά κύματα οικονομικής δραστηριότητας (Archer et al., 2005).

Στον οικοτουρισμό, η δημιουργία εισοδήματος συνδέεται συχνά με τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων σε δραστηριότητες καθοδήγησης, φιλοξενίας και διαχείρισης φυσικών πόρων. Πρόσφατες μελέτες επισημαίνουν ότι, όταν οι κοινότητες έχουν ενεργό ρόλο στον σχεδιασμό και στην παροχή υπηρεσιών, ο οικοτουρισμός μπορεί να ενισχύσει ουσιαστικά το τοπικό εισόδημα και να δημιουργήσει κίνητρα διατήρησης των οικοσυστημάτων (Stronza, Hunt and Fitzgerald, 2019). Αντίστοιχα, στον αγροτουρισμό, η τουριστική δραστηριότητα λειτουργεί ως συμπληρωματική πηγή εισοδήματος για αγροτικά νοικοκυριά, συμβάλλοντας στη σταθεροποίηση του οικογενειακού εισοδήματος (Streifeneder, 2016).

Στον πολιτιστικό τουρισμό οι οικονομικές επιδράσεις αποτυπώνονται κυρίως μέσα από τη βραχυπρόθεσμη αύξηση της κατανάλωσης, αλλά και μέσω της ενίσχυσης δημιουργικών και πολιτιστικών επαγγελμάτων. Η συγκέντρωση επισκεπτών σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους δημιουργεί αυξημένη ζήτηση για υπηρεσίες διαμονής, εστίασης και μεταφορών, ενώ παράλληλα ενεργοποιεί τοπικά δίκτυα παραγωγής πολιτιστικών αγαθών (Richards, 2018). Παρότι η διάρκεια των εκδηλώσεων είναι περιορισμένη, οι οικονομικές τους επιδράσεις μπορούν να είναι σημαντικές σε τοπικό επίπεδο.

Ο ορεινός τουρισμός, από την άλλη πλευρά, συμβάλλει στη δημιουργία εισοδήματος σε περιοχές με περιορισμένες εναλλακτικές δραστηριότητες. Η ανάπτυξη δραστηριοτήτων όπως η πεζοπορία, η ορειβασία και τα χειμερινά αθλήματα δημιουργεί θέσεις εργασίας τόσο άμεσα όσο και έμμεσα, ενισχύοντας μικρές επιχειρήσεις και υπηρεσίες σε ορεινές ζώνες (UNWTO, 2020). Σε πολλές περιπτώσεις, η τουριστική δραστηριότητα λειτουργεί ως παράγοντας συγκράτησης πληθυσμού και οικονομικής ενεργοποίησης περιοχών που αντιμετωπίζουν τάσεις εγκατάλειψης.

Παρά τη θετική συμβολή στη δημιουργία εισοδήματος, η ποιότητα και η σταθερότητα της απασχόλησης παραμένουν κρίσιμα ζητήματα. Η εποχικότητα, η μερική απασχόληση και η εξάρτηση από εξωτερικές αγορές περιορίζουν τη μακροχρόνια σταθερότητα των ωφελειών. Επιπλέον, η έκταση των διαρροών εισοδήματος προς επιχειρήσεις εκτός της περιοχής υποδοχής επηρεάζει τον πραγματικό βαθμό τοπικής ενσωμάτωσης των οικονομικών ωφελειών (OECD, 2022).

5.2.2 Πολλαπλασιαστικές επιδράσεις και τοπικές αλυσίδες αξίας

Η οικονομική συμβολή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού δεν εξαντλείται στη δημιουργία άμεσων εσόδων και θέσεων εργασίας. Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις, δηλαδή οι διαδοχικές οικονομικές ροές που δημιουργούνται όταν η αρχική τουριστική δαπάνη διαχέεται στην τοπική οικονομία. Η έννοια αυτή συνδέεται με τον τουριστικό πολλαπλασιαστή, σύμφωνα με τον οποίο κάθε μονάδα δαπάνης ενός επισκέπτη ενεργοποιεί επιπλέον κύκλους κατανάλωσης, παραγωγής και εισοδήματος, ενισχύοντας τη συνολική οικονομική δραστηριότητα (Archer et al., 2005). Η αποτελεσματικότητα των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον βαθμό ενσωμάτωσης της τουριστικής δραστηριότητας στην τοπική οικονομία. Όσο μεγαλύτερη είναι η διασύνδεση των τουριστικών επιχειρήσεων με τοπικούς προμηθευτές, παραγωγούς και υπηρεσίες, τόσο αυξάνεται το ποσοστό της τουριστικής δαπάνης που παραμένει εντός της περιοχής. Αντίθετα, όταν οι προμήθειες εισάγονται από άλλες γεωγραφικές ενότητες ή όταν οι επιχειρήσεις

ανήκουν σε εξωτερικούς επενδυτές, παρατηρούνται διαρροές εισοδήματος, οι οποίες περιορίζουν την καθαρή τοπική ωφέλεια (OECD, 2022).

Στον αγροτουρισμό, οι τοπικές αλυσίδες αξίας εμφανίζονται με ιδιαίτερη ένταση. Η διασύνδεση της τουριστικής δραστηριότητας με την αγροτική παραγωγή, τη μεταποίηση τροφίμων και τα τοπικά προϊόντα δημιουργεί ένα πλέγμα οικονομικών σχέσεων που υπερβαίνει τη φιλοξενία και ενισχύει τον πρωτογενή τομέα (Streifeneder, 2016). Όταν τα τουριστικά καταλύματα και οι επιχειρήσεις εστίασης προμηθεύονται προϊόντα από την τοπική αγροτική οικονομία, αυξάνεται η προστιθέμενη αξία που παραμένει στην περιοχή και ενισχύεται η βιωσιμότητα των τοπικών παραγωγών.

Αντίστοιχα, στον οικοτουρισμό, η τοπική ενσωμάτωση εκφράζεται μέσα από τη συμμετοχή των κοινοτήτων στην παροχή υπηρεσιών, στη διαχείριση φυσικών πόρων και στη διοχέτευση των εσόδων σε δράσεις διατήρησης. Μελέτες επισημαίνουν ότι όταν οι τοπικοί φορείς διαδραματίζουν ενεργό ρόλο, οι οικονομικές επιδράσεις του οικοτουρισμού ενισχύουν τόσο το εισόδημα όσο και τα κίνητρα προστασίας του περιβάλλοντος (Stronza et al., 2019).

Στον πολιτιστικό τουρισμό οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις εκδηλώνονται κυρίως μέσω της ενίσχυσης των τοπικών δημιουργικών κλάδων, της εστίασης και της βραχυχρόνιας μίσθωσης καταλυμάτων. Η διοργάνωση εκδηλώσεων μπορεί να ενεργοποιήσει δίκτυα καλλιτεχνών, τεχνικών, παραγωγών και προμηθευτών, δημιουργώντας μια προσωρινή αλλά έντονη οικονομική κινητικότητα (Richards, 2018). Η ένταση των επιδράσεων αυτών εξαρτάται από τη χωρική εμβέλεια της εκδήλωσης και από τον βαθμό συμμετοχής τοπικών επιχειρήσεων.

Ο ορεινός τουρισμός, ιδίως σε περιοχές με περιορισμένη οικονομική διαφοροποίηση, μπορεί να λειτουργήσει ως καταλύτης ενεργοποίησης τοπικών αλυσίδων αξίας, συνδέοντας δραστηριότητες φιλοξενίας, υπαίθριων εμπειριών, τοπικής γαστρονομίας και παραδοσιακών προϊόντων. Σε ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές, όπου οι επιλογές απασχόλησης είναι περιορισμένες, η ενίσχυση αυτών των διασυνδέσεων μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στη σταθεροποίηση της τοπικής οικονομίας (UNWTO, 2020).

Ωστόσο, η ύπαρξη πολλαπλασιαστικών επιδράσεων δεν συνεπάγεται αυτομάτως μακροχρόνια οικονομική βιωσιμότητα. Η υπερβολική εξάρτηση από τον τουρισμό μπορεί να καταστήσει τις τοπικές οικονομίες ευάλωτες σε εξωτερικές αστάθειες, όπως οικονομικές κρίσεις ή υγειονομικά γεγονότα, όπως ανέδειξε πρόσφατα η πανδημία COVID-19 (UNCTAD, 2021). Συνεπώς, η ενίσχυση των τοπικών αλυσίδων αξίας και η μείωση των διαρροών αποτελούν κρίσιμους παράγοντες για τη μετατροπή των βραχυπρόθεσμων τουριστικών εσόδων σε διατηρήσιμη τοπική ανάπτυξη.

5.2.3 Ενίσχυση μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας και τοπικής παραγωγής

Σε αντίθεση με τον μαζικό τουρισμό, ο οποίος συχνά συνδέεται με μεγάλες επενδύσεις και εξωτερικούς φορείς ιδιοκτησίας, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού βασίζονται σε μικρής κλίμακας επιχειρήσεις, οικογενειακές μονάδες και τοπικές πρωτοβουλίες. Η διάρθρωση αυτή ευνοεί τη διατήρηση μεγαλύτερου μέρους της προστιθέμενης αξίας εντός της περιοχής υποδοχής και ενισχύει την τοπική οικονομική ενσωμάτωση (OECD, 2022). Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στα τουριστικά οικοσυστήματα, ιδιαίτερα σε αγροτικές και ορεινές περιοχές. Η ανάπτυξη ξενώνων, μικρών καταλυμάτων, επιχειρήσεων

εστίασης, δραστηριοτήτων υπαίθριας αναψυχής και πολιτιστικών υπηρεσιών δημιουργεί ευκαιρίες αυτοαπασχόλησης και τοπικής επιχειρηματικής δράσης. Σύμφωνα με τον Hall (2019), η σύνδεση της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης με τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για τη μακροχρόνια ανθεκτικότητα των τοπικών οικονομιών, καθώς οι μικρές επιχειρήσεις εμφανίζουν μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα και στενότερη διασύνδεση με την τοπική κοινωνία.

Στον αγροτουρισμό, η επιχειρηματική δραστηριότητα συχνά ενσωματώνεται στην ίδια την αγροτική εκμετάλλευση. Οι αγροτικές οικογένειες αναπτύσσουν παράλληλες δραστηριότητες φιλοξενίας, γαστρονομίας και πώλησης τοπικών προϊόντων, δημιουργώντας ένα υβριδικό μοντέλο που συνδυάζει πρωτογενή παραγωγή και τουριστικές υπηρεσίες (Streifeneder, 2016). Η διασύνδεση αυτή ενισχύει τη ζήτηση για τοπικά προϊόντα και συμβάλλει στη διατήρηση παραδοσιακών πρακτικών παραγωγής, αυξάνοντας την προστιθέμενη αξία που παραμένει στην περιοχή.

Στον οικοτουρισμό, η ενίσχυση της τοπικής επιχειρηματικότητας συνδέεται με τη συμμετοχή των κοινοτήτων σε δραστηριότητες καθοδήγησης, φιλοξενίας και διαχείρισης φυσικών πόρων. Όταν οι τοπικοί φορείς διατηρούν τον έλεγχο των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, τα οικονομικά οφέλη κατανέμονται ευρύτερα και ενισχύεται η κοινωνική αποδοχή της τουριστικής ανάπτυξης (Stronza, Hunt and Fitzgerald, 2019). Η τοπική ιδιοκτησία και η ενεργός συμμετοχή αποτελούν κρίσιμους παράγοντες για τη μετατροπή της τουριστικής δραστηριότητας σε εργαλείο οικονομικής ενδυνάμωσης.

Στον πολιτιστικό τουρισμό και στις φεστιβαλικές διοργανώσεις, η ενίσχυση της τοπικής παραγωγής εκδηλώνεται μέσω της κινητοποίησης δημιουργικών επαγγελματιών, τεχνικών ειδικοτήτων και μικρών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον χώρο της πολιτιστικής παραγωγής. Οι εκδηλώσεις μπορούν να λειτουργήσουν ως πλατφόρμες προβολής τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών, ενισχύοντας τη φήμη και την εξωστρέφεια μικρών επιχειρήσεων (Richards, 2018). Παρότι οι οικονομικές επιδράσεις είναι συχνά βραχυπρόθεσμες, η επαναληψιμότητα των διοργανώσεων μπορεί να δημιουργήσει σταθερότερα δίκτυα συνεργασίας.

Στον ορεινό τουρισμό, η ανάπτυξη μικρών επιχειρήσεων φιλοξενίας, δραστηριοτήτων φύσης και τοπικής γαστρονομίας συνδέεται με τη διατήρηση της οικονομικής δραστηριότητας σε περιοχές που αντιμετωπίζουν δημογραφική συρρίκνωση. Η αξιοποίηση τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών ενισχύει τις τοπικές αλυσίδες αξίας και μειώνει τις διαρροές εισοδήματος (UNWTO, 2020). Η ύπαρξη δικτύων συνεργασίας μεταξύ επιχειρήσεων συμβάλλει στη σταθεροποίηση της τοπικής οικονομικής βάσης.

Ωστόσο, η ενίσχυση της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας δεν είναι αυτονόητη. Η περιορισμένη πρόσβαση σε χρηματοδότηση, η έλλειψη τεχνογνωσίας και οι διαρθρωτικές αδυναμίες των τοπικών αγορών μπορούν να περιορίσουν τις δυνατότητες ανάπτυξης. Η αποτελεσματική ενσωμάτωση των μικρών επιχειρήσεων σε στρατηγικές βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης προϋποθέτει κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο, υποστηρικτικές πολιτικές και συνεργατικά δίκτυα.

5.2.4 Διαφοροποίηση της τοπικής οικονομίας και οικονομική ανθεκτικότητα

Η ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού συνδέεται άμεσα με τη δυνατότητα διαφοροποίησης της τοπικής οικονομικής βάσης. Σε περιοχές όπου η παραγωγική δραστηριότητα είναι περιορισμένη ή εξαρτάται από έναν μόνο κλάδο, η εισαγωγή τουριστικών δραστηριοτήτων μπορεί να λειτουργήσει ως συμπληρωματική πηγή εισοδήματος και απασχόλησης. Η διαφοροποίηση αυτή θεωρείται κρίσιμη για την ενίσχυση της περιφερειακής ανθεκτικότητας, δηλαδή της ικανότητας μιας τοπικής οικονομίας να προσαρμόζεται σε μεταβολές της ζήτησης και σε εξωτερικούς κλυδωνισμούς (Martin and Sunley, 2015).

Η οικονομική ανθεκτικότητα δεν αφορά μόνο την αντιμετώπιση κρίσεων, αλλά και τη διατήρηση της λειτουργικότητας και της παραγωγικής δυναμικής σε βάθος χρόνου. Στο πλαίσιο του τουρισμού, η ανθεκτικότητα συνδέεται με την ευελιξία των επιχειρήσεων, τη διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων και την ενσωμάτωση της τουριστικής ανάπτυξης σε ένα ευρύτερο οικονομικό σύστημα (Lew, 2014). Όταν ο τουρισμός αναπτύσσεται παράλληλα με άλλους τομείς, όπως η γεωργία ή οι τοπικές υπηρεσίες, δημιουργούνται πολλαπλές πηγές εισοδήματος που μειώνουν τη μονομερή εξάρτηση. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού παρουσιάζουν ιδιαίτερη δυναμική προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς βασίζονται συχνά σε μικρής κλίμακας επιχειρήσεις και σε αξιοποίηση τοπικών πόρων. Η διασύνδεση του τουρισμού με την τοπική παραγωγή και τις υπηρεσίες ενισχύει τις εσωτερικές οικονομικές σχέσεις και αυξάνει το ποσοστό της προστιθέμενης αξίας που παραμένει στην περιοχή (OECD, 2022). Η ενδυνάμωση μικρομεσαίων επιχειρήσεων και η δημιουργία τοπικών δικτύων συνεργασίας συμβάλλουν στη σταθερότητα και στην προσαρμοστικότητα της οικονομικής δομής (Hall, 2019).

5.2.5 Δημόσια έσοδα και τοπικές επενδύσεις

Πέρα από τη δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού επηρεάζουν άμεσα και τα δημόσια οικονομικά σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Η αύξηση της τουριστικής δραστηριότητας διευρύνει τη φορολογική βάση μέσω εσόδων από ΦΠΑ, δημοτικά τέλη, φόρους διαμονής, επιχειρηματική δραστηριότητα και έμμεσες επιβαρύνσεις που συνδέονται με την κατανάλωση. Με τον τρόπο αυτό, ο τουρισμός δεν λειτουργεί μόνο ως ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα, αλλά και ως μηχανισμός ενίσχυσης των δημόσιων πόρων (OECD, 2022).

Σε τοπικό επίπεδο, η αύξηση των δημοτικών εσόδων μπορεί να δημιουργήσει δημοσιονομικό χώρο για επενδύσεις σε βασικές υποδομές, όπως οδικά δίκτυα, ύδρευση, αποχέτευση, ψηφιακές υπηρεσίες και αναβάθμιση δημόσιων χώρων. Αν και οι υποδομές αυτές εξυπηρετούν τους επισκέπτες, ταυτόχρονα βελτιώνουν την ποιότητα ζωής των μόνιμων κατοίκων και ενισχύουν τη συνολική παραγωγική ικανότητα της περιοχής. Η σύνδεση του τουρισμού με επενδύσεις υποδομής αποτελεί βασικό στοιχείο περιφερειακής ανάπτυξης, ιδίως σε αγροτικές και ορεινές περιοχές με περιορισμένη δημόσια χρηματοδότηση (UNWTO, 2023).

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, λόγω της μικρότερης κλίμακας και της τοπικής ενσωμάτωσης που τις χαρακτηρίζει, μπορούν να συμβάλουν σε πιο στοχευμένες και αποκεντρωμένες επενδύσεις. Η ανάπτυξη πεζοπορικών διαδρομών, πολιτιστικών χώρων, μικρών λιμενικών ή αγροτικών υποδομών ενεργοποιεί δημόσιους και ιδιωτικούς πόρους σε τοπικό επίπεδο, δημιουργώντας πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα για την οικονομία. Όταν οι

επενδύσεις αυτές σχεδιάζονται στρατηγικά, μπορούν να ενισχύσουν τη διαφοροποίηση της παραγωγικής βάσης και να δημιουργήσουν μακροχρόνια αναπτυξιακά οφέλη (Hall, 2019).

Παράλληλα, η ύπαρξη σταθερών τουριστικών ροών ενδέχεται να διευκολύνει την προσέλκυση εθνικών ή ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων, καθώς οι περιοχές αποκτούν μεγαλύτερη αναπτυξιακή ορατότητα και τεκμηριωμένη οικονομική δυναμική. Η τουριστική δραστηριότητα μπορεί έτσι να λειτουργήσει ως καταλύτης για συμπληρωματικές επενδύσεις σε τομείς όπως η τοπική επιχειρηματικότητα, η καινοτομία και οι υπηρεσίες. Ωστόσο, η θετική συμβολή στα δημόσια έσοδα δεν είναι δεδομένη. Η εποχικότητα, οι διακυμάνσεις της ζήτησης και οι ανάγκες συντήρησης υποδομών ενδέχεται να δημιουργήσουν πίεση στους τοπικούς προϋπολογισμούς, ιδιαίτερα σε μικρούς δήμους με περιορισμένη διοικητική ικανότητα. Επιπλέον, η άνιση κατανομή των εσόδων μεταξύ κεντρικού και τοπικού επιπέδου μπορεί να περιορίσει την άμεση απόδοση των τουριστικών ροών στις κοινότητες υποδοχής (OECD, 2022).

5.2.6 Αναβάθμιση δεξιοτήτων και ανθρώπινου κεφαλαίου

Η ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού συμβάλλει ουσιαστικά στην αναβάθμιση του ανθρώπινου κεφαλαίου σε τοπικό επίπεδο. Σε αντίθεση με πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης που βασίζονται κυρίως σε τυποποιημένες υπηρεσίες χαμηλής εξειδίκευσης, ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός και ο ορεινός τουρισμός προϋποθέτουν γνώση του φυσικού και πολιτιστικού αποθέματος, ικανότητες ερμηνείας, γλωσσικές δεξιότητες και οργανωτική επάρκεια. Η ανάγκη παροχής αυθεντικών και ποιοτικών εμπειριών δημιουργεί κίνητρα για συνεχή μάθηση και επαγγελματική βελτίωση, ενισχύοντας σταδιακά το επίπεδο δεξιοτήτων των τοπικών κοινωνιών.

Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη συνδέεται στενά με την επένδυση σε κατάρτιση, πιστοποιήσεις και ανάπτυξη ικανοτήτων, τόσο σε επίπεδο επιχειρηματικότητας όσο και σε επίπεδο παροχής υπηρεσιών (UNWTO, 2019). Η κατάρτιση σε τομείς όπως η διαχείριση μικρών επιχειρήσεων, η ψηφιακή προβολή, η εξυπηρέτηση πελατών και η γλωσσική επικοινωνία ενισχύει την ανταγωνιστικότητα των τοπικών επιχειρήσεων και συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας του παραγόμενου τουριστικού προϊόντος. Ιδιαίτερα στις αγροτικές και ορεινές περιοχές, όπου οι επαγγελματικές ευκαιρίες είναι περιορισμένες, η ανάπτυξη δεξιοτήτων μέσω του τουρισμού μπορεί να λειτουργήσει ως μοχλός κοινωνικής κινητικότητας και οικονομικής ενδυνάμωσης.

Παράλληλα, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού ενισχύουν τη διαδικασία «μάθησης μέσω πράξης». Η καθημερινή επαφή με επισκέπτες από διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα, η ανάγκη προσαρμογής σε μεταβαλλόμενες απαιτήσεις και η συμμετοχή σε δίκτυα συνεργασίας δημιουργούν ένα περιβάλλον συνεχούς εμπειρικής μάθησης. Όπως επισημαίνει ο Hall (2019), η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη δεν εξαρτάται μόνο από τις φυσικές ή πολιτιστικές υποδομές, αλλά και από την ικανότητα των τοπικών κοινωνιών να αναπτύσσουν και να αξιοποιούν δεξιότητες που αυξάνουν την προστιθέμενη αξία των υπηρεσιών τους.

Η αναβάθμιση του ανθρώπινου κεφαλαίου έχει άμεση οικονομική διάσταση. Η βελτίωση της ποιότητας των υπηρεσιών, η εξειδίκευση σε θεματικές δραστηριότητες και η επαγγελματική οργάνωση μπορούν να οδηγήσουν σε αύξηση της μέσης δαπάνης ανά επισκέπτη και σε ενίσχυση της φήμης του προορισμού. Επιπλέον, η ενίσχυση δεξιοτήτων δημιουργεί προϋποθέσεις διαφοροποίησης της τοπικής οικονομίας, καθώς οι αποκτηθείσες ικανότητες

μπορούν να αξιοποιηθούν και σε άλλους τομείς πέραν του τουρισμού. Συνεπώς, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού δεν λειτουργούν μόνο ως πηγή άμεσων οικονομικών εσόδων, αλλά και ως διαδικασία συσσώρευσης γνώσης και δεξιοτήτων που ενισχύει τη μακροχρόνια ανθεκτικότητα και παραγωγικότητα των τοπικών οικονομιών.

5.3 Προκλήσεις και όρια οικονομικής συμβολής

Παρά τη σημαντική συμβολή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στην τοπική οικονομική ανάπτυξη, τα οικονομικά τους οφέλη δεν είναι απεριόριστα. Η δημιουργία εισοδήματος, οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις και η ενίσχυση της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας εξαρτώνται από συγκεκριμένες διαρθρωτικές, θεσμικές και αγοραίες συνθήκες. Η απουσία στρατηγικού σχεδιασμού ή η υπερβολική εξάρτηση από τη τουριστική δραστηριότητα μπορεί να περιορίσει τη μακροχρόνια βιωσιμότητα των θετικών επιδράσεων.

Η οικονομική συμβολή του τουρισμού χαρακτηρίζεται συχνά από έντονη εποχικότητα και ευαισθησία σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως οι διεθνείς οικονομικές συγκυρίες, οι γεωπολιτικές εξελίξεις ή οι υγειονομικές κρίσεις. Η πρόσφατη εμπειρία της πανδημίας ανέδειξε με σαφήνεια την ευαλωτότητα περιοχών που βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στον τουρισμό, υπογραμμίζοντας τα όρια ενός αναπτυξιακού προτύπου που δεν συνοδεύεται από επαρκή οικονομική διαφοροποίηση.

Επιπλέον, το μέγεθος των οικονομικών ωφελειών που παραμένουν σε μια περιοχή εξαρτάται από τον βαθμό τοπικής ενσωμάτωσης της τουριστικής δραστηριότητας. Οι διαρροές εισοδήματος, η εξωτερική ιδιοκτησία επιχειρήσεων και η περιορισμένη διασύνδεση με την τοπική παραγωγή μπορούν να μειώσουν ουσιαστικά την καθαρή τοπική προστιθέμενη αξία. Παράλληλα, η άνιση κατανομή των ωφελειών ενδέχεται να δημιουργήσει εσωτερικές ανισοροπίες, ιδίως όταν η ανάπτυξη συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένους φορείς ή γεωγραφικές ζώνες.

5.3.1 Εποχικότητα και ασταθής απασχόληση

Η εποχικότητα αποτελεί ένα από τα πιο διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της τουριστικής δραστηριότητας και επηρεάζει άμεσα τη σταθερότητα των οικονομικών ωφελειών σε τοπικό επίπεδο. Σε πολλές περιοχές, ιδίως σε ορεινούς και αγροτικούς προορισμούς ή σε περιοχές όπου κυριαρχούν συγκεκριμένες μορφές τουρισμού, η ζήτηση συγκεντρώνεται σε περιορισμένες χρονικές περιόδους. Η συγκέντρωση αυτή οδηγεί σε έντονες διακυμάνσεις εισοδήματος και απασχόλησης, περιορίζοντας τη δυνατότητα δημιουργίας σταθερών και μακροχρόνιων θέσεων εργασίας (OECD, 2022).

Η εποχικότητα εκδηλώνεται με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τη μορφή τουρισμού. Στον ορεινό τουρισμό, για παράδειγμα, οι χειμερινές δραστηριότητες εξαρτώνται από τις κλιματικές συνθήκες και τη χιονοκάλυψη, γεγονός που καθιστά την απασχόληση ιδιαίτερα ευαίσθητη σε περιβαλλοντικές μεταβολές. Αντίστοιχα, στον πολιτιστικό τουρισμό και στις φεστιβαλικές διοργανώσεις, η οικονομική δραστηριότητα συγκεντρώνεται σε σύντομα χρονικά διαστήματα, δημιουργώντας προσωρινή αύξηση της ζήτησης εργασίας αλλά περιορισμένη χρονική διάρκεια απασχόλησης. Ακόμη και στον αγροτουρισμό και στον οικοτουρισμό, όπου η δραστηριότητα μπορεί να κατανέμεται σε μεγαλύτερο μέρος του έτους, παρατηρούνται περίοδοι αιχμής που εντείνουν την ανισοκατανομή εισοδήματος.

Η εποχικότητα επηρεάζει όχι μόνο την ποσότητα αλλά και την ποιότητα της απασχόλησης. Πολλές θέσεις εργασίας στον τουριστικό τομέα χαρακτηρίζονται από μερική απασχόληση, βραχυχρόνιες συμβάσεις και περιορισμένες προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης. Η αβεβαιότητα αυτή δημιουργεί συνθήκες εργασιακής επισφάλειας και δυσχεραίνει τη μακροχρόνια οικονομική σταθερότητα των νοικοκυριών που εξαρτώνται από τον τουρισμό (Baum, 2015). Η διακύμανση των εσόδων μεταξύ περιόδων αιχμής και χαμηλής ζήτησης επηρεάζει επίσης τη βιωσιμότητα μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες καλούνται να καλύπτουν σταθερά κόστη σε περιόδους μειωμένης δραστηριότητας.

Η εμπειρία της πανδημίας COVID-19 ανέδειξε με ιδιαίτερη ένταση την ευαλωτότητα της τουριστικής απασχόλησης. Η απότομη διακοπή των ταξιδιωτικών ροών οδήγησε σε μαζική αναστολή συμβάσεων και απώλεια εισοδήματος, πλήττοντας κυρίως εργαζόμενους με εποχικές ή προσωρινές μορφές εργασίας (International Labour Organization, 2020). Η συγκυρία αυτή κατέδειξε ότι η εξάρτηση από έναν κλάδο με υψηλή μεταβλητότητα ενδέχεται να εντείνει τις κοινωνικοοικονομικές ανισοροπίες, ιδιαίτερα σε περιοχές με περιορισμένη οικονομική διαφοροποίηση.

Παράλληλα, η εποχικότητα επηρεάζει τη συνολική παραγωγική διάρθρωση των τοπικών οικονομιών. Σε περιοχές όπου ο τουρισμός αποτελεί κυρίαρχη δραστηριότητα, η περιοδική ένταση της ζήτησης μπορεί να οδηγήσει σε υπερφόρτωση υποδομών κατά την περίοδο αιχμής και σε υποαπασχόληση πόρων κατά την υπόλοιπη διάρκεια του έτους. Το φαινόμενο αυτό περιορίζει την αποδοτικότητα των επενδύσεων και δημιουργεί διακυμάνσεις στα δημοτικά και φορολογικά έσοδα. Η αντιμετώπιση της εποχικότητας αποτελεί, συνεπώς, βασική πρόκληση για τη μετατροπή των τουριστικών εσόδων σε σταθερή και διατηρήσιμη οικονομική ανάπτυξη. Η προώθηση μορφών τουρισμού πολλαπλών εποχών, η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων και η ενίσχυση συμπληρωματικών οικονομικών τομέων μπορούν να περιορίσουν την ασταθή φύση της απασχόλησης και να ενισχύσουν την ανθεκτικότητα των τοπικών κοινωνιών.

5.3.2 Διαρροές εισοδήματος και εξάρτηση από εξωτερικούς παράγοντες

Η οικονομική συμβολή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το ποσοστό της τουριστικής δαπάνης που παραμένει εντός της τοπικής οικονομίας. Όταν σημαντικό μέρος των εσόδων κατευθύνεται εκτός της περιοχής υποδοχής, είτε μέσω εισαγόμενων προμηθειών είτε μέσω εξωτερικής ιδιοκτησίας επιχειρήσεων, παρατηρούνται διαρροές εισοδήματος που περιορίζουν την καθαρή τοπική προστιθέμενη αξία. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί διαρθρωτικό χαρακτηριστικό πολλών τουριστικών οικονομιών και συνδέεται άμεσα με τη δομή των τοπικών αλυσίδων αξίας.

Η θεωρητική προσέγγιση των διαρροών αναδεικνύει τη σημασία των «οπισθοδρομικών διασυνδέσεων» (backward linkages), δηλαδή της σύνδεσης των τουριστικών επιχειρήσεων με τοπικούς παραγωγούς και προμηθευτές. Όταν οι διασυνδέσεις αυτές είναι αδύναμες, η τουριστική δραστηριότητα λειτουργεί ως απομονωμένος θύλακας, χωρίς ουσιαστική ενσωμάτωση στην τοπική οικονομία. Η μελέτη των Torres και Momsen (2004) καταδεικνύει ότι η ενίσχυση των τοπικών προμηθειών, ιδιαίτερα στον αγροδιατροφικό τομέα, μπορεί να μειώσει σημαντικά τις διαρροές και να αυξήσει τη διατηρούμενη προστιθέμενη αξία στην περιοχή. Αντίθετα, η εξάρτηση από εισαγόμενα προϊόντα και υπηρεσίες περιορίζει τον πολλαπλασιαστικό αντίκτυπο του τουρισμού.

Η ένταση των διαρροών διαφοροποιείται ανάλογα με τη μορφή τουρισμού και τη δομή της τοπικής οικονομίας. Στον αγροτουρισμό και στον οικοτουρισμό, όπου η δραστηριότητα συχνά βασίζεται σε μικρής κλίμακας επιχειρήσεις και τοπική ιδιοκτησία, οι δυνατότητες ενσωμάτωσης είναι μεγαλύτερες. Ωστόσο, ακόμη και σε αυτές τις μορφές, η περιορισμένη παραγωγική βάση ή η έλλειψη τεχνογνωσίας μπορεί να οδηγήσει σε προμήθειες εκτός περιοχής. Στον πολιτιστικό τουρισμό, ιδίως όταν πρόκειται για μεγάλες διοργανώσεις, η εμπλοκή εξωτερικών χορηγών και εταιρειών παραγωγής ενδέχεται να περιορίσει το μερίδιο των εσόδων που παραμένει στην τοπική κοινωνία. Στον ορεινό τουρισμό, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις ανάπτυξης χιονοδρομικών κέντρων μεγάλης κλίμακας, η συμμετοχή εξωτερικών επενδυτών μπορεί να ενισχύσει τη χρηματοδότηση αλλά ταυτόχρονα να αυξήσει τις διαρροές.

Πέραν των διαρροών, η οικονομική εξάρτηση από εξωτερικές αγορές συνιστά κρίσιμο παράγοντα ευαλωτότητας. Πολλοί προορισμοί βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη διεθνή τουριστική ζήτηση, γεγονός που τους καθιστά ευαίσθητους σε μεταβολές της παγκόσμιας οικονομίας, γεωπολιτικές εντάσεις ή υγειονομικές κρίσεις. Η εμπειρία της πανδημίας COVID-19 κατέδειξε τη σοβαρότητα αυτής της εξάρτησης, καθώς η απότομη διακοπή των διεθνών μετακινήσεων οδήγησε σε δραματική συρρίκνωση εισοδημάτων και απασχόλησης σε τουριστικές περιοχές (UNCTAD, 2021). Η υπερβολική συγκέντρωση της τοπικής οικονομικής δραστηριότητας στον τουρισμό εντείνει τη διαρθρωτική αυτή ευαλωτότητα (OECD, 2022).

5.3.3 Υπερεξάρτηση και μονοκαλλιέργεια τουριστικής δραστηριότητας

Η ισχυρή ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού μπορεί, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, να οδηγήσει σε αυξημένη εξάρτηση της τοπικής οικονομίας από τον τουριστικό τομέα. Όταν η τουριστική δραστηριότητα εξελίσσεται σε κυρίαρχη πηγή εισοδήματος, παρατηρείται σταδιακή μετατόπιση πόρων – εργασίας, κεφαλαίου και γης – προς τον τουρισμό, εις βάρος άλλων παραγωγικών τομέων. Το φαινόμενο αυτό δημιουργεί ένα πρότυπο οικονομικής μονοκαλλιέργειας, στο οποίο η τοπική ανάπτυξη συνδέεται δυσανάλογα με μία μόνο δραστηριότητα (OECD, 2022).

Η μονοδιάστατη αυτή διάρθρωση ενδέχεται να περιορίσει τη δυνατότητα διαφοροποίησης της οικονομίας και να μειώσει τη μακροχρόνια ανθεκτικότητα των περιοχών. Σε ορεινές περιοχές, για παράδειγμα, η υπερβολική εστίαση σε μία συγκεκριμένη μορφή, όπως ο χειμερινός τουρισμός, μπορεί να οδηγήσει σε περιορισμό εναλλακτικών οικονομικών δραστηριοτήτων και σε εξάρτηση από συγκεκριμένα πρότυπα ζήτησης (UNWTO, 2020). Αντίστοιχα, σε αγροτικές περιοχές όπου ο αγροτουρισμός αναπτύσσεται δυναμικά, η σταδιακή υποχώρηση της καθαρά παραγωγικής δραστηριότητας ενδέχεται να μεταβάλει τον χαρακτήρα της τοπικής οικονομίας.

Η υπερεξάρτηση από τον τουρισμό μπορεί επίσης να επηρεάσει τις τοπικές αγορές. Η αυξημένη τουριστική ζήτηση δύναται να οδηγήσει σε ανατίμηση γης και ακινήτων, μεταβάλλοντας το κόστος διαβίωσης για τους μόνιμους κατοίκους. Παράλληλα, η συγκέντρωση επενδύσεων στον τουριστικό τομέα μπορεί να περιορίσει την καινοτομία και την ανάπτυξη σε άλλους τομείς, εφόσον οι διαθέσιμοι πόροι κατευθύνονται μονομερώς προς τη συγκεκριμένη δραστηριότητα (Hall, 2019). Η μονοκαλλιέργεια δεν αφορά μόνο τον μαζικό τουρισμό· μπορεί να εμφανιστεί και σε εναλλακτικές μορφές, ιδίως όταν αυτές αναπτύσσονται ταχέως χωρίς παράλληλη ενίσχυση συμπληρωματικών τομέων. Ακόμη και μορφές που θεωρούνται πιο βιώσιμες, όπως ο

οικοτουρισμός ή ο πολιτιστικός τουρισμός, μπορούν να δημιουργήσουν ανισοροπίες εάν αποτελέσουν τη μοναδική στρατηγική ανάπτυξης μιας περιοχής.

Για τον λόγο αυτό, η ενσωμάτωση του τουρισμού σε ένα πολυκλαδικό αναπτυξιακό μοντέλο αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση οικονομικής βιωσιμότητας. Η διαφοροποίηση της παραγωγικής βάσης, η διατήρηση ενεργών τομέων όπως η γεωργία και η μεταποίηση, καθώς και η ανάπτυξη συμπληρωματικών υπηρεσιών συμβάλλουν στη μείωση της εξάρτησης και στην ενίσχυση της τοπικής ανθεκτικότητας. Η ισορροπία μεταξύ τουριστικής ανάπτυξης και οικονομικής ποικιλομορφίας συνιστά βασικό ζητούμενο για τις περιοχές που επιδιώκουν μακροχρόνια βιώσιμη ανάπτυξη.

5.3.4 Ανισοκατανομή οικονομικών ωφελειών και τοπικές ανισότητες

Η οικονομική ανάπτυξη που συνδέεται με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού δεν κατανέμεται πάντοτε ομοιόμορφα εντός της τοπικής κοινωνίας. Παρά τη συνολική αύξηση εισοδήματος και δραστηριότητας, τα οφέλη ενδέχεται να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες επιχειρήσεων, κοινωνικές ομάδες ή γεωγραφικές ζώνες, δημιουργώντας ή εντείνοντας εσωτερικές ανισότητες.

Ένα βασικό ζήτημα αφορά τη διαφοροποίηση μεταξύ ιδιοκτητών επιχειρήσεων και εργαζομένων. Σε πολλές περιπτώσεις, οι κύριοι οικονομικοί ωφελημένοι είναι οι ιδιοκτήτες καταλυμάτων, επιχειρήσεων εστίασης ή δραστηριοτήτων αναψυχής, ενώ οι εργαζόμενοι απασχολούνται σε θέσεις χαμηλής ειδίκευσης, εποχικής ή μερικής απασχόλησης, με περιορισμένη εισοδηματική σταθερότητα (Baum, 2015). Η δομή αυτή οδηγεί σε άνιση κατανομή της προστιθέμενης αξίας, καθώς τα κέρδη συγκεντρώνονται σε περιορισμένο αριθμό φορέων. Παράλληλα, η ένταση των ωφελειών διαφοροποιείται χωρικά. Σε περιοχές όπου η τουριστική ανάπτυξη συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένους οικισμούς ή ζώνες, οι γειτονικές κοινότητες ενδέχεται να μην απολαμβάνουν αντίστοιχα οικονομικά οφέλη. Η άνιση γεωγραφική κατανομή επηρεάζει τη συνοχή της περιφέρειας και μπορεί να δημιουργήσει ενδοπεριφερειακές ανισότητες, ιδίως όταν οι επενδύσεις κατευθύνονται επιλεκτικά σε περιοχές υψηλής επισκεψιμότητας (OECD, 2022).

Επιπλέον, η πρόσβαση στις ευκαιρίες που δημιουργεί ο τουρισμός δεν είναι ισότιμη για όλα τα τοπικά νοικοκυριά. Η ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας προϋποθέτει συχνά κεφάλαιο, γνώση και δίκτυα συνεργασίας, τα οποία δεν είναι διαθέσιμα σε όλους. Στις περιπτώσεις όπου η τουριστική οικονομία διασυνδέεται επαρκώς με τον τοπικό παραγωγικό ιστό, οι δυνατότητες ευρύτερης συμμετοχής αυξάνονται (Torres et al., 2004). Αντίθετα, όταν οι διασυνδέσεις είναι αδύναμες, οι ευκαιρίες περιορίζονται και ενδέχεται να αναπαράγονται υφιστάμενες κοινωνικές ανισότητες. Ακόμη και στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, οι οποίες συχνά παρουσιάζονται ως πιο «συμμετοχικές» ή τοπικά ενσωματωμένες, η άνιση κατανομή μπορεί να εμφανιστεί εάν δεν συνοδεύονται από θεσμικές πολιτικές στήριξης μικρών επιχειρήσεων και κοινωνικής ένταξης. Η ενίσχυση συνεργατικών σχημάτων, η πρόσβαση σε χρηματοδότηση και η κατάρτιση αποτελούν κρίσιμους παράγοντες για τη διεύρυνση της συμμετοχής και τη δικαιότερη κατανομή των ωφελειών (Hall, 2019).

5.3.5 Πληθωριστικές πιέσεις και επιπτώσεις στο κόστος ζωής

Η ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού μπορεί να επηρεάσει τη διάρθρωση των τοπικών αγορών και να δημιουργήσει πληθωριστικές πιέσεις, ιδίως σε μικρές ή περιφερειακές οικονομίες με περιορισμένη προσφορά αγαθών και υπηρεσιών. Η αύξηση της τουριστικής ζήτησης οδηγεί σε ενίσχυση της κατανάλωσης και της αγοραστικής δύναμης σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, γεγονός που ενδέχεται να επηρεάσει τις τιμές αγαθών, υπηρεσιών και, κυρίως, της γης και της κατοικίας.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η επίδραση στην αγορά ακινήτων. Σε περιοχές με αυξημένη τουριστική δραστηριότητα, η μετατροπή κατοικιών σε τουριστικά καταλύματα ή βραχυχρόνιες μισθώσεις περιορίζει τη διαθέσιμη προσφορά για τους μόνιμους κατοίκους, ασκώντας ανοδική πίεση στις τιμές και στα ενοίκια. Η σχέση μεταξύ τουριστικής ζήτησης και αύξησης αξιών γης έχει αναδειχθεί στη βιβλιογραφία αστικής οικονομίας, όπου επισημαίνεται ότι η εξωτερική ζήτηση μπορεί να μεταβάλλει τη δομή της τοπικής αγοράς κατοικίας και να επιδεινώσει την προσβασιμότητα (Glaeser, 2011). Σε τουριστικές περιοχές μικρής κλίμακας, οι επιδράσεις αυτές είναι συχνά εντονότερες λόγω περιορισμένης προσφοράς και γεωγραφικών περιορισμών.

Εμπειρικές μελέτες για τη διάδοση βραχυχρόνιων μισθώσεων δείχνουν ότι η αύξηση τουριστικών καταλυμάτων συνδέεται με άνοδο τιμών και μείωση της διαθεσιμότητας μακροχρόνιας στέγασης, ιδίως σε περιοχές υψηλής επισκεψιμότητας (Adamiak, 2018). Αν και οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού συνήθως δεν αναπτύσσονται με την ένταση του μαζικού αστικού τουρισμού, σε μικρές κοινότητες ακόμη και περιορισμένη αύξηση ζήτησης μπορεί να έχει δυσανάλογες επιπτώσεις στην αγορά κατοικίας.

Πέρα από τη στέγαση, η αυξημένη εποχική ζήτηση μπορεί να επηρεάσει τις τιμές βασικών υπηρεσιών, όπως η εστίαση, η μεταφορά και οι τοπικές υπηρεσίες αναψυχής. Σε περιόδους αιχμής, η υψηλότερη προθυμία πληρωμής των επισκεπτών μπορεί να οδηγήσει σε αναπροσαρμογή τιμών που επηρεάζει και τους μόνιμους κατοίκους. Το φαινόμενο αυτό δημιουργεί ενίοτε κοινωνικές εντάσεις, ιδίως όταν το εισόδημα των κατοίκων δεν αυξάνεται με αντίστοιχο ρυθμό (OECD, 2022).

Στις ορεινές και αγροτικές περιοχές, όπου η αγορά είναι μικρή και λιγότερο διαφοροποιημένη, οι πληθωριστικές πιέσεις μπορεί να είναι πιο ορατές. Η συγκέντρωση ζήτησης σε συγκεκριμένες περιόδους, όπως κατά τη διάρκεια φεστιβάλ ή χειμερινής περιόδου, αυξάνει προσωρινά τις τιμές και μεταβάλλει τη λειτουργία της τοπικής αγοράς. Αν και οι επιδράσεις αυτές συχνά είναι βραχυπρόθεσμες, η επαναληψιμότητά τους μπορεί να οδηγήσει σε διαρθρωτικές μεταβολές.

Η πρόκληση, συνεπώς, δεν αφορά μόνο το ύψος των τουριστικών εσόδων, αλλά και τη διαχείριση των επιπτώσεων στην τοπική αγορά. Η ύπαρξη ρυθμιστικών εργαλείων για τη βραχυχρόνια μίσθωση, η παρακολούθηση των τιμών γης και η διασφάλιση ισορροπίας μεταξύ τουριστικής ανάπτυξης και στεγαστικής επάρκειας αποτελούν κρίσιμους παράγοντες για τη διατήρηση κοινωνικής και οικονομικής ισορροπίας. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού μπορούν να συμβάλουν θετικά στην τοπική οικονομία, αλλά η ανεξέλεγκτη επέκτασή τους ενδέχεται να επιφέρει δευτερογενείς οικονομικές επιπτώσεις που επηρεάζουν την καθημερινότητα των κατοίκων.

5.4 Πλαίσιο αξιολόγησης οικονομικών επιπτώσεων

Η ανάλυση των οικονομικών επιπτώσεων των εναλλακτικών μορφών τουρισμού δεν μπορεί να περιοριστεί στη διαπίστωση αύξησης εισοδήματος ή απασχόλησης. Η πραγματική τους συμβολή αποτυπώνεται στον τρόπο με τον οποίο οι οικονομικές ροές διαχέονται στην τοπική κοινωνία, στη σταθερότητα των θέσεων εργασίας που δημιουργούνται, στη διατήρηση της προστιθέμενης αξίας εντός της περιοχής και στη μακροχρόνια ενίσχυση της παραγωγικής της βάσης. Για τον λόγο αυτό, η αξιολόγηση των οικονομικών επιδράσεων απαιτεί ένα πιο σύνθετο πλαίσιο, το οποίο λαμβάνει υπόψη τόσο ποσοτικούς όσο και ποιοτικούς δείκτες.

Η τουριστική δραστηριότητα παράγει άμεσες, έμμεσες και επαγόμενες επιδράσεις, ωστόσο το μέγεθος αυτών των επιδράσεων δεν αρκεί από μόνο του για να κριθεί η αναπτυξιακή της αξία. Εξίσου σημαντικό είναι να εξεταστεί ποιοι επωφελούνται, ποιο ποσοστό της δαπάνης παραμένει στην τοπική οικονομία, ποια είναι η ένταση των διαρροών και κατά πόσο η ανάπτυξη του τουρισμού λειτουργεί συμπληρωματικά ή ανταγωνιστικά προς άλλους παραγωγικούς τομείς. Η αξιολόγηση οφείλει να αποτυπώνει τη δομή της τοπικής οικονομίας και τις ιδιαιτερότητες κάθε μορφής τουρισμού.

Επιπλέον, η οικονομική επίδραση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού δεν είναι στατική. Μεταβάλλεται ανάλογα με τον βαθμό τοπικής οργάνωσης, τη συνεργασία μεταξύ φορέων, τη διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων και την ικανότητα προσαρμογής σε εξωτερικές μεταβολές. Ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο αξιολόγησης επιτρέπει τη συστηματική σύγκριση διαφορετικών μορφών τουρισμού και τη διερεύνηση των συνθηκών υπό τις οποίες τα οικονομικά οφέλη μπορούν να καταστούν πιο διατηρήσιμα και κοινωνικά δίκαια.

5.4.1 Τοπική ενσωμάτωση και ένταση διασυνδέσεων

Κεντρικό κριτήριο αξιολόγησης των οικονομικών επιπτώσεων των εναλλακτικών μορφών τουρισμού αποτελεί ο βαθμός τοπικής ενσωμάτωσης της τουριστικής δραστηριότητας. Σε αντίθεση με πρότυπα μαζικού τουρισμού που συχνά χαρακτηρίζονται από εξωτερική ιδιοκτησία και εισαγόμενες προμήθειες, ο εναλλακτικός τουρισμός προβάλλεται ως περισσότερο «ριζωμένος» στην τοπική οικονομία, με μικρής κλίμακας επιχειρήσεις και αυξημένη συμμετοχή των κατοίκων. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή χρειάζεται συστηματική διερεύνηση και τεκμηρίωση.

Η τοπική ενσωμάτωση μπορεί να αποτιμηθεί μέσα από τον βαθμό τοπικής ιδιοκτησίας των επιχειρήσεων, το ποσοστό προμηθειών που προέρχονται από την περιοχή και τη διασύνδεση του τουρισμού με άλλους παραγωγικούς τομείς, όπως η γεωργία, η μεταποίηση τροφίμων ή η πολιτιστική παραγωγή. Όσο ισχυρότερες είναι οι οπισθοδρομικές διασυνδέσεις (backward linkages), τόσο μεγαλύτερο μέρος της τουριστικής δαπάνης παραμένει εντός της τοπικής οικονομίας και ενισχύει τον πολλαπλασιαστικό της αντίκτυπο. Η σημασία αυτών των διασυνδέσεων έχει αναδειχθεί ιδιαίτερα στη βιβλιογραφία για τη σχέση τουρισμού και τοπικής ανάπτυξης, όπου επισημαίνεται ότι η σύνδεση με τον πρωτογενή τομέα αποτελεί κρίσιμο παράγοντα μείωσης των διαρροών εισοδήματος (Torres and Momsen, 2004).

Στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο αγροτουρισμός ή ο οικοτουρισμός, η ένταση των τοπικών διασυνδέσεων συχνά θεωρείται υψηλότερη λόγω της μικρής κλίμακας και της άμεσης εμπλοκής των κατοίκων. Παρ' όλα αυτά, εμπειρικές αναλύσεις δείχνουν ότι η τοπική

ενσωμάτωση δεν είναι αυτονόητη. Ακόμη και σε κοινοτικά ή μικρής κλίμακας σχήματα, η περιορισμένη παραγωγική βάση, η έλλειψη οργάνωσης ή η εξάρτηση από εξωτερικά δίκτυα διανομής μπορούν να περιορίσουν το ποσοστό της αξίας που παραμένει στην περιοχή (OECD, 2022). Συνεπώς, η αξιολόγηση της οικονομικής συμβολής των εναλλακτικών μορφών δεν πρέπει να στηρίζεται μόνο στη μορφή τους, αλλά στον πραγματικό βαθμό ενσωμάτωσης στην τοπική οικονομία.

Ένας επιπλέον δείκτης αφορά τη συμμετοχή της τοπικής κοινότητας στη λήψη αποφάσεων και στη διαμόρφωση του τουριστικού προϊόντος. Όταν οι κάτοικοι έχουν ενεργό ρόλο στον σχεδιασμό και στη λειτουργία των δραστηριοτήτων, αυξάνεται η πιθανότητα τα οικονομικά οφέλη να διαχέονται ευρύτερα και να ενισχύεται η κοινωνική αποδοχή της ανάπτυξης (Giampiccoli and Mtaruri, 2017). Η τοπική ενσωμάτωση, επομένως, δεν αφορά μόνο οικονομικές ροές, αλλά και θεσμικές και κοινωνικές διαστάσεις που επηρεάζουν τη μακροχρόνια βιωσιμότητα.

Συνολικά, η ένταση των τοπικών διασυνδέσεων αποτελεί βασικό κριτήριο για την αποτίμηση των οικονομικών επιπτώσεων του εναλλακτικού τουρισμού. Η ύπαρξη μικρής κλίμακας και θεματικού χαρακτήρα δεν εγγυάται από μόνη της υψηλή τοπική προστιθέμενη αξία. Η ουσιαστική συμβολή προκύπτει όταν η τουριστική δραστηριότητα διασυνδέεται οργανικά με τον παραγωγικό ιστό της περιοχής, ενισχύοντας τόσο το εισόδημα όσο και τη συνοχή της τοπικής οικονομίας.

5.4.2 Ποιότητα και σταθερότητα οικονομικών ωφελειών

Η αξιολόγηση των οικονομικών επιπτώσεων των εναλλακτικών μορφών τουρισμού δεν μπορεί να περιορίζεται στο ύψος των εσόδων που δημιουργούνται, αλλά οφείλει να εξετάζει και την ποιότητα και τη σταθερότητα αυτών των ωφελειών. Η ένταση της απασχόλησης, η διάρκεια των συμβάσεων, η εποχικότητα και η δυνατότητα διατήρησης εισοδήματος σε βάθος χρόνου αποτελούν κρίσιμες παραμέτρους για την αποτίμηση της πραγματικής συμβολής του εναλλακτικού τουρισμού στις τοπικές οικονομίες.

Σε πολλές αγροτικές και ορεινές περιοχές, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού λειτουργούν ως συμπληρωματική πηγή εισοδήματος και όχι ως αποκλειστική δραστηριότητα. Η συμπληρωματικότητα αυτή μπορεί να ενισχύσει τη σταθερότητα των νοικοκυριών, ιδίως όταν ο τουρισμός συνδυάζεται με γεωργική παραγωγή ή άλλες τοπικές υπηρεσίες. Ωστόσο, όταν η τουριστική δραστηριότητα παραμένει έντονα εποχική, οι θέσεις εργασίας χαρακτηρίζονται από περιορισμένη διάρκεια και μειωμένη εισοδηματική ασφάλεια (Baum, 2015). Η ποιότητα της απασχόλησης, συνεπώς, αποτελεί βασικό δείκτη αξιολόγησης και όχι απλώς ο αριθμός των δημιουργούμενων θέσεων.

Επιπλέον, η μικρή κλίμακα που συχνά χαρακτηρίζει τον εναλλακτικό τουρισμό μπορεί να λειτουργήσει διττά. Από τη μία πλευρά, επιτρέπει μεγαλύτερη ευελιξία και προσαρμοστικότητα, στοιχείο που ενισχύει την τοπική ανθεκτικότητα. Από την άλλη, ενδέχεται να περιορίζει τη δυνατότητα δημιουργίας σταθερών, πλήρους απασχόλησης θέσεων, ιδίως σε περιοχές με περιορισμένη ζήτηση εκτός περιόδων αιχμής. Η βιβλιογραφία για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη επισημαίνει ότι η μακροχρόνια οικονομική σταθερότητα εξαρτάται από την ικανότητα των προορισμών να διαφοροποιούν τη δραστηριότητά τους και να μειώνουν την εξάρτηση από σύντομες περιόδους έντονης ζήτησης (Hall, 2019).

Ένας επιπλέον παράγοντας αφορά τη δυνατότητα πολυεποχικής ανάπτυξης. Στον ορεινό ή φυσιολατρικό τουρισμό, για παράδειγμα, η αξιοποίηση διαφορετικών δραστηριοτήτων ανά εποχή – όπως πεζοπορία, πολιτιστικές εκδηλώσεις ή γαστρονομικές εμπειρίες – μπορεί να επιμηκύνει τη διάρκεια της τουριστικής περιόδου και να ενισχύσει τη σταθερότητα των εσόδων. Η στρατηγική αυτή έχει αναγνωριστεί ως βασικό εργαλείο ενίσχυσης της περιφερειακής ανθεκτικότητας (OECD, 2022).

5.4.3 Κλίμακα ανάπτυξης και οικονομική ανθεκτικότητα

Η κλίμακα ανάπτυξης αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την κατανόηση της οικονομικής επίδρασης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Ο εναλλακτικός τουρισμός συνδέεται συνήθως με μικρής κλίμακας δραστηριότητες, περιορισμένη φέρουσα ικανότητα και μεγαλύτερη εγγύτητα μεταξύ επισκεπτών και τοπικής κοινωνίας. Η μικρή αυτή κλίμακα θεωρείται συχνά πλεονέκτημα, καθώς επιτρέπει καλύτερη προσαρμογή στις τοπικές ιδιαιτερότητες και μειώνει τον κίνδυνο έντονων διαρθρωτικών μεταβολών. Ωστόσο, η οικονομική της σημασία πρέπει να αξιολογείται με προσοχή.

Από τη μία πλευρά, η περιορισμένη κλίμακα μπορεί να ενισχύσει την οικονομική ανθεκτικότητα των περιοχών. Η ύπαρξη πολλών μικρών επιχειρήσεων, αντί λίγων μεγάλων μονάδων, δημιουργεί μεγαλύτερη διασπορά κινδύνου και ευελιξία προσαρμογής σε μεταβολές της ζήτησης. Σύμφωνα με τους Martin et al. (2015), η περιφερειακή ανθεκτικότητα συνδέεται με τη διαφοροποίηση δραστηριοτήτων και την ικανότητα των τοπικών οικονομιών να απορροφούν κλυδωνισμούς χωρίς να καταρρέουν. Στο πλαίσιο αυτό, ο εναλλακτικός τουρισμός μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά προς άλλους τομείς, όπως η γεωργία ή οι τοπικές υπηρεσίες, ενισχύοντας τη συνολική σταθερότητα.

Από την άλλη πλευρά, η μικρή κλίμακα ενδέχεται να περιορίζει τη δυναμική μεγέθυνσης. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού δημιουργούν μεν ποιοτικά και τοπικά ενσωματωμένα οφέλη, αλλά η συνολική οικονομική τους επίδραση παραμένει περιορισμένη, ιδίως όταν η επισκεψιμότητα είναι χαμηλή ή η προσβασιμότητα δυσχερής. Επιπλέον, ακόμη και μορφές που θεωρούνται «ήπιες» μπορούν να οδηγήσουν σε υπερεξάρτηση εάν εξελιχθούν σε κυρίαρχη δραστηριότητα μιας περιοχής, χωρίς παράλληλη ενίσχυση άλλων παραγωγικών τομέων (OECD, 2022).

Η οικονομική ανθεκτικότητα δεν προκύπτει μόνο από το μέγεθος της τουριστικής δραστηριότητας, αλλά από τον τρόπο ένταξής της στο τοπικό παραγωγικό σύστημα. Όπως επισημαίνει ο Lew (2014), η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη συνδέεται με την ικανότητα των προορισμών να διατηρούν λειτουργικές ισορροπίες μεταξύ τουρισμού και λοιπών οικονομικών δραστηριοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο, η αξιολόγηση της κλίμακας ανάπτυξης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού πρέπει να εξετάζει κατά πόσο αυτές ενισχύουν ή αποδυναμώνουν τη συνολική οικονομική ποικιλομορφία.

5.4.4 Όροι μεγιστοποίησης της τοπικής οικονομικής ωφέλειας

Η οικονομική συμβολή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τη μορφή τους, αλλά από τις συνθήκες υπό τις οποίες αναπτύσσονται. Η μικρή κλίμακα, η θεματική εξειδίκευση και η εγγύτητα με την τοπική κοινωνία δημιουργούν δυνατότητες

υψηλής τοπικής προστιθέμενης αξίας, όμως τα οφέλη αυτά δεν προκύπτουν αυτόματα. Απαιτούν συντονισμό, θεσμική υποστήριξη και στρατηγικό σχεδιασμό.

Ένας βασικός όρος αφορά την ενίσχυση των τοπικών αλυσίδων αξίας. Όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό προμηθειών, υπηρεσιών και συνεργασιών που οργανώνεται εντός της περιοχής, τόσο αυξάνεται το μέρος της τουριστικής δαπάνης που παραμένει στην τοπική οικονομία. Η σύνδεση του τουρισμού με τον αγροδιατροφικό τομέα, τη χειροτεχνία, την πολιτιστική παραγωγή ή τις τοπικές υπηρεσίες μειώνει τις διαρροές και ενισχύει τον πολλαπλασιαστικό αντίκτυπο (Torres et al., 2004). Ιδιαίτερα στις εναλλακτικές μορφές, όπου η αυθεντικότητα και η τοπική ταυτότητα αποτελούν βασικό στοιχείο του προϊόντος, η διασύνδεση αυτή μπορεί να λειτουργήσει ως συγκριτικό πλεονέκτημα.

Εξίσου σημαντικός είναι ο ρόλος των συνεργατικών σχημάτων και της τοπικής διακυβέρνησης. Η ύπαρξη δικτύων επιχειρήσεων, κοινών δράσεων προβολής και συντονισμού μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών φορέων ενισχύει την οργανωτική ικανότητα του προορισμού και διευκολύνει τη διαχείριση προκλήσεων, όπως η εποχικότητα ή η άνιση κατανομή ωφελειών. Όπως επισημαίνει ο Hall (2019), η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη απαιτεί θεσμική συνεργασία και κοινό όραμα, προκειμένου να μετατραπούν οι επιμέρους πρωτοβουλίες σε συνεκτική αναπτυξιακή στρατηγική.

Ένας τρίτος παράγοντας αφορά την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Η κατάρτιση, η απόκτηση δεξιοτήτων και η ενίσχυση της επιχειρηματικής ικανότητας αυξάνουν την ποιότητα των υπηρεσιών και τη δυνατότητα διαφοροποίησης της προσφοράς. Η αναβάθμιση δεξιοτήτων δεν ενισχύει μόνο την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, αλλά και τη διαπραγματευτική θέση της τοπικής κοινωνίας εντός της τουριστικής αλυσίδας αξίας (UNWTO, 2019).

Τέλος, η πολυεποχικότητα και η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων αποτελούν κρίσιμους όρους για τη σταθεροποίηση των οικονομικών ωφελειών. Η ανάπτυξη συμπληρωματικών μορφών – όπως πολιτιστικές εκδηλώσεις εκτός αιχμής ή γαστρονομικές και φυσιολατρικές εμπειρίες σε διαφορετικές περιόδους του έτους – μπορεί να επιμηκύνει τη διάρκεια της τουριστικής περιόδου και να ενισχύσει τη σταθερότητα των εισοδημάτων (OECD, 2022).

5.5 Ανακεφαλαίωση

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού μπορούν να λειτουργήσουν ως ουσιαστικός μοχλός τοπικής οικονομικής ενίσχυσης, ιδιαίτερα σε αγροτικές, ορεινές και περιφερειακές περιοχές όπου οι παραγωγικές επιλογές είναι περιορισμένες. Τα οικονομικά οφέλη δεν εξαντλούνται στην άμεση τουριστική δαπάνη, αλλά εκτείνονται στη δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης, στις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις μέσω των τοπικών αλυσίδων αξίας, στην ενδυνάμωση της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας και της τοπικής παραγωγής, καθώς και στη διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης που συνδέεται με αυξημένη ανθεκτικότητα. Παράλληλα, η τουριστική δραστηριότητα μπορεί να ενισχύσει τα δημόσια έσοδα και να λειτουργήσει ως καταλύτης για τοπικές επενδύσεις, όταν οι πόροι ανακυκλώνονται αποτελεσματικά προς όφελος της κοινότητας υποδοχής.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν και παράγοντες λιγότερο άμεσα «μετρήσιμοι» αλλά οικονομικά κρίσιμοι, όπως η ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου και η ανάπτυξη συλλογικών σχημάτων συνεργασίας. Η συγκρότηση τοπικών δικτύων, η συνεργατική οργάνωση του τουριστικού

προϊόντος και η διαμόρφωση συνεκτικής ταυτότητας προορισμού μειώνουν κόστη συναλλαγών, διευκολύνουν τον συντονισμό, ενισχύουν τη διάχυση των ωφελειών και αυξάνουν την πιθανότητα η προστιθέμενη αξία να παραμένει στην περιοχή. Επιπλέον, η αναβάθμιση δεξιοτήτων και ανθρώπινου κεφαλαίου συνδέεται με βελτίωση της ποιότητας των υπηρεσιών, αύξηση της ανταγωνιστικότητας και δυνατότητα ευρύτερης οικονομικής προσαρμογής των τοπικών κοινωνιών.

Ταυτόχρονα, τα παραπάνω οφέλη συνοδεύονται από περιορισμούς που επηρεάζουν την καθαρή τοπική ωφέλεια. Η εποχικότητα και η ασταθής απασχόληση, οι διαρροές εισοδήματος και η εξάρτηση από εξωτερικούς παράγοντες, ο κίνδυνος υπερεξάρτησης και μονοκαλλιέργειας, η ανισοκατανομή των ωφελειών και οι πληθωριστικές πιέσεις, ιδίως στην αγορά κατοικίας, μπορούν να εντείνουν ανισότητες και να δημιουργήσουν κοινωνικοοικονομικές εντάσεις. Συνεπώς, η οικονομική συμβολή του εναλλακτικού τουρισμού δεν είναι αυτονόητη, αλλά εξαρτάται από τον τρόπο οργάνωσης, τον βαθμό τοπικής ενσωμάτωσης και τη συνολική αναπτυξιακή στρατηγική.

Η αξιολόγηση των οικονομικών επιπτώσεων απαιτεί, επομένως, ένα σύνθετο πλαίσιο που μετατοπίζει το ενδιαφέρον από το «πόσο» προς το «πώς» παράγεται και κατανέμεται η οικονομική αξία. Κριτήρια όπως η ένταση των τοπικών διασυνδέσεων, η ποιότητα και η σταθερότητα των ωφελειών, η κλίμακα ανάπτυξης σε σχέση με την ανθεκτικότητα και οι όροι μεγιστοποίησης της τοπικής προστιθέμενης αξίας επιτρέπουν πιο ουσιαστική αποτίμηση. Συνολικά, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού μπορούν να στηρίξουν διατηρήσιμες τοπικές οικονομίες όταν συνδέονται οργανικά με τον παραγωγικό ιστό, μειώνουν τις διαρροές, διευρύνουν τη συμμετοχή των κατοίκων και εντάσσονται σε πολυκλαδικό σχεδιασμό, ώστε η τουριστική ανάπτυξη να λειτουργεί συμπληρωματικά και κοινωνικά δίκαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

6.1 Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο παρουσιάζει τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάλυση που προηγήθηκε και επιχειρεί να συνθέσει τα κύρια ευρήματα της εργασίας. Σκοπός του είναι να αποτιμηθεί συνολικά η συμβολή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στις τοπικές κοινωνίες, με έμφαση στις περιβαλλοντικές και οικονομικές τους διαστάσεις. Η ανάλυση των προηγούμενων κεφαλαίων έδειξε ότι οι μορφές αυτές συνδέονται στενά με τη συζήτηση για τη βιώσιμη ανάπτυξη και συχνά παρουσιάζονται ως μια εναλλακτική προσέγγιση απέναντι στα προβλήματα που έχουν συνδεθεί με το μοντέλο του μαζικού τουρισμού.

Στα πρώτα κεφάλαια της εργασίας παρουσιάστηκε το θεωρητικό πλαίσιο του εναλλακτικού τουρισμού και εξετάστηκαν οι βασικές έννοιες που σχετίζονται με τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη. Στη συνέχεια αναλύθηκαν οι βασικές μορφές εναλλακτικού τουρισμού, όπως ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός και ο ορεινός τουρισμός, με στόχο να αναδειχθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και οι τρόποι με τους οποίους διαφοροποιούνται από τον μαζικό τουρισμό. Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάστηκαν οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις αυτών των μορφών τουρισμού, ενώ στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύθηκαν οι οικονομικές τους επιδράσεις στις τοπικές κοινωνίες. Παράλληλα, η παρουσίαση επιλεγμένων μελετών περίπτωσης επέτρεψε τη σύνδεση της θεωρητικής ανάλυσης με συγκεκριμένα παραδείγματα εφαρμογής.

Στο πλαίσιο αυτό, το κεφάλαιο των συμπερασμάτων επιχειρεί να συγκεντρώσει και να ερμηνεύσει τα βασικά ευρήματα της εργασίας. Η συζήτηση που ακολουθεί επικεντρώνεται στη συνολική αποτίμηση των επιπτώσεων του εναλλακτικού τουρισμού, στον ρόλο που διαδραματίζουν οι τοπικές κοινωνίες στη διαμόρφωση των τουριστικών δραστηριοτήτων και στις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ο εναλλακτικός τουρισμός μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στη βιώσιμη ανάπτυξη. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στους περιορισμούς της παρούσας μελέτης και διατυπώνονται ορισμένες κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα.

6.2 Συνολική αποτίμηση των επιπτώσεων του εναλλακτικού τουρισμού

Η ανάλυση που προηγήθηκε κατέδειξε ότι οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού μπορούν να έχουν σημαντική επίδραση στις τοπικές κοινωνίες, τόσο σε περιβαλλοντικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Σε αντίθεση με τον μαζικό τουρισμό, ο οποίος συχνά συνδέεται με μεγάλης κλίμακας τουριστικές επενδύσεις και έντονες πιέσεις στους φυσικούς και κοινωνικούς πόρους των προορισμών, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού βασίζονται συνήθως σε δραστηριότητες μικρότερης κλίμακας και σε πιο άμεση αλληλεπίδραση με το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον.

Από περιβαλλοντική άποψη, ο εναλλακτικός τουρισμός μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο προστασίας και ανάδειξης φυσικών περιοχών. Ο οικοτουρισμός, για παράδειγμα, συνδέεται συχνά με την προστασία οικοσυστημάτων και την ενίσχυση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης των επισκεπτών. Μέσα από δραστηριότητες όπως η παρατήρηση της φύσης, η πεζοπορία ή η επίσκεψη σε προστατευόμενες περιοχές, οι επισκέπτες έρχονται σε άμεση επαφή με το φυσικό περιβάλλον και αποκτούν μεγαλύτερη επίγνωση της σημασίας της

διατήρησής του. Παράλληλα, δραστηριότητες όπως ο ορεινός και ο πεζοπορικός τουρισμός μπορούν να συμβάλουν στην ανάδειξη περιοχών ιδιαίτερης φυσικής αξίας, ενισχύοντας το ενδιαφέρον για τη διατήρηση των φυσικών πόρων.

Ωστόσο, η ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού δεν είναι απαλλαγμένη από προκλήσεις. Η αυξημένη επισκεψιμότητα σε ευαίσθητα οικοσυστήματα μπορεί να δημιουργήσει πιέσεις στο περιβάλλον, ιδίως όταν δεν υπάρχουν επαρκή μέτρα διαχείρισης των επισκεπτών ή κατάλληλες υποδομές. Η ανεξέλεγκτη ανάπτυξη δραστηριοτήτων όπως η πεζοπορία ή η ορειβασία μπορεί να οδηγήσει σε διάβρωση μονοπατιών, διατάραξη της άγριας ζωής ή υποβάθμιση των φυσικών τοπίων. Για τον λόγο αυτό, η βιώσιμη ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού προϋποθέτει την ύπαρξη κατάλληλων πολιτικών διαχείρισης και σχεδιασμού.

Σε οικονομικό επίπεδο, ο εναλλακτικός τουρισμός μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση των τοπικών οικονομιών. Η δημιουργία εισοδήματος και θέσεων εργασίας αποτελεί έναν από τους βασικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων ο τουρισμός επηρεάζει τις τοπικές κοινωνίες. Οι τουριστικές δραστηριότητες δημιουργούν ζήτηση για υπηρεσίες φιλοξενίας, εστίασης, μεταφορών και αναψυχής, ενώ παράλληλα ενισχύουν την κατανάλωση τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών. Επιπλέον, η ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού μπορεί να συμβάλει στη διαφοροποίηση της τοπικής οικονομίας, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου οι οικονομικές δραστηριότητες είναι περιορισμένες.

Παράλληλα, η ανάπτυξη αυτών των μορφών τουρισμού συχνά συνδέεται με την ενίσχυση της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας. Πολλές από τις δραστηριότητες αυτές βασίζονται σε μικρές επιχειρήσεις, οικογενειακές μονάδες φιλοξενίας ή τοπικές πρωτοβουλίες, γεγονός που επιτρέπει τη μεγαλύτερη διατήρηση των οικονομικών ωφελειών εντός της τοπικής κοινωνίας. Ωστόσο, η οικονομική συμβολή του τουρισμού μπορεί να περιοριστεί από φαινόμενα όπως η εποχικότητα της τουριστικής δραστηριότητας, οι διαρροές εισοδήματος προς επιχειρήσεις εκτός της περιοχής και η εξάρτηση από εξωτερικές αγορές.

6.3 Ο ρόλος των τοπικών κοινωνιών

Ένα από τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάλυση της εργασίας είναι η ιδιαίτερη σημασία της συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στην ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Η ενεργός συμμετοχή των κατοίκων στη διαμόρφωση και διαχείριση των τουριστικών δραστηριοτήτων μπορεί να συμβάλει στη βιωσιμότητα της τουριστικής ανάπτυξης και στη διατήρηση μεγαλύτερου μέρους των οικονομικών ωφελειών σε τοπικό επίπεδο.

Οι τοπικές κοινωνίες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας και των παραδόσεων που συχνά αποτελούν βασικά στοιχεία της τουριστικής εμπειρίας. Η διατήρηση παραδοσιακών δραστηριοτήτων, τοπικών εθίμων και πολιτιστικών εκδηλώσεων μπορεί να ενισχύσει την αυθεντικότητα του τουριστικού προϊόντος και να συμβάλει στη διαφοροποίηση των προορισμών. Παράλληλα, η συμμετοχή των κατοίκων στη λήψη αποφάσεων που αφορούν την ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί να συμβάλει στη μείωση κοινωνικών συγκρούσεων και στην ενίσχυση της κοινωνικής αποδοχής της τουριστικής δραστηριότητας.

Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις η ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί να δημιουργήσει και προκλήσεις για τις τοπικές κοινωνίες. Η αυξημένη τουριστική δραστηριότητα μπορεί να οδηγήσει σε μεταβολές στη δομή της τοπικής οικονομίας, στην αύξηση του κόστους ζωής ή στη μεταβολή των παραδοσιακών κοινωνικών δομών. Για τον λόγο αυτό, η συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στον σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη βιώσιμη διαχείριση των προορισμών.

6.4 Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Παρά τα χρήσιμα συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρούσα εργασία, είναι σημαντικό να επισημανθούν ορισμένοι περιορισμοί. Η ανάλυση βασίστηκε κυρίως σε δευτερογενείς πηγές και βιβλιογραφικά δεδομένα, γεγονός που σημαίνει ότι δεν περιλάμβανε πρωτογενή εμπειρική έρευνα. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματα της εργασίας βασίζονται κυρίως στη σύνθεση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και στην ανάλυση επιλεγμένων παραδειγμάτων.

Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιάσουν περισσότερο στην εμπειρική διερεύνηση των επιπτώσεων του εναλλακτικού τουρισμού σε συγκεκριμένες περιοχές, μέσω ποιοτικών ή ποσοτικών μεθόδων έρευνας. Επιπλέον, θα μπορούσε να εξεταστεί πιο αναλυτικά ο ρόλος των τοπικών πολιτικών και των στρατηγικών βιώσιμης ανάπτυξης στη διαχείριση των τουριστικών δραστηριοτήτων.

6.5 Τελικό συμπέρασμα

Συνοψίζοντας, η παρούσα εργασία ανέδειξε ότι οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού μπορούν να αποτελέσουν σημαντικό παράγοντα βιώσιμης ανάπτυξης για τις τοπικές κοινωνίες. Μέσα από δραστηριότητες όπως ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο πολιτιστικός και ο ορεινός τουρισμός δημιουργούνται δυνατότητες ενίσχυσης της τοπικής οικονομίας, ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και προστασίας των φυσικών πόρων.

Ωστόσο, τα οφέλη αυτά δεν είναι αυτονόητα και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο σχεδιασμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης. Η ενεργός συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών, η προστασία των φυσικών και πολιτιστικών πόρων και η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για τη βιώσιμη αξιοποίηση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις σχεδιασμού και διαχείρισης, ο εναλλακτικός τουρισμός μπορεί να αποτελέσει έναν ουσιαστικό μοχλό βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης, συμβάλλοντας στη δημιουργία πιο ανθεκτικών και ισορροπημένων τοπικών οικονομιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενογόλωση

- Adamiak, C., (2018). Mapping Airbnb supply in European cities. *Tourism Management*, 71, p.303–313.
- Andriotis, K. (2009). *Tourism Planning & Development*.
- Archer, B., Cooper, C. and Ruhanen, L., (2005). The positive and negative impacts of tourism. In: W. Theobald (ed.) *Global Tourism*. 3rd ed. Oxford: Elsevier, pp.79–102.
- Arroyo, C.G., Barbieri, C. and Rich, S.R. (2013) ‘Defining agritourism: A comparative study of stakeholders’ perceptions in Missouri and North Carolina’, *Tourism Management*, 37, pp. 39–47.
- Babí, J., Inglés, E. and Soler, S. (2019) Trail races in protected mountain areas and their effects on sustainable development. *Eco.Mont*, 11(2), pp. 18–26.
- Ballantyne, R. and Packer, J. (eds) (2013) *International Handbook on Ecotourism*. Cheltenham: Edward Elgar. Διαθέσιμο στο: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/international-handbook-on-ecotourism-9780857939968.html>
- Barbieri, C. (2013) Assessing the sustainability of agritourism in the US: A comparison between agritourism and other farm entrepreneurial ventures. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(2), pp. 252–270.
<https://doi.org/10.1080/09669582.2012.685174>
- Barbieri, C. and Mahoney, E. (2009) Why is diversification an attractive farm adjustment strategy? Insights from Texas farmers and ranchers. *Journal of Rural Studies*, 25(1), pp. 58–66.
- Baum, T., (2015). Human resources in tourism: Still waiting for change? *Tourism Management*, 50, pp.204–212.
- Boley, B.B. & Green, G.T. (2015) Ecotourism and natural resource conservation: the “potential” for a sustainable symbiotic relationship. *Journal of Ecotourism*.
<https://doi.org/10.1080/14724049.2015.1094080>
- Bourdeau, P. (2001) The development of tourism in mountain areas. In: Price, M.F. & Butt, N. (eds.) *Forests in Sustainable Mountain Development*. Wallingford: CABI, pp. 203–213.
- Brandt, J.S. & Buckley, R. (2018) A global systematic review of empirical evidence of ecotourism impacts on forests in biodiversity hotspots. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 32, pp. 112–118. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2018.04.004>

- Buckley, R. (2013) Defining ecotourism: consensus on core, disagreement on detail', in Ballantyne, R. and Packer, J. (eds) *International Handbook on Ecotourism*.
- Buckley, R., (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), pp.528–546.
- Buckley, R.C., Morrison, C. & Castley, J.G. (2016) Net effects of ecotourism on threatened species survival. *PLOS ONE*, 11(2), e0147988. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0147988>
- Butler, R.W. (1980). The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. *The Canadian Geographer*, 24(1), pp.5–12.
- Butler, R.W., (1990) 'Alternative tourism: pious hope or Trojan Horse?', *Journal of Travel Research*, 28 (3), 40-45
- Catsadorakis, G. et al. (2018). Conservation and tourism in the Prespa Lakes region. *Environmental Science & Policy*.
- Chatzigeorgiou, C., Christou, E., Kassianidis, P. (2020). Tourism development and rural areas in Greece. *Tourism Planning & Development*.
- Collins, A. and Cooper, C. (2017) 'Measuring and managing the environmental impact of festivals: The contribution of life cycle assessment', *Journal of Sustainable Tourism*, 25(1), pp. 148–162.
- Collins, A., Flynn, A., Munday, M. and Roberts, A. (2009) 'Assessing the environmental consequences of major sporting events: The 2003/04 FA Cup Final', *Urban Studies*, 46(3), pp. 457–476.
- Collins, A., Jones, C. and Munday, M. (2017) 'Assessing the environmental impacts of mega sporting events: Two options?', *Tourism Management*, 74, pp. 157–168.
- Cudny, W. (2014). The Phenomenon of Festivals. Their Origins, Evolution, and Classifications. *Anthropos*, 109(2), pp.640–656. doi:<https://doi.org/10.5771/0257-9774-2014-2-640>.
- Debarbieux, B. and Price, M.F. (2012) Mountain regions: A global common good? *Mountain Research and Development*, 32(1), pp. 1–4.
- Dernoi, L. A. (1981). Alternative tourism: a new style in north-south relations. *International Journal of Tourism Management*, 2, pp. 253-264.
- Dowling, R. (2013) 'The history of ecotourism', in Ballantyne, R. and Packer, J. (eds) *International Handbook on Ecotourism*.
- Eagles, P.F.J., McCool, S.F. and Haynes, C.D., (2002). Sustainable tourism in protected areas: Guidelines for planning and management. Gland: IUCN.

Eirini Triarchi and Kostas Karamanis (2016). The evolution of alternative forms of Tourism: a theoretical background". [online] ResearchGate.

Farrell, T.A. & Marion, J.L. (2001) Identifying and assessing ecotourism visitor impacts at eight protected areas in Costa Rica and Belize. *Environmental Conservation*, 28(3), pp. 215–225.
<https://doi.org/10.1017/S0376892901000224>

Foley, E. (2021) Let's talk about ditching plastics at festivals. Technological University Dublin.

Forbord, M., Schermer, M. and Griesmair, K. (2012) 'Stability and variety: Products, organization and institutionalization in farm tourism', *Tourism Management*, 33(4), pp. 895–909.

Galí-Espelt, N. (2012) Identifying cultural tourism: a theoretical and methodological proposal. *Tourism Management Perspectives*, 3, pp. 29–34.
<https://doi.org/10.1016/j.tmp.2012.03.001>

Gao, J. and Wu, B. (2017) 'Revitalizing traditional villages through rural tourism: Evidence from China', *Tourism Management*, 63, pp. 223–233.

Getz, D. (2010) *Event Studies: Theory, Research and Policy for Planned Events*. 2nd edn. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Giampiccoli, A. and Mtapuri, O. (2017) 'Community-based tourism: Critical success factors', *International Journal of Tourism Research*, 19(2), pp. 144–153.

Giampiccoli, A. and Mtapuri, O. (2021). From Conventional to Alternative Tourism: Rebalancing Tourism Towards a Community-Based Tourism Approach in Hanoi, Vietnam. *Social Sciences*, 10(5), p.176. doi:<https://doi.org/10.3390/socsci10050176>.

Glaeser, E.L., (2011). *Triumph of the city: How our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier, and happier*. New York: Penguin Press.

Gonsalves, P.S. (1987). Alternative Tourism - The Evolution of a Concept and Establishment of a Network. *Tourism Recreation Research*, 12(2), pp.9–12.
doi:<https://doi.org/10.1080/02508281.1987.11014507>.

Gössling, S. (2020) 'Tourism, water and climate change', *Journal of Sustainable Tourism*, 28(1), pp. 1–20.

Gössling, S., Peeters, P., Hall, C.M., Ceron, J.P., Dubois, G., Lehmann, L.V. and Scott, D. (2015) 'Tourism and water use: Supply, demand, and security. An international review', *Tourism Management*, 46, pp. 1–15.

Hall, C.M., (2019). Constructing sustainable tourism development: The 2030 agenda and SMEs. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(7), pp.1047–1063.

International Labour Organization, (2020). COVID-19 and employment in the tourism sector. Geneva: International Labour Organization.

IPCC (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*.

Isipas, A. (2019) 'Environmental management practices within agritourism accommodation: Owner-managers' perceptions on water and energy consumption', *Sustainable Tourism Research*, 11(2), pp. 145–162.

Kipkorir, N., Cheruiyot, T., Koech, P. and Langat, P. (2022) 'Environmental impacts of agritourism development', *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13(5), pp. 1351–1362.

Kizos, T. & Iosifides, T. (2007). Sustainable rural development and agritourism in Greece. *Journal of Rural Studies*.

Körner, C., (2003). *Alpine plant life: Functional plant ecology of high mountain ecosystems*. 2nd ed. Berlin: Springer.

Kostopoulou, S. & Kyritsis, I. (2006). A tourism carrying capacity study for Kerkini wetland. *Environmental Management*.

Lane, B. and Kastenholz, E. (2015) 'Rural tourism: The evolution of practice and research approaches', *Journal of Sustainable Tourism*, 23(8–9), pp. 1133–1156.

Lanier, P. (2014) The positive impacts of ecotourism in protected areas. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 187, pp. 199–210.

LaPan, C. and Barbieri, C. (2014) The role of agritourism in heritage preservation. *Current Issues in Tourism*, 17(8), pp. 666–673.
<https://doi.org/10.1080/13683500.2012.753807>

Larson, C.L., Reed, S.E., Merenlender, A.M. and Crooks, K.R., (2016). Effects of recreation on animals revealed as widespread through a global systematic review. *Biological Conservation*, 203, pp.190–201.

Lew, A.A., (2014). Scale, change and resilience in community tourism planning. *Tourism Geographies*, 16(1), pp.14–22.

Liu, C.-R., Lin, W.-R., Wang, Y.-C. and Chen, S.-P. (2018) 'Sustainability indicators for festival tourism: A multi-stakeholder perspective', *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, pp. 1–22.

Losque, B. (2023) *Exploring the Environmental Impacts of Large Music Festivals*. Universidade Nova de Lisboa.

- Mair, J. and Jago, L. (2010) 'The development of a conceptual model of greening in the business events tourism sector', *Journal of Sustainable Tourism*, 18(1), pp. 77–94.
- Mair, J. and Laing, J. (2018) 'The greening of music festivals: Motivations, barriers and outcomes', *Journal of Sustainable Tourism*, 26(8), pp. 1208–1225.
- Marion, J.L. and Leung, Y.-F., (2011). Indicators and protocols for monitoring impacts of formal and informal trails in protected areas. *Environmental Management*, 48(1), pp.129–140.
- Martin, R. and Sunley, P., (2015). On the notion of regional economic resilience. *Journal of Economic Geography*, 15(1), pp.1–42.
- Martinho, G., Gomes, A. and Ramos, M. (2018) 'Solid waste prevention and management at green festivals: A case study', *Waste Management*, 71, pp. 10–20.
- Martinis, A., Minotou, C. & Poirazidis, K. (2015) Alternative tourism at Natura 2000 areas: A proposal for ecological restoration, protection, conservation and sustainable development. The case study of Zakynthos and Strofades.
- Mastronardi, L., Giaccio, V., Giannelli, A. and Scardera, A. (2015) 'Is agritourism eco-friendly? A comparison between agritourism and other farms in Italy using farm accountancy data', *Journal of Cleaner Production*, 80, pp. 197–206.
- McCool, S.F. and Lime, D.W., (2001). Tourism carrying capacity: Tempting fantasy or useful reality? *Journal of Sustainable Tourism*, 9(5), pp.372–388.
- McGehee, N.G., Kim, K. and Jennings, G.R. (2007) Gender and motivation for agri-tourism entrepreneurship. *Tourism Management*, 28(1), pp. 280–289.
- McKercher, B. (2010) 'Academia and the evolution of ecotourism', *Tourism Recreation Research*, 35(1), pp. 15–26. DOI: 10.1080/02508281.2010.11081615. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1080/02508281.2010.11081615>
- Milano, C., Novelli, M. and Antonio Paolo Russo (2024). Anti-tourism Activism and the Inconvenient Truths about Mass tourism, Touristification and Overtourism. *Tourism Geographies*, 26(8), pp.1–25. doi:<https://doi.org/10.1080/14616688.2024.2391388>.
- Milićević, S., Bošković, N. and Lakićević, M. (2021) Sustainable tourism development in mountain areas in Šumadija and Western Serbia. *Journal of Mountain Science*, 18(3), pp. 735–748.
- Moore, J. (2023) 'Sociotechnical strategies for waste management at music festivals', *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*.
- Nepal, S. K., & Chipeniuk, R. (2005). Mountain tourism: Toward a conceptual framework. *Tourism Geographies*, 7(3), 313–333.

Nepal, S.K., (2000). Tourism in protected areas: The Nepalese Himalaya. *Mountain Research and Development*, 20(2), pp.104–109.

OECD, (2022). *Tourism trends and policies 2022*. Paris: OECD Publishing.

Papageorgiou, K. (2016). Ecotourism and protected areas: the case of Lake Kerkini. *Tourism Management Perspectives*.

Papageorgiou, K., & Kassioumis, K. (2019). The national parks of Greece and tourism development. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*.

Perriot, F. (2015) ‘Environmental practices in agritourism: A comparative analysis’, *Tourism and Hospitality Research*, 15(4), pp. 253–267.

Phillip, S., Hunter, C. and Blackstock, K. (2010) A typology for defining agritourism. *Tourism Management*, 31(6), pp. 754–758.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.08.001>

Pickering, C.M., Hill, W., Newsome, D. and Leung, Y.-F., (2010). Comparing hiking, mountain biking and horse riding impacts on vegetation and soils. *Biological Conservation*, 143(9), pp.2253–2265.

Price, M.F. (1992) *Mountain geography: Physical and human dimensions*. Berkeley: University of California Press.

Richards, G. & Palmer, R. (2010). *Eventful Cities: Cultural management and urban revitalisation*.

Richards, G. (2001) Defining cultural tourism. In: Richards, G. (ed.) *Cultural Attractions and European Tourism*. Wallingford: CABI Publishing, pp. 15–31.
Διαθέσιμο στο: <https://www.cabi.org/bookshop/book/9780851994043/>

Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*.

Richardson, R.B. (2021). The Role of Tourism in Sustainable Development. *Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science*. [online]
doi:<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199389414.013.387>.

Romeo, R., Russo, L., Parisi, F., Notarianni, M., Manuelli, S. & Carvao, S. (2021). *Mountain tourism – Towards a more sustainable path*. Rome: FAO & UNWTO.
<https://doi.org/10.4060/cb7884en>

Schilling, B.J., Attavanich, W. and Jin, Y. (2012) ‘Does agritourism enhance farm profitability and sustainability?’, *Journal of Sustainable Tourism*, 20(6), pp. 783–800.

Schilling, B.J., Sullivan, K.P. and Komar, S.J. (2012) Examining the economic benefits of agritourism: The case of New Jersey. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 3(1), pp. 199–214.

<https://doi.org/10.5304/jafscd.2012.031.011>

Scott, D., Hall, C.M. and Gössling, S., (2019). *Global tourism and climate change*. London: Routledge.

Sharma, R., Verma, P. and Singh, A. (2024) ‘The rise of agritourism: Trends, impacts and sustainability challenges’, *International Journal of Environment, Agriculture and Biotechnology (IJOEAR)*, 9(4), pp. 15–23

Sisriany, S. (2025) Does ecotourism really benefit the environment? *Land*, 14(6), 1237.

<https://doi.org/10.3390/land14061237>

Škuhala, B., Varga, A. & Zeman, S. (2016) Ecotourism in national parks and protected areas. Review article.

Steiger, R., Scott, D., Abegg, B., Pons, M. and Aall, C., (2019). A critical review of climate change risk for ski tourism. *Current Issues in Tourism*, 22(11), pp.1343–1379.

Streifeneder, T. (2016) ‘Agritourism in mountain regions: A strategy for sustainable land use?’, *Tourism Review*, 71(4), pp. 274–285.

Streifeneder, T. (2016) Agritourism in mountain areas: A tool for sustainable development. *Tourism Geographies*, 18(3), pp. 292–311.

Streifeneder, T., (2016). Agriculture first: Assessing European policies and scientific typologies to define agritourism. *Tourism Management Perspectives*, 18, pp.45–53.

Stronza, A., Hunt, C. and Fitzgerald, L., (2019). Ecotourism for conservation? *Annual Review of Environment and Resources*, 44, pp.229–253.

Stylianios Xypolias and Olga-Eleni Astara (2024). The Contribution of Special and Alternative Forms of Tourism to the Sustainable Development of Tourist Destinations: Case Studies. *Economics world*, 10(4). doi:<https://doi.org/10.17265/2328-7144/2023.04.001>.

Šuškevičė, V., et al. (2020) ‘Improvement of packaging circularity through reusable beverage cup systems at outdoor festivals and events’, *Sustainability*, 13(1), 247.

Sznajder, M., Przeborska, L. and Scrimgeour, F. (2009) *Agritourism*. Wallingford: CABI Publishing.

Tew, C. and Barbieri, C. (2012) The perceived benefits of agritourism: The provider’s perspective. *Tourism Management*, 33(1), pp. 215–224.

<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.02.005>

Torres, R. and Momsen, J.H., (2004). Challenges and potential for linking tourism and agriculture to achieve pro-poor tourism objectives. *Progress in Development Studies*, 4(4), pp.294–318.

Turtureanu, A.-G., Crețu, C.-M., Pripoaie, R., Marinescu, E.Ș., Sîrbu, C.-G. and Talaghir, L.-G. (2025) ‘Sustainable development through agritourism and rural tourism: Research trends and future perspectives’, *Sustainability*, 17(9), 3998.

UNCTAD (2021). *Covid-19 and tourism: An update*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.

UNEP (2021) *Sustainable Events Guide*. United Nations Environment Programme.

UNEP and UNWTO (2005). *Making tourism more sustainable: A guide for policy makers*. Paris and Madrid: United Nations Environment Programme and World Tourism Organization.

UNWTO (2019) *Global Report on Women in Tourism – Second Edition*. Madrid: World Tourism Organization.

UNWTO (2020) *Mountain tourism – Policy and practice for sustainable development*. Madrid: World Tourism Organization

UNWTO (2020). *Mountain Tourism – Towards a More Sustainable Path*.

UNWTO (2023). *World tourism barometer*. Madrid: World Tourism Organization.

Wang, L., Zhong, L., Zhang, Y. & Zhou, B. (2014) *Ecotourism environmental protection measures and their effects on protected areas in China*. *Sustainability*, 6, pp. 6781–6798.

Wilson, G.A. (2007) *Multifunctional Agriculture: A Transition Theory Perspective*. Wallingford: CABI Publishing.

Yusuf, E.S. (2023) ‘Agritourism development and environmental challenges in rural areas’, *BIO Web of Conferences*, 56, 04023.

Ελληνική

Βαρβαρέσος, Σ. & Σωτηριάδης, Μ. (2003). «Ορεινοί όγκοι και τουρισμός: Μια χωροχρονική προσέγγιση». *Τουριστική Επιστημονική Επιθεώρηση*, 1.

Βενετσανοπούλου, Μ. (2006). *Η κρατική συμβολή στον τουρισμό - Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Αθήνα: Interbooks.

Ελληνικό Φεστιβάλ Α.Ε. (2023). *Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου - Ετήσια Έκθεση Δραστηριοτήτων*.

EOT (2004). *Το ευρωπαϊκό μονοπάτι μεγάλων διαδρομών E4*.

ΙΝΣΕΤΕ (2022). Πολιτιστικός τουρισμός στην Ελλάδα.

Ιστοσελίδες

<https://wttc.org/news/global-travel-and-tourism-to-reach-new-heights-in-2025>

https://www.grhotels.gr/app/uploads/2019/07/5_ManillaDeclarationOnWorldTourism_1980-1.pdf

<https://www.gstc.org/gstc-criteria/gstc-destination-criteria/>

<https://www.gstc.org/what-is-sustainable-tourism/>

<https://www.untourism.int/glossary-tourism-terms>